

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232180

UNIVERSAL
LIBRARY

فیض تازگی بخش گلستان فصاحت و بستان غمست

CHECKED 1986

از تالیفات جامع کمالات صوری و معنوی میر شمس الدین مختار دهلوی
کتاب فیض انساب آب و رنگ یا ضل فادت بہا جمہستان افاضت اعنی

حلیق البلا

مع حاشیہ

نظم الافاضت

مولفہ جامع علوم عقلی و نقلی مور و مرآہ رب العباد خانب لوی محمد عبدالاحصنا لکھنوی
مخلص شمشاد مدرس فارسی مدرسہ شہید رحمت غازی پور خربار شین جاب فطوح محمد عبدالاحصنا

در مطبع قومی لکھنؤ طبع برکت بے رنگ طبع فیت

اتمس

نیاز مند کی دوکان میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ فروخت کے لیے موجود ہے۔ جسکی بہت
مکمل طلب کرنے پر مل سکتی ہے۔ جو صاحب چاہیں طلب فرمائیں۔ بجز اُن کتابوں کے چند
مصاحف و تفاسیر بے بہا۔ و کتب وغیرہ مع قیمت اس مقام پر درج کیجاتی ہیں۔ جن
صاحبوں کو ضرورت ہو بہا ارسال قیمت طلب فرمائیں +

المحمد عبدالستار خان۔ تاجر کتب۔ چونکہ لکھنؤ

مصاحف بے بہا

قرآن شریف نظامی۔ میں ہر دن کا
جسکا ہر پارہ۔ علیحدہ۔ علیحدہ۔ خط اوسط
رسالہ رسم الخط و فضائل قرآن شریف بہت
صحیح۔ ہر صفحہ پر آیہ ختم و ہر منزل پر لکھی ہوئی
ہے۔ کاغذ خانی و سفید۔ قیمت۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔
قرآن شریف چھاپہ بمبئی۔ جلد۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔
چوگلہ۔ قیمت۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔

ایضاً۔ چھاپہ بمبئی جلد۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔
ایضاً۔ چھاپہ بمبئی جلد۔ ۱۳۔ ۱۳۔ ۱۳۔
حائل تعویدی۔ بہت پہلے براے گلہ۔ ۶۔ ۶۔ ۶۔

تفسیر اردو

جو اہل تفسیر یہ تفسیر زبان اردو۔ عام فہم
میں پایاب اور قابل دید ہے اور بہم صفت
موصوف ہے۔ اس تفسیر کے پاروں اور ہر

کی تفصیل ہے۔ پارہ الم۔ سورہ یوسف۔
سورہ مریم۔ سورہ یس۔ سورہ الصافات۔
سورہ حم سجده۔ سورہ دخان۔ سورہ نوح۔
سورہ نجم۔ سورہ رحمن۔ سورہ واقفہ۔ سورہ نجمہ۔
سورہ نعبین۔ سورہ طلاق۔ پارہ تبارک الخ
پارہ عم۔ کاغذ سفید گندہ۔

وظائف

مجموعہ وہ درود۔ مع ترجمہ اردو۔ یعنی
درود اکبر کلان۔ درود مستغاث۔ درود منظم
درود دکر۔ درود تاج۔ درود لکھی۔
درود تیغنا۔ درود ماہی۔ درود اکرم۔
درود ہزاری۔ قیمت۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔

افضل الاذکار لقب بہ حسن الاوارد۔
دلائل الخیرات مع رسالہ ارشاد و مرشد سلطویہ
طبع انصاری دہلی۔ قیمت۔ ۱۵۔ ۱۵۔ ۱۵۔

بفضی گشتن آرا فضا و حرم پر گلستانت
بفضی گشتن آرا فضا و حرم پر گلستانت

از تالیفات جامع کلمات صوری و مخدومی میرزا محمد تقی و مهدی کتاب
فیهن انساب آب و رنگ ریاض الفوائد بها عینیتان افاضت افنی

حداوق البلاغة

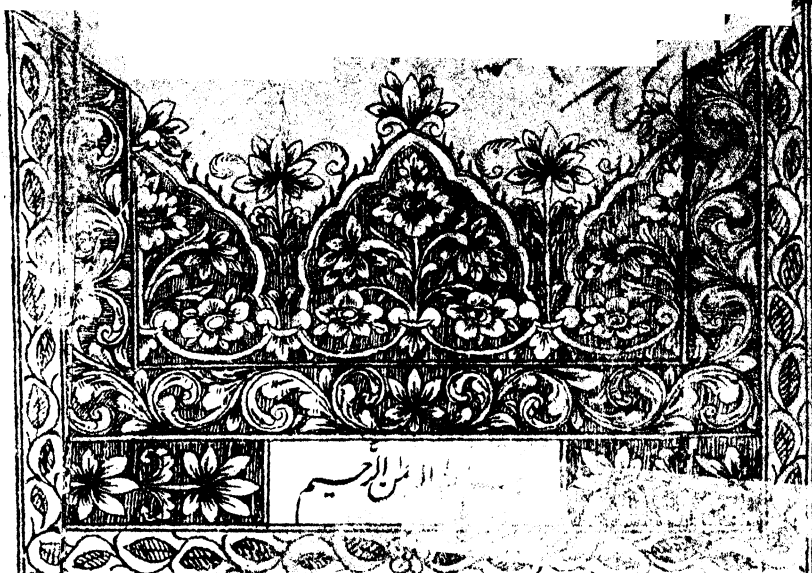
مع حاشیه

بنما بوقت روز

مختصر الافاضة

زلفه جات علوم عقلی و نقلی مورد و احمر بلبل و جناب لوی محمد عبد الله صاحب
مختصر شریف و تصحیح علامه زین جناب لوی محمد تقی و میرزا محمد تقی و میرزا محمد تقی

در مطبعی سینا واقع گنجینه کتابخانه
در مطبعی سینا واقع گنجینه کتابخانه

محمدی که ز خسار شاهد بیان را غازه پیرای نماید + و ستایشی که قامت و لایق
معشوقه سخن را بجلل بذایع آرازد + مشکلی را در خورست که مشاطه ^{بای ترستی} تدریش عروس
بکر را در حمله فکر جلوه ظهور بخشیده + و نقش بند حکمتش سواد لفظ را از فردغ مضان
چون مردم چشم سرخشیده روز گردانیده + عالم تنزیه در وحدت پیرای ذاتش حلقه برین
دراست + و جهان تشبیه با وسعت آباد وصفه صفاتش مختصر + زبان نطق پر و بار از
افاضه فیضان مکرمتش گوهر بدامان + و فکر معنی ^{بندی چهره} طراز از ان فیض بهار بویشت ^{بخت} در
گریبان + دست خیال در انداز کنگره کاخ جلالتش بگانه رسانی + و پای و هم
در پیچودن صاحب کمالش سرگرم آبله فرسائی لمو لطف هر جزئی و کلی که بود و فواید
بر مان خداست نزد مرد آگاه + در ترتیب مقامات جسم و جان را + در سطین نایتجه ^{بخت} کاف

فیلکری ابروی
خندان نبین
مژگان صبا
زما قهر از لعل
و با سحر خطا
الغافل غافل
آن کجاست
منتهی است
آرامش در
نزدیکی مونس
تشریف بر
خند و شادی

۵۷ میں قید تشریح فقط و عزان ست و از معنون جانح ۱۲ ک
بسم اللہ الرحمن الرحیم سر سبز نی حدائق بلافت حمید بہار آفرین است کہ چنستان کن چکان را بہو بہ سیر طاب و
آراستہ و شادابی را یض فصاحت بہت چمن بہاری است کہ گشتان جهان را بہ آبیاری ہایت خویش را بہ صلوات
علیہ علیہ السلام و استغفار و سلم آقا بہر سبکو بہ بہتہ وارفایات حضرت علم زلی محمد عبداللہ حدیثشا و کلانی کی حکایت

فہرست مضامین کتاب حقائق البلاغۃ

صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین
۴۰	تعب - - - - -	۴۵	الحقیقۃ الثانیۃ فی علم البیان	۵	الحقیقۃ الاولیٰ فی علم البیان
۴۱	افتراس - - - - -	۴۶	چمن اول درو کردہ کہ درمنی بکار	۷	شجرہ اول بیاں تشبیہ
۴۲	چمن دوم دریان صناعیہ کہ در الفاظ بکار سے رود	۴۹	لباق وایز انضاد و مطابقتیہ کرینہ	۸	فرع اول دریان و طرفہ
۴۵	تلب کل و قلب بعض - - -	۵۱	مقابلہ - - - - -	۱۱	فرع دوم دریان و جنبہ
۴۷	اشتیاق - - - - -	۵۲	مرعات نظیر - - - -	۱۵	فرع سوم بیاں غرض تشبیہ
۴۸	ردایہ علی صدر - - - -	۵۳	مشاکلہ - - - - -	۲۰	فرع چہارم بیاں احوال اقلام تشبیہ
۸۲	رقطہ - - - - -	۵۴	مزاوجہ - - - - -	۲۱	تشبیہ اول و تقسیم تشبیہ باعتبار
۸۳	خفا - - - - -	۵۵	ارصاد - - - - -	۲۲	تشبیہ دوم دریان و تقسیم تشبیہ
۸۴	تقطع و موصل - - - -	۵۶	عکس - - - - -	۲۵	تشبیہ سیم تشبیہ باعتبار فرض
۸۵	سج - - - - -	۵۷	رجوع - - - - -	۲۶	فرع پنجم بیاں ادوات تشبیہ
۸۶	ذوالقائمتین - - - -	۵۸	توریہ - - - - -	۲۷	تشبیہ چہارم دریان استعارہ
۸۷	ستون - - - - -	۵۹	استخدام ولف و نشر - -	۲۸	تشبیہ پنجم استعارہ باعتبار
۸۸	تلمیح - - - - -	۶۰	جمع - - - - -	۲۹	تشبیہ ششم استعارہ باعتبار
۸۹	سیاق الاعداد - - - -	۶۱	جمع و تفریق - - - -	۳۰	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۰	الحقیقۃ الثالثہ فی علم العروض	۶۲	جمع و تفریق و تقسیم - -	۳۱	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۱	توشیح - - - - -	۶۳	جمع و تفریق و تقسیم - -	۳۲	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۲	تنبیہ الصفات - - - -	۶۴	تخرید - - - - -	۳۳	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۳	خیابان اول - - - - -	۶۵	بائتہ مقبول - - - -	۳۴	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۴	خیابان دوم دریان تیزا کہ در ارکان بحر و قیاس	۶۶	حسن تعلیل - - - - -	۳۵	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۵	اظهار و محجبہ - - - -	۶۷	تاکید الہم بایشیہ الہم - -	۳۶	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۶	وقف - - - - -	۶۸	تاکید الہم بایشیہ الہم - -	۳۷	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۷	خبر - - - - -	۶۹	استنباع - - - - -	۳۸	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۸	طی - - - - -	۷۰	ادماج - - - - -	۳۹	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۹۹	کف - - - - -	۷۱	توجیہ - - - - -	۴۰	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۱۰۰	قبض - - - - -	۷۲	امثل الہی برادبہ الہم - -	۴۱	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۱۰۱	تغیث - - - - -	۷۳	تجاہل عارف - - - - -	۴۲	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۱۰۲	قصر - - - - -	۷۴	قول بالوجوب - - - -	۴۳	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار
۱۰۳		۷۵	اطراد - - - - -	۴۴	تشبیہ ہفتم استعارہ باعتبار

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
۱۳۴	جدول دوم - - -	۹۹	اخر ب - - - -	۹۶	قطع - - - -
۱۳۵	عمل تلج - - - -	"	اثر - - - -	"	دقت - - - -
۱۳۸	عمل تراوت - - -	"	معاقبه - - - -	۹۷	عقل - - - -
۱۳۹	عمل اشتراک - - -	"	مراقبه - - - -	"	نقص - - - -
۱۴۰	عمل کنایه - - -	"	خیایان سوم - - -	"	نقص - - - -
۱۴۲	عمل تصحیف - - -	۱۰۱	خیایان چهارم - - -	"	نقص - - - -
۱۴۳	عمل حساب - - -	۱۰۲	بهر نرج - - - -	"	حذف - - - -
۱۴۴	اسلوب رسمی - - -	۱۰۳	بهر جنبه - - - -	"	اخذ - - - -
۱۴۵	اسلوب حرفی - - -	۱۰۵	بهر دل - - - -	۹۷	صلم - - - -
"	اسلوب احصائی - - -	۱۰۶	بهر سرخ - - - -	"	قطف - - - -
۱۴۶	اسلوب انحصاری - - -	۱۰۷	بهر منبرج - - - -	"	تبلیغ - - - -
"	اسلوب رفعتی - - -	۱۰۹	بهر مضارع - - -	۹۸	ازال - - - -
۱۴۷	جدول سوم اعمال تکلیفی - - -	۱۱۰	بهر مجتث - - - -	"	ترقیل - - - -
"	عمل تالیف - - -	۱۱۱	بهر تحفیف - - - -	"	جذب - - - -
۱۴۹	عمل اسقاط - - -	۱۱۲	بهر مقتضی - - - -	"	جب - - - -
۱۵۰	عمل قلب - - - -	"	بهر کامل - - - -	"	خرم - - - -
۱۵۱	جدول چهارم - - -	"	بهر تقارب - - - -	"	اتلم - - - -
"	عمل ترکیب و تکمیل - - -	۱۱۳	بهر متراکب - - - -	"	اثرم - - - -
۵۳	عمل تشدید و تحفیف - - -	۱۱۵	خیایان پنجم - - -	"	عصب - - - -
"	عمل مد و قصر - - -	۱۱۷	الحمد لله رب العالمین فی علم القوافی - - -	"	اقتصم - - - -
"	عمل اظهار و اسرار - - -	۱۲۷	الحمد لله رب العالمین فی فن المعانی - - -	"	اجم - - - -
۱۵۵	عمل قریب و بعید - - -	۱۲۸	جدول اول عمل اقتصاد - - -	"	اخرم - - - -
"	جدول پنجم - - -	۱۳۲	عمل تبدیل - - - -	۹۹	اشترک - - - -

حاشیه کتاب

اطلاع - چونکه کتاب مبلوعد سابق غیر محشی و واضح نبود و تمام طالبان این فن را بسیار ملال می یافتند و این نظر سهولت و رفع رسانی شایگان به از دیاد و حاشی جدید که نهایت مفید اند و واضح و صاف بصورت خوب و ضمن اسلوب بکمال محنت و انهم طبع کنایه و مزید بر آن فهرست مطالب و مضامین کتاب را به سهولت طالبان اضافه گردانید تا هر مطلبی که ملاحظه آن مقصود باشد زودتر بر آید و تکلیف و مشقت را در خواندن آن کم نماید. راقم محمد عبدالستار خان - تاجر کتب - چوک - کهنوت -

از احوال ایشان
تجربین و جوانان
مستدیان و پادشاه
غافل و بی خبر
و نیز از این که در
کریه و غم و اندوه
از این بانی و دولت
استغفار و توبه
خدا را می خوانند
چون که در این کتاب
نشان داده شده است
و چون که در این کتاب
نشان داده شده است

له آه چون عالم ناست بالواحد و لذات او سجده قائل در کمال تنزیه بود و لهذا حضرت کریم صلوات
حبیب خود را که جامع ریب این بر دو صفت است واسطه ارتباط با جمیع ساحت است ۱۲
که این مختصر حاشیه است بر بعضی مواضع کتاب کامل الصلواته معنی حلق الملافه تا یفید الطیف بهر ذلک

[illegible]

قدم در عرصه شعر و شاعری گذارد و در قلم قصدی این امر خطیر را بر ناصیه حال خود نگه داشت
 عصر که از علم و حکمت نامی و از فضل و حسن نشانه بر جانانده جمعی که از زشتی و با
 فرق نیکند رسل از شمار اینان نیستند بجز تالیفات الفاظ پرورنه که دست فکر و بیان
 از دامن نیز ارض کوتاه است علم دعوی این فن برمی آید از نند و کلاه نخت و بر
 بر آسمان می اندازند و شب به شب بمقدار خود را همسایه گوهرت باور است شمارند و فعال
 ریزه بیدار خویش را در برابر رسل آید از حیل و سه آرند سخن شومی این سیه و دمان
 از سواد لفظ بخاک سیاه یکسان است و دمنی را به بیدادی این افسان و شمشیر
 از بیاض بین اسطر چاک در گریبان لمؤلفه جابل آید آنکه نکست گیر بود و به
 قیمت شمس بود و در رسم سخندان از عالم بر افتاده و دنیا و نکست را بی از پا در آمد
 از انسان امر و زانچه پیدا است به فصلش بفته است و چنین خواست و در قلم
 شمس الدین فقیه که بنیاد نخل به است سادات افزای معنی عمره در
 استخوان شکست و در زاویه تحول منتظر طلیف غیبی نشسته و غیر از سخن بدمی و نکست
 کتاب ایسی ندارد خواند که درین مدت از فیض صحبت این دو انیس بدمی از
 قبل ازین متفلسف زبان تسلیم داده و محبسه از علی بیان و بدیع و غرض و نکست
 شکست سخن طرا در گردید و چون از دیر باز مکنون خاطر بود که اگر فرصت وقت دست دهد
 و توفیق سعادت نماید مجموع فتوای که در شعر و شاعری از ان گزینی باشد و یک کتاب
 است اندازد یا بدین اطلال بان نفس را در اسطیق ترقی و تکمیل باشد و در بیان بی سرایه
 موجب تنبه و آگاهی گردد و درین ایام که هجوم هجوم و انبوه اندوده بدول شکست استیلا یافته
 شبه سنجین به معنی دانه ای آگینه بچندی پوت نامند ۱۲ مولوی محمد طاهر حسن پوری طبرک آبادی
 میر شمس الدین فقیه که به کام درس سخن تلامذه بحیثیه تحریر و آرد و دم و به نهر لا فاضله
 لحدائق الباغیه موسوم کردم و اسکل العزیز الوهاب ان یحبذ مقولاً بین اور به الالباسه

چاره بخزاین ندیدیم که در حصار سخن گریزم و در کنگره قصر منی درآویزم باشد که دست
 خزن دلال از دامن دل کوتاه گردد و زهر جانگزی غصه روزگار این تریاق کبیر
 چاره سازی نماید چون صورت نهی در آینه خاطر مژگن گردید با تمام این امر جلیل القدر
 اگر اتمام بستم و بوفتن باری غنایم باندک فرصت مرکوز نمیرد در نیکوترین صورته
 جلوه نظر بخشیدم باشد که حرف ازان مرفوب صاحب دین افتد و مولف را در حالت ذوق
 بنده عای خیر یاد آور شود و این کتاب چون شکر فزون بلاست به حدائق البلاغه
 موسوم گردید و بختی بر رخ حدیقه و خاتمه شد حدیقه اول در علم بیان حدیقه
 دوم در علم بدیع حدیقه سوم در علم عروض حدیقه چهارم در علم قوافی
 حدیقه پنجم در فن نمش خاتمه در سرفات کسریه و مایه تعلق بیاد پوشیده نمائید که نمائ
 اگر بپایان صنایع لفظی است و داخل فن بدیع است اما چون حصول اسم از باب انواع
 شایسته و اصناف و دلالات صورت می پذیرد و قواعد و قوانین همال آن شایسته و
 فردا تشکر دارد بر اساسی شده تحصیل علوم مذکوره طلب صناعیت شعر را از واجبات
 استعمال وقت است که غرض در طلب نمائیم و نقایب خفا از دست مقصود برکشاییم
 و التوفیق من الله اعلی الاعلی و هجوسی و نعم الوکیل الحقیقه الاولی فی علم البیان
 علم بیان عبارت از اصول و قواعدی چند است که چون آن را استحضار دارند یک معنی را
 بجهت نظر این ایراد میتوان نمود بخوبی که بعضی ازان طرق در دلالت و وضع و بعضی واضح باشد
 و دلالت بر سه گونه است اول وضعی و آن دلالت کردن لفظ است بر تمام معنی موضوع له
 مثل دلالت انسان بر حیوان ناطق دوم تضمنی و آن دلالت لفظ است بر جزو موضوع له
 مثل دلالت انسان بر حیوان تنها سوم التزامی و آن دلالت لفظ است بر معنی که خارج از حقیقت
 موضوعه و لازم او بود چنانچه دلالت انسان بر ضاحک و اول را دلالت مطلقه
 و اخیر را دلالت تعلیلیه نیز گویند و ظاهر است که ایراد یک معنی بجهت طریق نحو که گفته شد

۱
 ثبات از حقیقت
 دیوار صانعیت
 سازد ملکوت
 افغان و
 حیران خلق
 منت غنیمت
 و در غنیمت که
 نعمت دارد
 در شایسته
 در اضرالاعمال

بدلالت وضعی صورت نمیتواند نسبت زیر که دلالت الفاظ بر معانی در دلالت وضعی
 بیک و تیره است و بر سبیل اتم و انقص نیست شاکلفظ آمد و لیث و غضنفر و در شش که
 موضوع است برای شیر نمیتواند بود که دلالت بعضی ازین الفاظ بر شیر واضح است و بعضی
 دیگر باشد اما بدلالت تضمن و التزام آئینی صورت پذیر میتواند شد زیرا که ممکن است که یک
 ملزوم را چند لوازم باشد که بعضی از آن سبب قلّت و سبب قوت و سبب قوت با و باشد و سبب
 کثرت و سبب قوت و این قوت و بعد موجب وضوح و دغای او گردد مثلاً طویل است و اگر
 در از قدر الگوی و همچنین همان دوست را کثیر الزام خوانی در مثال اول بیان لازم ملزوم
 واسطه نیست و در مثال دوم و سبب است چه کثرت را و لازم کثرت همیشه موختن است
 و آن لازم کثرت طبع و آن لازم کثرت همانی و آن لازم همان دوست بودن چنین
 ممکن است که یک لازم را چند ملزوم باشد مثل سفیدی در برت و عاج و شیر و مانند آن
 و ایضا ممکن است که یک چیز را چند جزو باشد و چند جزو باشد پس دلالت جزو بر آن چیز
 واضح تر از دلالت جزو بر جزو و شش خواهد بود چنانچه دلالت حیوان بر جسم واضح تر است از دلالت
 انسان بر و از اینجا ظاهر میشود که مرجع علم بیان اعتبار نمودن ملازمات در معانی است

ساده و ایضا ممکن است که اگر چه ممکن است لیکن ازین مقام تعلّق ندارد چنانچه از حاشیه قول آمده صور و وضوح
 خواهد گرفت در مقام چنین تحریر کردن است که ایضا ممکن است که یک شیء جزو چیز باشد و جزو چیز دیگر پس دلالت چیز
 اول بر آن شیء واضح تر خواهد بود از دلالت چیز دیگر بر آن شیء مثلاً جسم که جسم حیوان و جزو جزو انسان است پس
 دلالت حیوان بر جسم واضح تر است از دلالت انسان بر و مؤید بدانکه دلالت حیوان بر جسم و دلالت جزو بر دلالت
 جزو من حیث الجزو بر کل من حیث اکلته من قبیل دلالت قسمی است نه التزامی پس این تفریع محض حاصل است
 علاوه برین جزو از دو حال غالی نموده سادی خواهد بود یا عام صورت اول ازین عبارات استفاده نیست در صورتی
 دلالت خال است از این مثال درست است لیکن از قاعده نادرست مطلق نیست که لا ینفیه من لادنی
 و باینکه است و گفته میشود که دلالت حیوان بر جسم از قول از عبارات مثل که که همین طور در اکثر متون و قدس
 دلالت جزو بر کل و از مثال دلالت کل چیز بر عدم تطبیق میان مثل له و مثال هر دو در بعضی
 دیگر خطا هر گاه در بعضی نسخ نقل عبارت کتاب با و لیکن چنین یافته شد که ایضا ممکن است که یک چیز را چند جزو
 باشد چند جزو جزو باشد پس دلالت آن چیز بر جزو و واضح تر از دلالت آن جزو بر جزو و شش خواهد بود پس این
 نقل بر ملاحظه در میان مثل له و مثال و دفع اعتراضات پدید آید و انجا بقیه میبوی

خرونده چون صبح نور و زید + و از سموات چنانچه درین بیت حکیم خاقانی شده وانی
بیت گاه چو خال عاشقان صبح کند تلوتی + که چو علی دیران مرغ کند و آگری +
مقصود در بنام شبیه آواز مرغ است با و از خلخال لب لعل و از سموات چنانچه درین بیت
وله زان نعل گلگون که بید سوخته پرورد + بوی گل مشک بید خام بر آید +
و از نذورات چنانچه درین بیت ملول فیه شرب دشت ساقی دوش در جام + که بر
لذت تسیم از و کام + و از ملوسات چنانچه درین بیت خاقانی بر چون پرنده لیک
ویش گوته پلاس + من بر پلاس صبر کنم از پنداد + اما درین بیت حکیم مختاری
آثار آفتاب شده خورشید قدح + و مقارعه غنایب شده زخمه رباب + اگر نقار در مشبه
وزخمه در مشبه + اعتبار بنایم از مسم مصبرات است و اگر آواز از مقارعه در مشبه و آواز زخمه را
مشبه به + اعتبار کنیم از قبیل سموات میشود و نوعی دیگر از حیثیات است که خیال + ۱۰۱ +
فراهم می آید و در خارج وجود ندارد و چون مدركات خیال از محسوسات بیرون چیزی
این قسم را از انواع تشبیه می شمردند چنانچه درین بیت **و کان حشر الشقیق**
اذا القوت و القوت + **فلا م یا قوت** نشین علی ابراج من زبر جد + ترجمه اش اینست
که شقایق سرخ وقتی که از تحریک باوایل بیابین میکند و بالا میرود گو یا علم نامه
یا قوت است که بر نیزه های زعفرین کرده شده پوشیده خاند که علم یا قوت و نیزه زعفرین
اگر چه در خارج وجود ندارد اما اجزای آن که یا قوت و زعفرین علم و راجع باشد
از محسوسات بعبرست و در فارسی این بیت حکیم عنصری صبح را بنگر پس بدین
بدان ماند دست + که پس سیمین سحر بدترین فلکاستی + سیمین تدر و شبین
پرنده باشد ابریشمی و صبر رساده و پرنیان نقش ۱۲ اب + عندیبا الفتح بلبل از منتخب و تاج الطائف و
نور القصر و کسانیکه با کفر خاند غلط کنند و تیر خای فارسی روشن و خواندن خطاست چنانکه گفته عریض و در سرتا
بای می آید ۱۲ از افعال الاغلاطه تصویف و آمدن از با لایشب ۱۲ منتخب + تصعد بالافق ۱۲ م

ساده ای پرش از زود است و متعارف از لزل از اینکه پرش بزو متعارف باشد تا فهم آگاه که در مشرب
قوتی است که آن قبول میکند هیچ صور محسوسات مگر در مشرب و متعش شود و در مشرب ظاهر و پس در مشرب
حوض است و در حوض ظاهر مشرب آب بخوض میرساند و محل آن در حوض پیش نیست و آب غیاث ساده و
مشرب تصور انسانی از مشرب است و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب
چنین مشرب است و ظاهر است که تصور انسان که در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب
فول مشرب است و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب
در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب است که آمده می آید و در مشرب

و المشرقی مضاجی ، و مسنونه زرق کایناب اغوال ، ترجمه این نیست که ایام ایکه فیض ال
نمیشری که منسوب بمشارفین است هم بستر است با من و سنانای کبود یعنی فولاد
که مانند دندانهای غول است و در فارسی این بیت حکیم مختاری در ملک خنجر
ملک و نیم چرخ او را بحر است بر جواهر و چرخ است بر شتاب ، پوشیده ماند که علامه تفتازنی
در طول فرق میان تشبیه واهی و خیالی بخوبی که مذکور شد بیان نموده اما در بادی نظر
فرقی درین هر دو قسم یافته نمیشود زیرا که تصور انسانی که ده سر یا ده بال داشته باشد
و تصور غول بشکل سبع و اختراع دندان از برای او بعینه مثل علم یا قوت در مباح زود و
آنست که در تشبیه خیالی گذشت و از برای این هر دو قسم از عسوسات است که خیال بواسطه
حسن مشترک آنرا اقتباس نموده و تخلیه ترکیب داده اما حق واقع اینست که دو هم چیزها
نادیده را کسوت صورت میوشاند و لهذا گویند که واهمه خلاق است و خیال آنچه از حسن مشترک
اقتباس نموده همان را دارد پس و هم بر چیزهای غائب حاکم است بخلاف خیال که آن
از مدرکات حسی تجا و زمیناید و تصور نمودن غول یا ملک و مانند آن کار و هم است و خیال
از اشغال این تصورات عاجز و نیست فرق در واهی و خیالی پس ازین قراست حکیم مختاری
که در مثال مذکور شد باید که از قسم تشبیه خیالی باشد و مثال تشبیه واهی این بیت فقیه
بردنی گل نه شبنم ساخته جا ، گسته چرخ تسبیح ملک را ، تسبیح ملک از عالم ایناب
اغوال است که در شمار اهل القیس گذشت قابل و میتوان بود که یکی از دو طرف تشبیهی باشد
و یکی عقلی مانند تشبیه عدل میزان و تشبیه عطر بخاق کریم و ازین قبیل است این ابیات
خاقانی عمری است رخنه سر عاده سیل کل شکن ، کوش که ناریه سیل از بل رخنه بگذری ،

له جمع مشرق که معنی با سبب است و در منتخب اللغات ایضا نوشته که مشارف الشام
دهی است چند در زمین عرب نزدیک بشام که نمیشیر مشرقی منسوب است به این ملک
نیم چرخ نوسه از گمان است که ستره بسیار دارد و ازب تسبیح شتاب با کسره نام کوکب
که بیان شده بر ملک سید و از موبد الفضلا و غیره و یا بمعنی با فتح خطاست ۱۲ از اتمه الاغلا ۱۳

حکیم غصری شوبه است چو دریا بمثل ظاهر تزلزل یا تاویل چو لولو است سوی مردم داناد
 ابو الفرج رونی روی چون حاصل نیکو کاران یا زلف چون نامه گنگار ان یا
 ازرقی یکے برکه زلف و صحن بنان یا چو جان خرومند و طبع عنود و رویت اول
 مشبه عقل و مشبه به حسی آمده و در دوسبت اخیر بالعکس و حاصل این مجت آنست که
 مشبه و مشبه به در تشبیه بر چهار گونه می آید یکے آنکه هر دوحسی باشند دوم آنکه هر دو عقلی باشند
 سوم آنکه مشبه حسی و مشبه به عقلی باشد و چهارم عکس سوم **فصرع دوم در بیان**
 وجه شبهه و آن عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن اشتراک داشته باشند باید دانست
 که مشبه و مشبه به یا در حقیقت اشتراک و در صفت افتراق دارند مانند دو جسم که یکے سیاه و
 یکے سفید باشند یا بالعکس مانند دو طویل که یکے خط و یکے جسم باشد و صفت یا مستند نخست
 مثل کیفیات جسمانی از قبیل الوان و اشکال و مقادیر و حرکات و اصوات و طعوم و درایج
 و خشونت و ملاست و صلابت و لينت و ثقل و خفت و حرارت و برودت و رطوبت و یخب
 و نظایر آن که ادراکش بچو اس خمس ظاهری تعلق دارد و یا مستند بعقل است مانند کیفیات
 نفسانی از قبیل ذکا و معرفت و قدرت و کرم و شجاعت و علم و غضب و اشتهاء آن که درک
 بعقل میشود و یا صفت اعتباری و اضافی است مثل اتصاف چیزی بآنیکه وجودش
 یا عدش مطلوب است با آنیکه مطلوب غیره است یا در اذ طبع است یا اتصاف بچیزی که محض
 تصور است و نمی باشد مثل نیاب اغوال که شعراء و نقیص مذکور شد و بعضاً مرجع صفت یا کمیز است
 یا چند چیز و همچنین حقائق یا بسیط اند یا مرکب از اجزای مختلفه پس وجه شبهه متنوع میگردد
 بحسب این انواع که مذکور کردیم و چون این معنی را در یافتنی بدانکه وجه شبهه یا در حدیث یا معتقد

له قوله وجه شبهه و آن عبارت از معنی است الی این تفریع مانع نیست بر آنور عامه که قابلیت وجه

شبه شدن ندارند صادق می آید پس چنین باید گفت وجه شبه عبارت از معنی است که مشبه و مشبه به در آن

خصوصیت دارند و شرکت آن هر دو در آن معنی مقصود باشد ۱۲ محمد عبد الاحد ششاد

[illegible][illegible]

این این الگوس والاقداح ، این این الشوئس والاقارء وجه شبه در تشبیه کاسه
 و قدح با قباب و ماه تدویر و درخشندگی و گردش است قسم دوم آنکه همه عقلی باشند
 مثل تشبیه بعضی از مرغغان بزاغ و تیزی نظر و کمال عند و اخفای جماع قسم سوم آنکه
 بعضی از ان حسی و بعضی عقلی باشند چنانچه درین بیت نظامی بیت گبی خوردن
 می چون خون بدخواه ، گبی تکیه زدن بر سید شاه ، وجه شبه در تشبیه می با خون بدخواه
 حرمت و مرغوب بودن است و اول حسی و دوم عقلی است و بدانکه گاهی وجه شبه را از
 نفس تضاد و انزعاج مینایند و طبعش چنان است که دو ضد را با هم تشبیه میدهند و آن مبنی
 متضاد را که در هر دو مشترک است وجه شبه اعتبار مینایند و ضدیت را بمنزله تناسب
 می شمارند و مقصود از چنین تشبیه خوش طبعی و ظرافت یا استهزا و خزیت است مثل آنکه
 جهان را گویند که شیر است و بخیل را گویند که حاتم است چنانچه درین دو بیت فقیر نظم
 درین موسم که باغ از فرط نرسه ، بود خوانی پُر اندالوان نمت ، کلید در دست
 باغبان است ، عجب حاتی سالار خوان است ، و باید دانست که حق وجه شبه نیست
 که شامل هر دو طرف باشد یعنی بر شبه و مشبه به صادق آید و اگر بر یکی از دو طرف صادق
 نیاید تشبیه فاسد شود مثلاً درین قول که الخونی الکلام کالمح فی الطعام اگر وجه شبه این
 باشد که صلاح در استعمال و فساد در افعال است بر هر دو صادق آید و تشبیه صحیح شود
 زیرا که اصلاح در استعمال نیک است و فسادش در افعال آن و همچنین اصلاح کلام
 در استعمال قواعد نحوی است و فسادش در افعال آن و اگر وجه شبه چنین باشد که بسیار
 نیک معند طعام است و کمی نیک مصلح آنست این منی برخی صادق نمی آید و تشبیه غلط پذیر
 میگردد زیرا که در کلام اگر بعضی از قواعد خواستمال کنند و بعضی را افعال نمایند کلام مهمل
 و نامرغوب شود و فرع سوم در بیان غرض تشبیه پوشیده ماند که غرض تشبیه در اکثر
 ارجح بمشبه میگردد و آن بر چند قسم است اول اینکه غرض از تشبیه بیان امکان وجه شبه با

در جایی که ادعای امتناعش نیز ممکن بود چنانچه درین بیت ابوطیب بیت
 فان تفتن الانام وانت منهم فان الشک بعض دم الغزال + ترجمه اش نیست
 که اگر تو فانی شوی بر خلق و حال آنکه از جنس انسانی این سخن ممکن است زیرا که مشک پاره
 از خون آهوست مراد شاعر درین شعر فوقیت مدوح است بر سایر نوع انسانی
 بحدی که گوئی اصلا مناسب باینها ندارد و بر اسم اصل جدائی است و این ادعای ظاهر
 متمنعینا چه محال است که یک فرد از نوع خود بجای ممتاز گردد که ازان نوع برآید لهذا
 شاعر از تشبیه دادن بشک اسکان انیمنی را بیان نمود و ثابت کرد زیرا که مشک هر چند
 پاره از خون آهوست اما او را از قسم خون نمی شمارند و ازین قبیل است این بیت خاقانی
 بیت هو روح الوری ولا تعجب + فالیوم تیت عیجة الالحجار + و مولف بیت
 گرد خلق آمد و بر خلق شاه است + عجب شمر گل از جنس گیاه است + دوم آنکه غرض از
 تشبیه بیان حال تشبیه باشد مثل تشبیه چیزه در سواد یا بیاض یا غیر آن چیزه و درین قسم
 شرط است که حال تشبیه ظاهر باشد و الا تشبیه برای بیان حال نخواهد بود چنانچه درین بیت
 ابو الفرج بیت دل از دواع رفیقان چو یک برآتش + تن از غوغای سیران
 چو مرغ در مضرب + غرض از تشبیه در اینجا بیان حال دل و تن است در حالت دواع و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی بیت باز قهرش چو آید اندر کار + کشف سرور کند کشف کردار +
 و درین بیت خاقانی بیت خصمت زد دولت بنواد آنکه درت کرده را + چشمت بدرود
 او تو تیار باد نکبادشته + یعنی حال خصم تو که از دولت مجور است و در ترا گذاشته است تبار
 یماند که چشم او بدر و باشد و سر بره را که دوا می چشم است بر باد دهد و مقصود ازین تشبیه بیان

شکلیا بالغ و حوت سوم بای موحده بادی که از سطرت وزد و باد کج که از محل فریدن چار باد شمر و وزد
 آن نیست چهار است یکی آنکه از میان صبا و خوب وزد آن را ازیب نامند دوم آنکه از میان صبا
 و شمال وزد آنرا یکبار گویند سوم آنکه از میان شمال و دبور وزد آنرا جبهه گویند چهارم آنکه از میان
 جنوب و دبور وزد و آن را هیبت نامند ۱۲ مولوی محمد ظهیر حسن شوق نوی عظیم اسم آبادی

حال خصم است توهم آنکه غرض از تشبیه بیان مقدار حال متب باشد چنانچه درین بیت
 انوری بیت حدیث سنین و میانشس بگویم که دیده است کوی خلق بکاسه
 غرض از تشبیه در اینجا شدت فزینی سنین و لاغری میان است و درین بیت حکیم غرضی
 بیت دان ابرو همچو کلبه خدا فان که اکنون چه گنج لولو کنونی است که غرض از تشبیه ابر
 بکلبه خداست و گنج لولو کثرت مایه درین برف و باران است و درین بیت کمال امیل
 بدینست مانند پیه دانه که در پیه تعبیه است که اجرام که بهاست بنان در میان برف
 غرض از تشبیه در اینجا مبالغه در کثرت برف است اما درین بیت خاقانی بیت باکونش
 آب شود رویا که اندک عسری بگلزاران را که اگر چه در بادوی الفخر چنان میناید که غرض
 تشبیه تعلق بشبه دارد و آن قلت آب دریاست و جنب عرق گلزاران اما در نظر تحقیق غرض
 تشبیه در اینجا تعلق بشبه به دارد و آن کثرت عرق گلزاران است و شرح این غرض
 مذکور میشود چنانچه آنکه غرض از تشبیه این باشد که حال ایشان مشبه را خاطر نشان سازد
 بکنند مثل تشبیه سی بیوده بنفش روی آب بود و وجه خاطر نشان شدن آنست که چون
 نفس انسانی بحسبات زیاده از عقلیات الوف است آنچه را بواسطه احس و دریا بدو
 در و متفرق و منتقش میگردد و چنانچه درین دو بیت حکیم غرضی بیت با یکسار کس کن صحبت
 تا نمانی حیر و خوار و ذلیل که زاشتر و محلت فرو دافتی که ای پسر چون سبک بودت بمیل
 و درین بیت خاقانی بیت هر طرب ما برابر است کرب که هر بین را مقابل است بسیار
 و درین بیت سنائی بیت صورت ابدان چو دیگ نمی است که از درون غالی برودن است
 و درین دو بیت خاقانی نظم تا کی چشم عقل خار میلان ندون که تا کی در راه نفس باغ ارم
 رخس بزمای زدیرون در پیش رو که بس خراگنده سم مرکب جم ساختن که و درین قسم غرض
 اکثر تشبیه بطریق تمثیل است آید چنانکه غرض از تشبیه زینت دادن مشبه در نظر سامع باشد مثل
 تشبیه روی سیاه با مرکب آه چنانچه درین بیت حکیم انوری بیت بین وقت سخن گفتن

در این بیت حکیم غرض از تشبیه بیان مقدار حال متب باشد چنانچه درین بیت

در این بیت حکیم غرض از تشبیه بیان مقدار حال متب باشد چنانچه درین بیت

در این بیت حکیم غرض از تشبیه بیان مقدار حال متب باشد چنانچه درین بیت

لب شیرین و دندانیش که گوئی در میان است در لب و غرض از تشبیه لب دندان
 مشوق به رد لب ترین دوست و له بیت استری بود سپید بر مرق زینجی در است چون
 تیره شنی بسته برویک شباهه با شیخ نظامی بیت تن صافش که می غلطید در آب چه چو غلطه
 قلمی بر روی سبابت چه ششم آنکه غرض از تشبیه ندرت و تقبیح شباهه باشد در نظر عام مثل
 تشبیه ردی که نشان آید در و باشد برگین بسته که خردش آن را به بقا زد و بدو نظم مثل
 این ابیات سنانی که در هر دو علمای جاه طلب گوید بیت چون کیر شتر باز پسان باز آنچه دانه
 به خو خرگسان چه و کاتبی بنشاپوری که در هر دو شخصی گفته رباعی ای از تو سه وع پنج حش ار
 و خجل نه در چهار هنر چو چایضی کامل به چون فرج دهن باز و چون کوزه دماغ به چون کیر
 زبان دراز و چون خایه دودل به و حکیم شغائی که در هر دو قتی اردستانی گفته رباعی نوتی
 ریشتم به پشم ماشی ماند به مویت به نند زبده قاشی ماند به بیهیت بنگ سزاشی ماند عینا گوی
 به کیر کاخی ماند به همت آنکه غرض از تشبیه تازگی مشبه و ندرت حضور او در دهن باشد یعنی مشبه
 بسبب تشبیه بصورتی بر آید که از روی عادت عینه حضور صورت او در دهن متع باشد مثل تشبیه انبا
 ز قال که بعضی از ان افروخته بود با دریا سگ که خوش طلا باشد و چنین صورت در عادت
 متع حضور است و این است معنی استطراف و تازگی مشبه و اکثر امثله این قسم تشبیه می و خیالی
 مذکور شده از جمله است این بیت ابو الفرج بیت گل از پیروزه گوی شکل دستی است چه گرفته
 جام لعل اندر نامل به و این بیت انوری بیت آتش سیال دیدستی در آب منجمد گردیدسته
 بخواه از ساق قاش ساغسکه به باید دانست که استطراف مشبه بر دو گونه است یکی آنکه مشبه به

سکه تمام پوشی باشد سفید و بنایت گرم باشد و در میان اکابر باشند به لب سکه شهاب باوریت که از پوستش
 به بین سازد به سکه که کاخی بای ببول و بین بجزی است که شکل آنرا سلس سازد و در کاشان ساخته شود به کار زنان
 سوزی آید و در آن بیت باشد شغائی گوید که اگر شصت ماهی اوشت به لعل به میکند که کاخی استعمال ۱۲ سپهر باایت
 سکه تو که از روی عادت حضور صورت انجم صحنی عقال لکن انصوری الذین و عاده متع حضور باشد و این ممکن است
 که چیزی در حقیقت لکن حضور و الوجور باشد و در عادت خلاف آن چنانچه اکثر معجزات انبیاء علیهم الصلوٰه والسلام
 و کلمات اولیا ربهم الله تعالی ازین قبیل اندر انشاء الله

فی نفسه نادر الحضور باشد و زدن مثال آتش سیال و آب بنجد و ربیت مذکور مثل این می
خاکانی که در صفت نخل گفته بیت آن شبست روی ارغوان فش چون برت تینده
گرو آتش و دیگر آنکه حضور مشبه به در حالت حضور مشبه بندت باشد یعنی ذهن در وقت
تصور مشبه تصور او کمتر اتقان نماید چنانچه درین رباعی کمال اسمیل رباعی آن لعل
نگر بر رخ آن شهره چشم نه آویخته بے جنگ و خصومت با هم و آن بر وین شکل کشتی گیران
سر سوهم آورده و قد بازده نم بظاہر است که بجز تصور ابر و تصور کشتی گیران و ذهن
حاضر نمیشود و به آنکه هرگاه غرض از تشبیه تزیین یا تصحیح یا استعارات مشبه باشد واجب است
که مشبه به در وجهی معروف تر و تمام تر باشد و در جاییکه غرض از تشبیه بیان مقدار حال
مشبه باشد باید که هر دو در معرفت مساوی باشند و در جاییکه غرض بیان امکان مشبه بود
باید که مشبه به در امکانیت معلوم و معروف بود و در استعارات شرط است که مشبه به در ذهن الحضور
باشد اینست بیان اقسامی که غرض تشبیه در آن پنج مشبه دیگر دو آماگاهی غرض تشبیه عام و مشبه به

یکی آنکه مشبه و مشبه به هر دو مفرد غیر مقید باشند مثل تشبیه رخسار بگل و تشبیه شجاع باسد
و تشبیه علم بنور و مانند آن و دوم آنکه هر دو مفرد مقید باشند مثل تشبیه سسی بیفاده بنفیس
روی آب سوّم آنکه یکی مفرد مقید و یکی مفرد غیر مقید باشد چنانچه درین بیت نوری بیت
رخساره جو گلستان خندان بزرگین چو زنگیان لاغیب و درین بیت وله بیت
مشکل غنچه است چو پیکان که بود در آتش بزرگ بید است چو تیشه که بر آرد زنگار و ازین
قبیل است تشبیه آفتاب بآئینه که در دست شل باشد یا بالکس یعنی آئینه مذکور بافتاب
آفتاب چارم آنکه هر دو مرکب باشند چنانچه درین بیت خاقانی بیت وید و یا شے
عکس نور شید آتش انگیز از بلور و از بلورین جام عکس می همان انگخته و معنی مرکب
بودن مشبه و مشبه به آنست که هر یک بیاتی است از چند چیز فراهم آمده چنانچه قبل ازین
شرح داده شد پنجم آنکه یکی مفرد و یکی مرکب باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت
بلبل چون گلب خون گزقه بمنقار و گزدهنش ناله حمام بر آید و اکثر اشعار این اقسام
در صدر مذکور شد ششم آنکه هر دو متعدد باشند و این قسم یا ملفوف می آید یا مفروق
اما ملفوف آنست که اول چند مشبه را ذکر کنند و باز چند مشبه را بهمان ترتیب بیاورند
بطور لغت و شمر ترتب چنانچه درین بیت عبد الواسع جبلی بیت مافته زلفت و شکفته
رخ و زیبا قد او و مشک سار او گل سوری و سر و چمن است و اما مفروق آنست که یک مشبه
و یک مشبه به را ذکر کنند و بانیکی دیگر در مقابل و همچنین چنانچه درین رباعی کمال سبیل
رباعی رویت دریا حسن و لغت مرجان و زلفت غیر صدف و دهن در دندان و ابرو کشتی

سلطه تو مثل خنجر و مفرد مقید مرکب غیر مقید میر سرت برین عدد فرق باید نمید جائیکه جزو جملات جدا گانه میدانند
آنها مرکب یا جداست و نه مفرد مقید پس ازین تفویض گفتن خندان و زنگیان لاغیب را مفرد مقید بکار ناکند و در آتش و
وتیخ را که زنگار بر آرد و آئینه را که در دست شل باشد مرکب باید انکاشت چنانچه مقصد خود آئینه در دست شل را در
فراع دوم مشبه مرکب نوشته است در اینجا مفرد و لغت و کلام خود تمارض پیدا کردن است تا قسم و تامل ۱۲
عبد الواحد عفت منم المصنف فی ۱۵

و چین پیشانی موج در گرداب بلا غیب و چشمت طوفان و هضم آنکه یکے واحد و یکے
 متعدد باشد پس اگر مشبه واحد و مشبه به متعدد بود آن را تشبیه جمع نامند و اگر بالعکس باشد
 تشبیه تنوید گویند مثال تشبیه جمع چنانچه درین بیت مولوی جامی میست عارض است
 این قمری لاله حمر است این دریا شاع غمخس یا آئینه دلماست این در دین غزل تمام
 ازین قبیل است و مثال تشبیه تنوید کتوله شعر سعدی الحبيب دحالی و کلاهما کالالبائی
 یعنی زلف مشوق و حال من هر دو مانند شب سیاه اند شعبه دوم در تقسیم تشبیه
 باعتبار وجه شبه باید دانست که تشبیه باعتبار وجه شبه نیز متنوع بچند نوع میگردد نوع اول
 تشبیه تمثیل و آن تشبیهی است که وجه شبه در و از چند چیز مشترک باشد چنانچه قبل ازین شرح
 داده شد قال الشيخ عبد القاهر الجعفی جانی فی اسرار البلاغة التمثیل التشبیه المتبوع
 امور و اذالم یکن التشبیه عقلاً یقال انه فیضمن التشبیه لایقال ان فیه تمثیلاً و ضرب مثل
 و اذاکان عقلاً جاز اطلاق اسم التمثیل علیه لنته و ازینجا معلوم میشود که بر تشبیه که وجه
 شبه او مرکب حسی باشد آن را از عدد تمثیل نباید شمرد و تمثیل آنست که وجه شبه در و مرکب
 عقلی باشد چنانچه درین دو بیت حکیم سنائی که در مقبت امیر المومنین علی بن
 ابی طالب علیه السلام گفته نظم هم زبان از و خصم او و فزون تر بود و
 که خرد را امام حیدر بود و در را چون رپس بود خورشید و سایه پیشی کند بر و جاوید و
 وجه شبه بیات شخصی است که نور از عقب و ظلمت در پیشا پیش او باشد و چون
 این بیات مرکب از حیات است پس بقول شیخ عبد القاهر که مذکور شد از قسم
 تمثیل نباشد بل فیضمن تشبیه بود و درین دو بیت نفای نظم نظر کردم
 ز دس تجربهت هست و خوشیها بی جهان چرخش دست و که اول دست را
 خارش خوش افتد و باخرد دست و دست آتش افتد و وجه شبه امریست که
 آغازش خوب و انجامش بد باشد و این امور عقلیه است و اطلاق تمثیل بقول شیخ

و شجاعت است نداده و خال و صفی که ایامی بر وجه شده داشته باشد این بیت خاقانی
 بیت خنجر بنفش چو سرخ آید چون ^{که در محل مصطفی درین کلام واقع شده و انشاؤ} در حصرم و طبعی را انتقال مینی هم ^{بهای کلمه و طبعی مینی غرض از انشاؤ} از لفظ سرخ و سبز
 که وصف مشبه واقع شده ظاهر میشود که وجه شبهه درین با اجتماع حرمت و حضرت است دیگر
 آنکه وصف مشبه تنها ذکر سازند چنانچه در شعر صدر گذشت و درین بیت عبد الواسع جلی
 بعیت غمیده قامت رخ پُر سر شک و دل پر نار ^{که در وجه شبهه} ز جور گردون بدخواه تو چون گردون
 باد ^{که در وجه شبهه} دیگر آنکه وصف مشبه به تنها ذکر سازند کقول الان بنه شعمر فانک شمس
 واللوک کو اکب ^{که در وجه شبهه} اذ اطلعت لم یبدنهن کوکب ^{که در وجه شبهه} یعنی بر سینه که تو آفتابی و بادشاهان
 دیگر ستاره اند و قیقه آفتاب طالع شد کی از ستاره ظاهر نمیشود و درین بیت حکیم
 سانی بیت اتناش چو قطره باران ^{که در وجه شبهه} کا دل و آخرش بود چو میان ^{که در وجه شبهه} و درین
 بیت خاقانی بیت وقت است که مرکبان انجسم ^{که در وجه شبهه} هم غل بنگند و هم سسم ^{که در وجه شبهه}
 دیگر آنکه وصف مشبه به و مشبه هر دو ذکر نمایند چنانچه درین دو بیت رودکی نظم
 چاکر انت بکه رزم چو خیاطانست ^{که در وجه شبهه} گرچه خیاطانند اس ملک کشور گیر ^{که در وجه شبهه} بگزیننده قد
 خصم تو سپا نند ^{که در وجه شبهه} که ببرد به شمشیر و بوزند به تیر ^{که در وجه شبهه} لفظ گز و پیودن و بریدن و دوختن
 وصف ملائم مشبه به است و نیزه و شمشیر و تیر ملائم مشبه نوع چهارم تشبیه مفصل و آن
 عبارت از تشبیهی است که وجه شبهه یا آنچه مستلزم وجه شبهه باشد در آن ذکر کنند مثال اول
 چنانچه درین بیت سلمان ساوجی بیت لغز و غرور لعل تو چون از شراب پای ^{که در وجه شبهه} لرزد
 و لم ز چشم تو چون از شمار دست ^{که در وجه شبهه} وجه شبهه در هر دو مصراع نمیدان و لرزیدن است و
 درین بیت عبد الواسع بیت ای پسر چون سخن و چون خویش زغم ^{که در وجه شبهه} و عیشش من
 تلخ مار و دل من تنگ نخواهد ^{که در وجه شبهه} وجه شبهه درین جا تلخی و تنگی است و درین بیت خاقانی
 بیت جان پیا نه اند بعینه ^{که در وجه شبهه} که چون پُر شد تی گرد و یکبار ^{که در وجه شبهه} و مثال دوم کقولک
 الكلام الغضیع کالمعل نے الحلاوة وجه شبهه در بنجائیل طبع است و آن لازم حلاوت است

فوق پنجم تشبیه قریب مبتذل و سبب قریب و ابتذال در تشبیه چند چیز است یکی آنکه وجه شبه
و احد باشد مثل سیاهی در تشبیه رنگی بر کمال و سفیدی در تشبیه عمل یا بر وزن دیگر آنکه مشبه به
فوری باشد و اشتباه باشد مانند تشبیه کناره به سیب دیگر آنکه مشبه به اکثر در ذرات حاضر شود مثل
تشبیه انت بشتب و تشبیه به روی خوب با قباب و مانند آن با جمله تشبیه قریب نیست
که وجه شبه در واجهالی باشد یا تفصیل قلیلی داشته باشد مانند تشبیه آفتاب به آینه در متون
و در شش فروع ششم تشبیه بعید غریب و اسباب بعد و غرابت تشبیه نیز چند چیز است یکی آنکه
وجه شبه متعدد یا مرکب از چند چیز باشد چنانچه در موضع خود مذکور شد دیگر آنکه مشبه به را
بامشبه نسبت بعیدی بود چنانچه درین بیت مختاری بیت زابر سیاه و برف سفید و
زمین بزرگ طوطی همی پدید شد از بیضه غریب ظاهر است که ابر و برف را با زانغ و بعضیه
در صورت عدم اعتبار تشبیه مناسبتی نیست دیگر آنکه مشبه به بندرت و در ذرات
حاضر شود بسبب آنکه از اهمیت یا از خیالیات باشد مثل انیاب اغوال و اعلام یا توت
و نظائر آن دیگر آنکه وجه شبه مرکب عقلی باشد و چند آنکه وجه شبه مرکب از چیزهای بسیار باشد
تشبیه بعید تر و غریب تر میشود اعم از اینکه آن ترکیب واهی باشد یا خیالی یا عقلی و تشبیه لمخ
همان است که بعید و غریب بود بخلاف قریب و مبتذل که آن در بلاغت او دلالت بر آنست زیرا که
انچه بعد از طلب حاصل میشود و لذت او زیاده تر میباشد مثل تشنه که از آب سرد بیشتر لذت
می برد و گاهی تشبیه مبتذل بسبب تصرفی خاص غرابت پیدا میکند چنانچه درین بیت
مختاری بیت ماهی اگر ماه از سر و بود قد سر و اگر سر و از ماه بود بهر تشبیه
معتوق ماه و سر و مبتذل است اما بسبب تشبیه غرابتی بهم رسانید شعبه سوم در تقسیم
تشبیه باعتبار غرض و آن بر دو قسم است مقبول و مردود تشبیه مقبول آنست که در افاد
غرض وافی باشد و مشبه به در وجه شبه مشهور تر و تمام تر و مسلم الحکم بود و در بیان امکان نزد
مخاطب معروف باشد و تشبیه مردود آنکه درین امور ناقص و ضعیف باشد و فرع پنجم

در بیان اوقات تشبیه بدانکه در تشبیهی که اوقات آن مذکور نباشد آن را تشبیه موكه گویند و آنچه
اوقات در و مذکور نشود آن را مرسل نامند و موكه برد و گونه است یکی آنکه اوقات تشبیه را حد
نمایند فقط چنانچه درین بیت خاقانی می آفتاب ز رفشان جاشس بلورین آسمان
مشرق گفت ساقیش دان مغرب لب یار آمده باشد دیگر آنکه اوقات تشبیه را حذف نموده
مشبه به را مشبه اضاغت نمایند کقولہ شعرو الرایح تلعب بالخصون وقد جرى بالذهب اصيل
على بحین المساء وقت بین العصر والمغرب راد عسری اصيل و در فارسی آفتاب
خوانند و ترجمه بیت مذکور این است که نسیم بازی میکند با شاخها در حالی که جاری شده است
طلای آفتاب زرد در نقره آب یعنی تا وقت عصر و پوشیده مانده که مراد شاعر تشبیه آفتاب
زرد به طلا و تشبیه آب نقره است و مشبه به را مضاف و مشبه را مضاف الیه ساخته بقولہ
ذهب الاصيل ای اصيل کاذهب و بحین الما ای ما کا للبحین و ازین قبیل است این بیت
مسعود سعدی بر چشمش گرفته سُرخی لاله لاله رویش گرفته زروے عبهر یعنی چشم او
که مانند عبهر است و روی او که مثل لاله است اما تشبیه مرسل آنست که اوقات در و مذکور نشود
و آن در غزلنی کاف است و کاف و مثل و آنچه از معنی مماثل و مضامات مشتق باشد و در
فارسی لفظ مانند و چون و بربگ و بسان و گوی و گویا و اشال آن و شمس عجم گاه
عبارات دیگر تا کم مقام اوقات تشبیه آرد چنانچه درین بیت مختاری از یک صدف
گهر شده را سب تو و خرد و زیک رحم جدا شده طبع تو و کرم و درین خاقانی
جانگاہی دان و مان فنزای سبب بدو کرده روکار سبب مقصود آنست که تو
مثل روزگار می و چنانچه درین بیت نظیری بوسے یار من ازین سست و فامی آید
کلم از دست بگیرد که از کار شدم مقصود تشبیه یار است بگل و بوی یار آمدن را بجا اوقات
تشبیه ذکر کرده میتم در تقسیم تشبیه بحسب توت و ضعف بدانکه استعمال تشبیه در کلام از
هشت قسم بیرون نیست اول آنکه مشبه و مشبه به را مذکور سازند و وجه تشبیه و اوقات تشبیه را

۱۰۱

۱۰۲

مخدوف نمایند چنانچه گوئی زید شیرست دوم آنکه در مقام استخبار مشبه را نیز مخدوف نمایند
 سوم آنکه ادات تنهاخت نمایند چنانچه گوئی زید شیرست در جرات چهارم آنکه محل استخبار
 مشبه را نیز مخدوف کنند مثل آنکه گوئی شیرست در جرات پنجم آنکه وجه شبه را مخدوف نمایند
 مثل آنکه گوئی زید مانند شیرست ششم آنکه در حال استخبار مشبه را نیز مخدوف نمایند هفتم آنکه
 هر چهار را مذکور سازند مثل آنکه گوئی زید مانند شیرست در جرات هشتم آنکه مشبه را در محل
 استخبار مخدوف کنند چنانچه اگر بر سرند زید کسیت گوئی مانند شیرست در جرات و ازین
 هشت قسم دو قسم اول اقوی است و دو قسم اخیر اضعف و وسط در ضعف و قوت وسط
 و وجه قوت در مخدوف ادات و وجه شبه آنست که ادات چون مخدوف سازند گویا
 مشبه را عین مشبه با او نمایند و وجه شبه را چون ترک نمایند عمومیت تمام میرساند
 پس در تشبیهی که این هر دو را ترک نمایند قوی تر خواهد بود و آنچه یکی ازین دو در آن
 مذکور شود نسبت باول ضعیف و آنچه هر دو را در آن مذکور سازند اضعف خواهد بود نسبت
 استیفای بیان در تشبیه و بالله التوفیق **شجره دوم در بیان استعاره**
 چون استعاره قسمی از مجاز است اول تعریف حقیقت و مجاز پر داختن لازم پس گوئیم حقیقت
 در اصطلاح اصمما به غریب عبارت از کلمه ایست که در معنی موضوع له استعمال کنند در اصطلاح
 که جوت نرند مثل اصطلاح لغت یا شرع یا عرف و مجاز کلمه ایست که در معنی غیر موضوع له
 استعمال کنند و دلالت او بران معنی بقیام قرینه باشد لا غیر و معنی وضع معین ساختن لفظ است
 برای دلالت کردن بر معنی بنفس خود نه بواسطه قیام قرینه فال العلماء الحقیقه فی الاصل
 فیعل یعنی فاعل من حق الشئ اذا ثبت او یعنی مفعول من حقت الشئ اذا ثبت
 نقل الی الکلمه الثابتة او المثبتة مکانا الاصلی والتا و فیما للنقل من الوصفیه الی الایمیه
 و المجاز من الاصل بنفس من جازا مکانا یجوز اذا انتداه نقل الی الکلمه الجائزه ای المتعبدیه
 مکانا الاصلی انتی کلامه و مجاز را از آنکه علقه گزینست پس اگر علقه در معنی حقیقی و مجازی نباشد

استعمال آن لفظ در معنی مجازی علاوه بر این بود چنانچه اگر گوئی خذ هذا الفرس و اشاره بکناب
ثانی این استعمال صحیح نیست زیرا که علاقه درین جایافتہ میشود و هر یک از حقیقت و مجاز
یا لغوی است یا شرعی یا عرفی یا مایه عرفی خاصه چنانچه اگر وضع حقیقت واضح لغت است از حقیقت لغوی
میگوئیم و اگر شارع است حقیقت شرعی می نامیم و اگر عرف است حقیقت عرفی میخوانیم
و همچنین مجاز را در اصطلاحی که معنی غیر موضوع له استعمال می کنیم اگر آن اصطلاح لغت است
مجاز لغوی میگوئیم و اگر اصطلاح شرع است مجاز شرعی و اگر اصطلاح عرف است مجاز
عرفی میخوانیم مثلاً استعمال لفظ اسد بر اسب مخصوص حقیقت لغوی است بر موشجاع
مجاز لغوی و لفظ صلوات بر اسب عبارت مخصوص حقیقت شرعی است و بر اسب و عا مجاز شرعی
و لفظ فعل و عرف بخوان یعنی لفظ مخصوص که عبارت از افاضی و منازع و غیر آن باشد
حقیقت عرفی خاص است و بمعنی حدث مجاز عرفی خاص و لفظ دابة بر اسب چهار پا حقیقت
عرفی عام است و بر اسب انسان مجاز عرفی عام و لفظ اسد و صلوات و فعل و دابة که در مثال
واقع است مثال حقیقت و مجاز است و لفظ سبع و شجاع و عبادت و دابة و لفظ مخصوص و
حدث و چهار پا و انسان که مذکور شده اینها همه اشارت بمعانی حقیقی و مجازی آن چهار
لفظ است فاعل و قبل ازین گفته ام که مجاز را ناچار است از علاقه پس اگر آن علاقه امر است
سواى تشبیه مثل سببیت یا لزوم یا غیر ذلک آنرا مجاز مرسل می نامند و اگر علاقه تشبیه است استعاره
میگویند و در استعاره اگر مشبه را متروک و مشبه را مذکور سازند آن را استعاره بالتقریج اند چون
درین بیت اسدی سمیتش مشک سایی و شکریه فروش و دوز گس کمان کش و گل مرغ
پوش و اگر مشبه به را متروک و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایه خوانند و ایشان
آن در محالش مذکور شود و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اعم از اینکه
متروک باشد یا مذکور و مشبه به را در هر دو صورت مستعار منته نامند و لفظ او را مستعار خوانند
و مشبه را استعاره گویند و علماء فن بلاغت را اختلاف است در اینکه استعاره از قسم مجاز

لغویت یا مجاز عقلی دلیل جماعتی که استعاره را مجاز لغوی میدانند آنست که اگر گوی مثلاً
 رایت اسد آیری و مراد از اسد مرد شجاع باشد پس لفظ اسد در اصل لغت بر سبب مخصوص
 که در اینجا مشبه به واقع شده موضوع است نه برای مشبه که مرد شجاع باشد درین صورت استعمال
 این لفظ بحسب لغت در غیر موضوع له شده است و این است معنی مجاز لغوی اما دلیل گروهی که
 استعاره را از مجاز عقلی می شمارند آنست که اطلاق لفظ اسد را بر مشبه که مرد شجاع باشد وقتی میکنیم
 که او را عین مشبه به یعنی سبب مخصوص او عاقلانیم و درین صورت استعمال لفظ اسد در موضوع از موضوع
 نه در غیر موضوع له و چون این تصرف یعنی ادعای مذکور تعلق به عقل دارد نه به لغت پس
 استعاره مجاز عقلی باشد یعنی عقل بر مجاز بودن او حکم میکند نه لغت زیرا که بحسب لغت خود استعمال
 آن در موضوع له واقع شده پس مجاز لغوی چرا باشد اگر در استعاره مشبه را عین مشبه به ادعا
 نمایانند معنی تعجب درین دو بیت درست سنه آید شعر قامت تطلانی من الشمس نه نفس مستند
 علی من نفسی نه قامت تطلانی و من عجب الشمس تطلانی من الشمس نه شاعر این دو بیت
 را در باب غلام نموده که بر سر در آفتاب سایه کرده بود گفته ترجمه اش اینست ای شاه است
 و سایه میکند بر من از آفتاب چنان کسی که عزیز تر است از بنیان من بیش من عجب ارم ازینکه
 آفتابی بر من از آفتاب سایه میکند مقصود ازین مثال اینست که اگر شاعر غلام مذکور را عین
 آفتاب نشمرد معنی تعجب در اینجا صحیح نمیشود و بعضی جوابش چنین گفته اند که ادعا در اینجا مقصود
 استعمال شمس در موضع له نمیتواند شد چه یقین میدانیم که آدمی از جنس آفتاب نیست آما فرق
 در استعاره و کذب آنست که بنای استعاره بر تاویل است یعنی مشبه را از جنس مشبه به ادعا نمایند
 و قرینه عدم اراده موضوع له در وقایع باشد بخلاف کذب که تاویل و قرینه دران نیباشد اما
 قرینه استعاره گاهی یک چیز باشد چنانچه درین بیت اسدی روان از اشتهاد پونده رنج
 خود را بر جان گوینده گنج لفظ پونده و گوینده قرینه آنست که از شمشاد قد مشوق
 و از مرجان لب او خواسته و گاهی قرینه استعاره حذو می باشد چنانچه درین بیت

خاقانی چون از سه نوزنی عطر رو به مرغ هفت شود مرآه آن لفظ هفت و تیر که
 مراد عطار هفت و لفظ زدن اینها همه فرائض آن است که از ماه نوگمان خواسته می‌باید
 دانست که تقسیم استعاره نیز مانند تقسیم تشبیه که در شجره اول مذکور شد بسبب اعتباراتی چند است
 اول باعتبار ستار منته و مستعار له دوم باعتبار وجه تشبیه که آنرا در استعاره وجه جامع گویند
 سوم باعتبار مجموع این هر سه چیز چهارم باعتبار دیگر غیر از این سه قسم و ما هر یک را در
 ثمره و نامایم ثمره اول تقسیم استعاره باعتبار طرفین یعنی مستعار منه و مستعار له و این بر دو قسم می‌آید
 وفاقیه و عنادیه اما وفاقیه آنست که اجتماع ستار منه و مستعار له در شخص احد ممکن بود مثل استعاره هفت بخت
 درین آیه کریمه اومن كان ميتا فاجيناها اى ضالا فهديناها مقصود بالتشبه لفظ حیات است که مستعار منه واقع شده
 و هات ستار له آمده و اجتماع هات و حیات در شخص احد ممکن است اما استعاره عنادیه آنست که اجتماع مستعار
 مستعار له در شخص واحد متشعب باشد مانند آنکه استعاره نایب مرده را که آثار جلیله از او بر صفحه روزگار
 مانده باشد بزند و همچنین زنده را که جاہل یا عاجز یا در خواب باشد بپرد و ظاهر است که
 اجتماع مرگ و زندگی در شخص واحد متشعب است و لزومی از عنادیه آنست که بر سبیل ظرافت
 یا استعرازه بهمان طریقی که در بحث تشبیه گفته شد چنانچه بگوئی - ایت اسد او مراد تو جبانے
 باشد یا بگوی رایت حاتم او مراد تو بخیل باشد ثمره دوم در تقسیم استعاره باعتبار وجه
 جامع بدانکه استعاره باعتبار وجه جامع بچهار قسم منقسم میگردد اول آنکه وجه جامع و مفهوم
 مستعار منه و مستعار له داخل باشد مثلاً لفظ قطع درین آیه کریمه و قطعنا هم فی الارض اُمم
 لفظ قطع موضوع است بر اسے دور کردن افعال از اجسای که با هم پیوسته باشند و درین آیه
 قطع اُم مستعار له و قطع اجسام مستعار منه واقع شده و در وجه جامع میان این هر دو داخل کردن
 اجتماع و افعال است و آن در مفهوم هر دو داخل است اما در مفهوم مستعار منه شدید تر و ازین
 قبیل است این بیت عبدالواسع جلی پیست بر سیرت لطیف تو گفت رتو دلیل
 بر نسبت نیست تو کردار تو گواه حاصل بیت آنست که سیرت لطیف و نسبت شریف ترا

گفتار و کردار تو مثبت آمده و مثبت را بگو او دلیل استعاره نموده و وجه جامع درین جا اثبات است
و آن در مفهوم هر دو داخل است قال العلامة و کذا استعاره الخياطة الموضوعة لفصم
خزق الثوب للشر والذى هو ضم خلق الدرع والجامع الضم الداخل فی مفهومها و هو الاشارة
فی الاول انتهى قسم دوم آنکه وجه جامع از مفهوم استعاره و مستعار منتهی خارج باشد مثل
استعاره اسد بر آفرینش جلال چه وجه جامع درین جا جرات است و آن از مفهوم هم در دیر و آن
و ازین قبیل است این بیت نظامی بیت کشیده قاسته چون سرو یسین با دوزگی بر سر
نخلش رطب چین با درین جا از این مستعار له و زنگی مستعار منه واقع شده و وجه جامع سیاحت
و آن از مفهوم هر دو خارج است و این بیت حکیم عنصری بیت در دست زنان سفید شد
ز اغت با کس ز ناز سفید کرد جز خاد و با شایب را بزناغ استعاره نموده و وجه جامع سیاحت
قسم سوم آنکه وجه جامع در بادی الرای ظاهر باشد بهر آن نط که در بحث تشبیه مذکور شد و ازین
قسم است این بیت نظامی بیت هنوزم هندوان آتش پرستند با هنوزم چشم چون ترکمان
مستند با زلف را بهند و در خنار آتش استعاره کرده و وجه جامع در اول سیاهی و در
دوم سرخی و در خندگی است و این در بادی الراکس هویدا است و این بیت مختماری
بیت برنی گرفته در کف و ابری به پیش روی با ماهی نهاده بر سر و چرخ بر زیران با
درین بیت شمشیر را برق و سپر را با بر و چتر را با ماه و اسب را با چرخ استعاره نموده و وجه
جامع در هر چهار ظاهر است و چنین استعاره را عامیه و مبتذله نامند قسم چهارم آنکه وجه جامع
خفای داشته باشد و غیر از خواص آنرا در نیابند و این را استعاره را غریبه نامند چنانچه
درین بیت که شاعر در وصف است مودب خود گفته شعر را و ااجبتی قدوسه یعنی نهاده

له نور شباب را از غموی شباب را بزناغ استعاره نموده و تنها شباب را به شباب عبارت است از قیام جوان و در نایاب که در
عزیزه او شغل باشد بدان نماند و اس را با زناغ مناسبی نیست فاضل ۱۲ تشبیه و زناغ و سبب پیش کو به نین گو
پس را نیز گویند و هر دو کو هر را قریب سان گویند و سکون را نیامده الا بضرورت شعری و فارسیان بسکون را
استعمال کنند ۱۲ م با

عکس الشکیم الی الفراف الزائرۃ احتیاد در نشت دستها بگردن او حلقه کردن است و عکاس
 یعنی خائیدن و شکیم لجام آهنی است که در دایان اسپ کنند و ترجمه بیت این است که هرگاه
 عنان این اسپ بفرقوس زین بند کنند میخاید لجام را تا برگشتن زانو و مراد از زانو صاحب
 اسپ است یعنی هر جا که سوار این اسپ را گذاشته و عنافش را بفرقوس زین بند کرده
 میرود و از انجا حرکت و تجاوز نمی نماید تا صاحبش برگردد و مقصود با تمثیل در اینجا استعاره
 بند کردن عنان بفرقوس زین است و مستعار منه لفظ احتیاد است که معنی دستها در گردن
 زانو حلقه کردن آمده و هر دو دست را چون گردن زانو حلقه کنند به منته کردن عنان
 و فرقوس شبیه میشود و معلوم است که ظهور وجه جامع در اینجا مخفی دارد و ازین قبیل است
 این بیت خاقانی بیت در بر لبه فواق افتد بکوهان آب احمر اندازد و در نخستن
 شراب را از نهر اخی استعاره بفرقوس کرده و وجه جامع گریزگی در گلو است و آن در بادیه الزا
 ظاهر میشود و این بیت انوری بیت در نهره خنق آرد و در جلوه تشنج با گریاس تو
 یاری نهد کوس و علم را بگریزگی آواز کوس را بخنق و عدم حرکت علم را به تشنج استعاره
 کرده و این از عالم فواق است که مذکور شد و گاهی استعاره عامیه قبله بسبب تفرنی
 غزابت پیدا میکند چنانچه درین بیت خاقانی که در خطاب با قتاب گوید بیت از فیض تو
 در دو گاهواره بدهند و طفل شیر خواره بامردم چشم را بطفل دهند و ضیای قتاب
 بشیر استعاره نموده و حاصل معنی بیت این است که مردم چشم از ضیای تو پرورش نور
 می یابند چنانچه طفل از شیر و این استعاره اگر چه غلط بر مفرداتش مبتذل است اما بسبب
 ترکیب غزابتی بهرسانیده چه وجه جامع در اینجا انتفاع یافتن چیز سیاه کوچکی است از چیز
 سفید روشن بسیاری و سنیدی فقط فند بر نمره سوم و تقسیم استعاره باعتبار این هر سه
 چیز یعنی مستعار له و مستعار منه و وجه جامع بدانکه مستعار له و مستعار منه یا هر دو می بینند

له عکس چاویدن وضع و مانند آن و خائیدن اسپ لجام را وضع و هر چه لایق باشد ۱۲ م

یا هر دو عقلی یا مستعاره حسی و مستعاره عقلی یا بالکس و وجه جامع در انواع اخیر نیز از عقلی نمیتواند بود
 و در نوع اول وجه جامع یا حسی خواهد بود یا عقلی یا مختلف بجهت آنکه حس مقبول را در سنه یا به
 و عقل محسوس را درمی یابد چنانچه در بحث وجه شبه شرح کرده شد پس مجموع این تقسیم بشش قسم
 بر میگردد اول آنکه هر سه حسی باشند چنانچه درین بیت خاقانی بهیست **گاو و سگالین که**
آب لاله تر خورد ازین رزنیش از سام برآمد شراب را باب لاله تر و نی را که صراحی سفالین
 بیرون داده بازین رزین استعاره نموده و وجه جامع رنگ و شکل و مقدار است و این هر سه حسی
 اند و دوم آنکه طرفین حسی باشند و وجه جامع عقلی کفوله جان و آیه **لحم اللیل تساع منه النار** و دینجا مستعاره
 ظهور ظلمت شب است بعد از ازل شدن روز و مستعاره منظر ظهور مسلوخ است از پوست خود
 و وجه جامع ترتب امری برابر است یعنی ترتب ظهور ظلمت شب بر رفتن روز و سشل ترتیب
 ظهور مسلوخ است بر سلخ و ادراک ترتب امور کا عقل است نه کار حس سوم آنکه مستعاره حسی و
 مستعاره عقلی باشد چنانچه درین بیت مسعودی بهیست **کوه پوشنده در مصان**
فلک و مرگ تابنده از نیام برابر و شمیر را برگ استعاره کرده و وجه جامع افنا است
 چهارم آنکه مستعاره حسی و مستعاره عقلی باشد چنانچه درین بیت خاقانی بهیست
تبع او آبتن فتح است اینک بگوش به نقطه هاسه چهره بر آبتنی دارد گواه بهیست و تمهید بود
 ز آبتن استعاره نموده و وجه جامع تهنوت و استعدا است پنجم آنکه هر سه عقلی باشند ششم آنکه بعضی
 از اجزای وجه جامع حسی و بعضی عقلی باشد و مستعاره هر دو مستعاره حسی باشند کقولک
رایت شمساً دانت تریب انسانا **باکالشمس فی حسن الطلعه و بناه** الشان و بنین استعاره بندرت
 واقع میشود و گوید حقیقت و استعاره است و اند اسکاکی در مفتاح المعلوم بناه این
 تقسیم را بر پنج قسم گذاشته و این قسم اخیر را ذکر نکرده حیث قال **ولان الاستعاره بناها**
على التشبيه متنوع الی خمسة انواع کی متنوع التشبيه الیها استعاره محسوس و محسوس بود حسی او

بوجه عقلی و استعاره معقول لمعقول و استعاره محسوس لمعقول و استعاره معقول لمحسوس است
 کلامه شمره چهارم در تقسیم استعاره باعتبار اقسام دیگر غیر از این سه چیز که مذکور شد بدانکه تقسیم
 استعاره باعتبار لفظ مستعار بر دو قسم است اصلیه و تبعیه اما استعاره اصلیه آنست که لفظ مستعار
 اسم جنس باشد مثل استعاره اسد برای مرد شجاع و استعاره گل برای رخسار و امثال آن و ازین
 باب است علمی که بتادیل در اسم جنس داخل شود مثل آنکه بخیل را بجامه و جبان را برستم استعاره
 گفته قال السکاکی فی المفتاح و وجه کونا اصلیه هوان الاستعاره بناها علی تشبیه المستعار له
 بالمستعار منه و قد تقدم فی باب التشبیه ان التشبیه لیس الاوصاف للمشبیه بکونه مشارکاً للمشبیه
 به فی وجه و الاصل فی الموصوفه هی الحقیقه مثل ما تقول جسم ابیض او بیاض صاف
 انشئ اما استعاره تبعیه آنست که لفظ مستعار فعل یا شبه فعل یا حرف باشد و وجه تبعیه بودنش
 آنست که فعل و حرف اصلحیت موصوف بودن نیت و بنای استعاره بر موصوفیت است
 چنانکه در کلام سکاکی گذشت پس موصوف و در استعاره تبعیه معنی مصدر و فعل و مشتقات
 معانی حروف خواهد بود و اطلاق استعاره بر فعل و حروف بر سبیل تمییز خواهند کرد و بطریق
 اصالت و حاصل این سخن آنست که تشبیه در استعاره فعل و مشتقاتش راجع بمعنی مصدر آن فعل
 میگردد و در حروف عاید به متعلق معنی آن میشود و متعلق معنی حرف چیز است که تعبیر بحرف از آن
 میکنند مثل آنکه گوئی من از براسه ابتدا و ابی برای انتها غایت است و بی برای ظرفیت
 که برای غرض مانند آن و اینها معنی ابتدا و انتها و ظرفیت و غیره معانی این حروف
 نیست بل مشتقات معانی حروف است و ازینجا است که بخوان در ترفیع حرف گفته اند
 الحرف مادل علی معنی فی غیبه و اما مثال آنکه لفظ مستعار فعل یا شبه فعل باشد کفولک الحال
 ناطقه بكذا و لطفک الحال بكذا بمعنی دالته بكذا و دلت بكذا و در اینجا مستعار منه لفظ لطف و

له قوله مثل آنکه لفظ استعاره حاتم براسه بخیل و استعاره برستم بر جبان و در حالت تخریب می تواند شد و در خارج از
 نفس نهاد و مترس خواهد گردید او را آنکه چنین گفته شود و بخیل را بجامه و جبان را برستم استعاره گفته اند
 محمد عبد الواحد عن عبد الله

مستعاره که لفظ دلالت است و لفظ مستعار در مثال اول اسم فاعل و در مثال دوم فعل نهیست
 و تشبیه در اینجا را صحیح نطق و دلالت میشود نه ناطق و دال و فعل ماضی آن فته بر و ازین قبیل است
 این بیت سنائی بیت متشابه بخوان در و نواز و نیزه و زخیالات بیده بگر نیزه مشک کردن را
 با و یختم استعاره کرده همچنین اجتناب را بگر یختم و در اول لفظ مستعار صیغه نهی است و
 دوم صیغه امر و این بیت مسود مسود بیت دهن مملکت نخند و خوشش به تا سرتیغ تو نگریه
 زار به چکیدن خون تیغ را بگر بیهوش استعاره کرده و لفظ مستعار فعل مضارع منفی و اما مثال
 آنکه لفظ مستعار حرف باشد این آیه کریمه است فَاَلْقَظَهُ اَلْ فِرْعَوْنُ لَیْکُوْنُ لَکُمْ عَذَابٌ وَاَوْحٰنَا
 یعنی برداشته حضرت موسی را اهل بیت فرعون محبت آنکه دشمنی و عنسی برای اینها باشد
 پوشیده و مانند که لام تعلیل در لیکون بطریق استعاره واقع شده و استعاره نه در لام است بلکه در معنی
 غرض است که متعلق بلام است زیرا که غرض از القاط فرعون موسی را نه عداوت و خزن بود بل
 محبت و مبنی بود اما بنا بر آنکه آخر کار میان ایشان بعد از عداوت و خزن انجامید محبت و مبنی را استعاره
 بعد از عداوت و خزن نموده یعنی القاط او موسی را برابر اسے مبنی گوید که بر اسے عداوت و خزن بود
 و مستعاره در اینجا محبت و مبنی و مستعاره نه بعد از عداوت و خزن است و لفظ مستعار حرف لام پس
 اصل استعاره در معنی غرض است که متعلق لام است و اطلاق آن بر لام بر سبیل تبعیت است
 نه بر طریق اصالت قابل و ازین قبیل است این بیت خاقانی بیت دل را بکنایه حبیب
 بر دیم به از یار کنایه جوئے شستیم به در اینجا استعاره تبعیه در حرف از است که مبنی آن مه و مستعار
 و در کردن خیال یار است از دل و مستعار نه شستن دل از یار پس اصل استعاره درین دو سخن
 واقع شده و اطلاق آن بر حرف از بر سبیل تبعیت است و پوشیده و مانند که مداد قرینه
 استعاره تبعیه بر آنست که گاهی استعاره منسوب بفاعل میشود و گاهی بفعول و گاهی بجز و
 اما مثال منسوب بفاعل کقولک نطقت الحمال بکذا اسناد نطق بحال قرینه استعاره است چه نطق
 حقیقی منسوب بحال نغنی شود و مثال منسوب بفعول کقولک شعسرج جمع الحق نانی امام فاضل بنخل

و احیا السماع نسبت دادن قتل و احیا به نخل و سماحت تفسیریه آنست که لفظ قتل و احیا
 در اینجا بطریق استعاره واقع شده و مثال منسوب بحر و کقولہ سبحانہ فی بیشتر بم عذاب الیم
 لفظ عذاب که بحر و است تفسیریه اینجاست که بفشارت درین آیه بر سبیل استعاره آمده بجا فاندیم
 اما تقسیم استعاره باعتبار تجرید و ترشح آن بر سه نوع است نوع اول استعاره مطلقه و اینچنان است
 که چیزی از ملائکات و صفات مستعاره و مستعار منه در آن مذکور نشود چنانچه درین بیت
 عبد الواسع جلی بیت شکوفه بر سر شاخ است چون رخساره جانان به بنفشه بر لب جویت
 چون جراره دلبر به زلف را بقرب جراره استعاره نموده و ملائکات مستعاره و مستعار منه
 هیچ کدام مذکور نشاخت نوع دوم استعاره مجزوه و آن چنان است که صفات و ملائکات
 مستعاره را ذکر کنند فقط چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن زده بافت از مشکاب
 در آویخت از گوشه آفتاب به زلف را به زده استعاره نموده و لفظ ناخن و مشکاب و
 آویختن از ملائکات مستعاره است یعنی زلف و چنانچه درین بیت خاقانی بیت
 از شورشش آو من به شب به با دام تو دوش ناغوده به چشم را استعاره نموده و لفظ
 غنودن را که از ملائکات چشم است مذکور ساخته نوع سوم استعاره مرشحه و آن چنان است که ملائکات
 و صفات مستعار منه را مذکور سازند و صفت درین مقام عبارت از منی است قائم بغیر لغت معنی که
 این حاجب در تعریفش گفته الفت تابع یل علی منی فی بقوعه اما مثال ستاره مرشحه این بیت
 انوری است بیت در خفیه گریه غم خروج است بلغم را چون آبگیر با هم به بر تنج و جوش
 موج آبگیر را به تنج و جوشن استعاره نموده و لفظ غم و خروج ملائم تنج و جوشن است
 که مستعار منه واقع شده قال السکاکی و مبنی الترشیح علی اتناسی التشبیه و صرف النفس عن قهره
 كما قال ابو تمام شعور یصعد حتی یلطن الجول بان له حاجته فی السماء به ترجمه اش
 اینست که بالا میرود و مدح بحسب که جمال گمان می برند که مکرکاری در آسمان دارد
 و پوشیده نماند که بلند می قدر مدح را بلفظ صعود استعاره نموده و مصرع ثانی ملائم

لفظ استعاره
 بنات استعاره
 باز و مستعار منه
 فی منی استعاره
 شمس استعاره
 بنات استعاره
 فتح استعاره
 پس استعاره
 غایت استعاره
 نوشتن استعاره
 غایت استعاره
 کرم استعاره
 منتبت استعاره
 از رخ استعاره
 موه استعاره
 شکر استعاره
 بنوی استعاره

لفظ صمود است که استعاره منه واقع شده و گاهی تجرید و ترشح هر دو را در یک استعاره
 جمع میسازند چنانچه درین بیت خاتانی بهیت بر شگاف صبا شیشه شب با طفل خویین
 بخاور اندازد و آفتاب را بطفل استعاره نموده و صبا و شب و خا و ملائم استعاره شیشه خویین
 و شگافتن ملائم استعاره منه واقع شده و له بهیت بر و جیب آسمان و پروانه گوی زر آشکار
 بند و صبح و آفتاب را بگوئی زر استعاره نموده و لفظ صبح و آسمان ملائم استعاره له و لفظ
 جیب و دریدن ملائم استعاره منه واقع شده و ترشح در استعاره بلخ تر از تجرید و اطلاقی است
 زیرا که استعاره مبالغه در تشبیه است یعنی مشبه را عین مشبه به ادعا نمودن پس ذکر اوصافیکه
 ملائم مشبه به باشد تقویت این مبالغه مینماید قال السکاکی فی المفتاح اذ قد عرفت اقسام
 الاستعاره فاعلم ان الاستعاره لما شرط فی الحسن ان صادفتها حست و الاعتراف
 عن الحسن و ربما اكتسبت قبحا و تلك الشروط رعاية لجهات حسن التشبيه بين المستعار له و المستعار
 منه فی الاستعاره الحقیقه و الاستعاره بالکنایه و ان لا تشتمل فی کلاما کس من جانب اللفظ
 راسخه من التشبيه و لذلك یفترض فی الاستعاره الحقیقه ان یکون التشبيه بين المستعار له
 و المستعار منه جلیا بنفیه او معروفا سائر ارباب الاقوام و الاخرجه الاستعاره عن کونها
 استعاره و دخلت فی باب التعمیه و الالفاز استی و نوعی از استعاره است که بسبب تشبیل
 واقع میشود یعنی مستعار له و مستعار منه دو وجه جامع هر یک منسزع از چند چیز باشد چنانچه
 شخصی را که مترو در امری باشد بگوئی انی اراک تقدیم بر جلا و تو خراخری یعنی بی بنیم ترا که
 یکپا سه پیش می آری و پاسه دیگر پس میری و چنانچه درین بیت فردوسی بهیت
 چرا روز و شب جفت اندیشه و تو گوئی که باشی در پیشه و چنانچه درین بیت نوری بهیت
 له قوله گاه به ایخ و این مع سافتن تجرید و ترشح را و ترشح نامند و این چنین استعاره را استعاره
 معرجه الا حدیث اوله قوله چنانچه درین بیت فردوسی ایخ درین تشبیل منظور است زیرا که حاصل استعاره آنست که مشبه را
 عین مشبه به ادعا نمایند و لوی از تشبیه در لغت یافته شود چنانچه از عبارت مصنف و علامه سکاکی بهین مستفاد است پس
 درین بیت استعاره چگونگی خواسته و فیکه لفظ تو گوئی که از ادوات تشبیه است موجود باشد ۱۲ شمش و ۱۳

خردزان تیره گشت الحق مرا گفت که با من هم بگره متاب پیانی گل خورشید اندانی
 خورشید را به گل اندودن و متاب بگزیم و دن استعاره است از کار بهیوده کردن دین
 است خاقانی بیت است و در تازما جهان طسرب با بر تازیا نه بتانیم یعنی بهیوت
 بتانیم و له چون جهانی ز خندق اسپ گلین کاتین خندق است گرد حصار مقصود
 آنست که احوال تو در گذشتن از دنیا با آن کس نماند که اسپ گلین در دوا خندق تیشین
 میخواهد که بهد و درین بیت سنانی که در هر دو علمه جاه طلب گفته بیت یک جهانند
 زیرا این افلاک با کام پزهر و خانه برتر یک مقصود آنست که ظاهر شان تمام مفید و
 باطن شان تمام مضر است و درین بیت عربی بیت بهر که عرضه و هم در خویش
 می بینم که غرقه ام من و او بر کنار میگردد و صاحب تلخیص این قسم استعاره را مجاز کرب
 نامیده قال السکا کے فی المفتاح و هذا الذی سیمی تشبیه التمثیل علی الاستعاره و لکن الاشال
 کلماتی مثلاً علی سبیل الاستعاره لا یجد التیغزالیها سبیل فاعلم و علامه نقضانی و عجم
 نقض است تمثیلات را چنین بیان کرده و تحقیق ذلک ان المستعار یجب ان یکون اللفظ
 الذی هو حق للمشبیه به اخذ منه عاریة للمشبیه فلو وقع فی تغییر لما کان هو اللفظ الذی یخص
 المشبیه به فلا یکون عاریة استعاره اما استعاره بالکنایه عبارت است از ذکر مشبه و اراده مشبه
 به بانصب سمرینه و قرینه و رینجا استعاره تخنیلیه خواهد بود و طریقی چنان است که باشد که
 چیزی چند از لوازم مشبه به مخدوف ذکر نمایند پس ذکر مشبه و حذف مشبه عبارت از تشبیه
 بالکنایه است و اثبات لوازم مشبه به مخدوف بر اسم مشبه مذکور عبارت از استعاره تخنیلیه
 و این بر سه قسم می آید برای آنکه لوازمی که اختصاص بشبه به دارد و آنرا از برای اثبات
 بینانید از سه حال بیرون نیست یا قوام مشبه به بادست یا تکمیل مشبه به مخدوف بران است
 یا دخلی در قوام و تکمیل ندارد مثال اول کتوله رع فسان عالی با شکایتی انطق یعنی زبان
 حال من بشکوه گویا تر است و در اینجا حال را شخص تکلم تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است

و اثبات زبان که توأم مستحکم باوست استعاره تخیلیه و ازین قسم است این بیت سنائی بیت
 تلمحا جمله هرزه سے لافندہ دین برپاے هر کے بافندہ در بخا دین را به و یا و حریر تشبیه
 داده و این استعاره بالکنایه است و لفظ برپاے بافتن که از لوازم مقدمه و یا و حریر است
 استعاره تخیلیه مثال دوم کقولک مخالف المینیه نشبت بفلان یعنی پنجمرگ در فلان کن
 زورفت و در پنجمرگ را بسج تشبیه داده و مشبه به را که سجع است ذکر نکرده و این استعاره
 بالکنایه است و ناخن که اختصاص بسج دارد و موجب تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است
 اثبات نموده و این استعاره تخیلیه است و ازین باب است این بیت مسعود سعد بیت
 بروی کرده همه حجره بوستان ارم با زلف کرده همه خانه کلبله عطار با پوشیده نمائند که
 روی را درین بیت بگل و زلف را بملک و عنبر تشبیه داده و مشبه به را ذکر نکرده و این استعاره
 بالکنایه است و حجره را بوستان کردن و خانه را کلبله عطار ساختن که از لوازم گل و مشک است
 بروی و زلف منسوب نموده و این استعاره تخیلیه است مثال سوم کقولک نام الحکم فی یہ
 فلان درینجا تشبیه حکم بناقه از عالم استعاره بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم غیر مقومه
 مشبه به است براسه مشبه استعاره تخیلیه و ازین باب است این بیت سنائی بیت
 جانت را دوزخ آشیانه کن با خاطر را محال خانه کن با در مصرع اول جان را بخر
 تشبیه داده و این استعاره بالکنایه است و اثبات آشیانه که از لوازم غیر مقومه مشبه به است
 استعاره تخیلیه و بدانکه در تحقیق معنی استعاره بالکنایه و استعاره تخیلیه اساطین فن بلاغت
 را اختلاف است وندهب هر یک با دلائل آن در مطول علامه تقی زانی مذکور است و این
 علیه قلیرج الیه شجره سوم در بیان مجاز مرسل بیاوردانست که مجاز مرسل عبارت از قطعی است
 که در غیر معنی موضوع له استعمال کرده شود و علاقه در معنی حقیقی و معنی مجازی آن لفظ سوا
 سله قوله داخن که اختصاص بسج دارد و موجب تکمیل اوست ازین قول می آید آن است که ازین چون زبان و اول
 توأم انسان نیست چنانچه در مخرج القلوب است که بعضی حکم شجره را از فضیلت بیشتر نه از اعضا
 و اشج ابوسمعیل سینا سیم اخفش

تشبیه چیزی دیگر باشد مثل آنکه بگوید فلانی درین کار دستی دارد یعنی قدرتی دارد و علامه
درینجا علامه حال با محل است چه دست محل ظهور قدرت اوست و در علامه واجب است
که استعمال نوع او از فصحا منقول باشد و لازم نیست که در استعمال هر جزئی ازان نوع سند
از فصحا بجوم مثلا واجب است برافتیش این معنی که فصحا حال را با اسم محل فرمایند و بعد از آنکه
این معنی به تحقق رسیده لازم نیست که هر جا که حال را با اسم محلش ذکر کنند محتاج سند فصحا باشیم
و اینست معنی این سخن که الحجاز موضوع بالوضع النوعی لا بالوضع الشخصی اما انواع علامه
مجاز مرسل بسیار است و ما درینجا چند نوع ازان ذکر کنیم نوع اول تسمیه کل با اسم
جزویش چنانچه درین بیت حکیم سنائی که در منقبت گفته بیت عشق را بحر بود و دل را
کان به شرع را دیده بود و دین را جان به مقصود با تمثیل درینجا لفظ دیده است که
یعنی با سپان آمده فافهم نوع دوم تسمیه جزو با اسم کلش کقولہ تاملے ایملون
اصا بھم فی اذا نعم مراد از اصابع انا مل است و آن جزو اصابع است و چنانچه درین بیت
فقیر بیت مرثعات دل ز کف آسان بیرون دست از رستم دستان بیرون مراد از دست
بیرون پنجه بیرون است و پنجه جزو دست است نوع سوم تسمیه سبب با اسم سبب کقولہ لم
رعینا الفیث یعنی چرا ندیم سبزه را و مراد از غیث درینجا نباتات است و در کف باران است
که سبب رویدن سبزه میشود و چنانکه درین بیت حکیم سنائی بیت ای زخود گشته
سیر جوع این است و دی و تا از دم رکوع این است و شیر شدن درینجا یعنی بیزار شدن
آمده و سیر سبب بیزاری از غذا می شود نوع چهارم تسمیه سبب با اسم مستبب
کقولہ امطرت السماء نباتا و مراد از نباتات درینجا باران است که سبب رویدن نباتات
میشود و چنانچه درین بیت سنائی بیت سرد گرم زمانه ناخوده و نرسی بود و سبزه برده
مراد از سرد گرم زمانه انقلاب است و انقلاب سبب گرمی و سردی میشود نوع پنجم
تسمیه شی با اسمی که در زمان ماضی داشته کقولہ تاملی و اتوا لیتامی انما یعنی ان میثاق را

نوع اول

نوع دوم

نوع سوم

نوع چهارم

نوع پنجم

بعد از بلوغ بدید و بعد از بلوغ یتیم نیکو کند چنانچه درین بیت عطار بیت
حمد بجد مرقده است پاک را * آنکه ایمان داشت خاک را * آومر ایش خاک خیر
کرده و ظاهر است که قبل از وجود خاک بوده نوع ششم تسمیه شی باسی که در متقبل خواهد یافت
القول به سمانه الی آرائی انصاف نمیرا مراد از خود در اینجا شیره انگور است که بعد از آن غرض شود نوع
هفتم تسمیه شی باسم مجلس کتوله سمانه فلیدع نامیه ای اهل نادی و انادی المجلس ازین باب
جاری شدن نهرو میزاب و امثال آن نوع هشتم تسمیه محل باسم حاشی کتوله فاسط
و اما الذین ایتضت و تبعهم ففی رحمة الله ینسب کسانیکه در اقامت روسته خان سفید باشد
در رحمت خدا خواهند بود و مراد از رحمت جنت است که محل رحمت باشد و ازین قبل است این بیت
خاقانی بیت در مرکز ثلث بگرفت ربع سکون + فریاد اوج مریخ از تیغ مه متعالش
از اوج مریخ برنج آسم مراد است و آن محل اوج مریخ است و سنی بیت مذکور است که
از تیغ مه متعال صعود بجای فریاد کرد که فریاد از تیغ سکون را در مرکز ثلث یعنی ذکره
آنش گرفت و مقصود است که فریاد او آتش ربع سکون زد نوع نهم تسمیه شی باسم آن
شی چنانچه درین بیت سنائی بیت متوسط میان صورت و هوش + شذاه زین نوزبان
دزان سوگوش + این بیت در تعریف نفس کلی است و مراد است که نفس کلی از عقل متفاده میکند
و بر اجسام افاده نماید و زبان آله افاده سخن است و گوش آله متفاده آن دمن و لک فوله
سجانه حکایت من ابراهیم علیه السلام و اصل آن لسان صدق فی الاخرین مراد از زبان و اینجا
بقول تفسیرین ذکر میل است و زبان آله ذکر است بالجمله در علاقه مجاز مرسل باید که نوعی از استلزام
یافته شود و احتمال آن از تفصیلا منقول باشد کما مر شجره چهارم در بیان کنایه بیاید است
که کنایه در لغت مصد است یعنی ترک تصریح کردن بقول کتب بکذا اذ انکالت التصريح به
له الی معنی می چرخد و ادکی چشم خراب را این انگه را شاد و فواظیرع همچوین نیکه ناکند مجلس می اهل مجلس و اما
فصلی که فوله کل الی الخ متروک بر آن زمان صدق ای ذکر میل درت خیرین و از جمله علم باضراب و شجره نام

نوع ششم

نوع هفتم

نوع هشتم

نوع نهم

نوع دهم

و در اصطلاح عبارت از تفهیم است که لازم معنی او را را داده نمایند یا جو از اراده ملزوم بخلاف
 مجاز که در اینجا عدم اراده ملزوم متبرست چنانچه در بحث مجاز شرح داده شد و کنایه بر سه قسم
 است اول آنکه مقصود از کنایه ذات موصوف باشد فقط دوم آنکه مطلوب از کنایه صفت
 از صفات باشد و مراد از صفت در اینجا معنی قائم بغیر است به لغت نحوی چنانچه در بحث استعاره
 گذشت سوم آنکه فرض از کنایه اثبات صفت از برای موصوفی باشد یا لغی صفت از موصوف
 آن قسم اول از کنایه که مقصود از آن ذات موصوف باشد فقط بر دو گونه می آید قریب و بید
 قریب آنست که یک صفت را که اختصاص بموصوفی معین داشته باشد ذکر کنی و مقصود تو
 از آن صفت ذات آن موصوف باشد فقط چنانچه درین بیت خاقانی بیت آسمان کوه
 زهره آفتاب کان ضحیه در آفت هر چه آفتاب از کوه و کان انگشته بدینری را که آفتاب
 از کوه و کان انگشته جواهر است ایضاً فی مخاطبه شمس خاقانی بیت بالاث شجاع ارغوان
 تن بدینر تو عروس ارغوان زن بد مراد از شجاع ارغوان تن مرغ است که بالاس
 آفتاب است و عروس ارغوان زن زهره که زیر آفتاب است اما کنایه بید ازین قسم آنست
 که چند صفت را که در حیطه المجموع مختص بموصوف معین باشد ذکر کنی و مقصود تو از مجموع
 آن صفات ذات آن موصوف باشد فقط لعل کنایه عن الانسان حی مستوی القاعه عرض
 الاظهار ظاهر است که این صفات فراوی فراوی مختص با انسان نیست اما در حیطه المجموع مختص
 با انسان دارد فقط و چنانچه درین بیت مسعودی بیت بجواه آن طبع را قوت بجواه آن
 کام را لذت بجواه آن ششم را لاله بجواه آن مغز را غیره مقصود از مجموع این صفات
 شش است و درین بیت خاقانی بیت سازان رفقا صاحب بر لب اندر نیم مرغ چو سازان
 رفقا صاحب طلسان انگشته ظاهر است که در نیم مرغ رفقای صاحب بر لب زهره و در
 صاحب طلسان شتری است اما قسم دوم از کنایه که مطلوب از آن نفس صفت باشد فقط
 ذات موصوف و این نیز قریب و بیدی می آید قریب آنست که انتقال از لازم مبلزوم

بی و سائل در و حاصل شود و این هم بر دو گوشت یکم آنکه کنایه در و واضح باشد دوم
 آنکه خفائی داشته باشد شال اول کتوله هم طویل البغ و کنایه من طویل القامة نجس و
 بالکسر بنشیند را گویند و درازی آن لازم و مادی قامت است و ازین باب است این
 بیت سنائی که در نعت گفته بیت طینے از و مختصرتر و سائلے از و ششم تر و
 تفسیر دامن بر کمزردن است و آن کنایه از مستقد راه بودن و درین بیت خاقانی بیت
 دست کف کمن پیش فلک و که فلک کاسه است خاک انبار و دست کفچه کردن
 کنایه از چیزه خواستن است و درین بیت مختاری بیت مہان آسوده تن باشند
 زاکرام تو در دنیا و سران انگسده سرخیزند ز افیم تو در محشر و انگسده سر کنایه از محمل است
 و درین بیت با باغانی بیت سخن سحر سامری کافه تو تیا شود و چون به کرشمه
 سردی ز گیس سر مہ ساسے را و شال دوم کتوله هم عسریض القفا کنایه عن الابل و یعنی
 از عسل قیافه معلوم میشود چنانچه درین بیت خاقانی بیت عاشق بخشی بر تیغ نمسند
 چند آنکه بدست چپ شماری و بدست چپ شمردن کنایه از کثرت شمارت زیرا که در حساب
 عقد انامل احاد و عشرات را بدست راست و مات و الوت را بدست چپ می شمارند و چنانچه
 درین بیت حکیم سنائی که در نعت گفته بیت در جهان خداے و زبیده و ماه نو دین بر
 او دیده و مراد آنست که دین او را اگر ارمی داشته چه ماه نو را بروی کسی می بینند که او را اگر بی
 دارند اما کنایه بید ازین قسم آنست که انتقال از لازم به لزوم و سائل حاصل شود چنان جهان
 دوست را کثیر را را گویند و شرح این در مقدم گذشت و ازین قبیل است این بیت
 شیخ نظامی بیت بزرگی باید ست دل در سخا بند و سر کسبه بزرگ کند نا بند و بسن کسبه
 به برگ کند نا کنایه از تمجیل و اتمام در سخا و در دنیا نیز انتقال از برگ کند نا بسن و چشم کم
 نبودن بسن و سر کسبه و ازان بزود داشتن سر کسبه و ازان بزود بخشیدن آنرا هم سر از کنایه
 که عرض ازان اثبات صفتی برای موصوفے یا نفی صفتی از موصوفے باشد کتوله از عشر

شعران السامه والمروءه والندی + فی قبه ضربت علی ابن الحشرج + ترجمه اش اینست
 که سماعت و معرفت و سخاوت و رخمیه است که آنرا بر بالای ابن حشرج زده اند ازاده شاعر
 آنست که صفات مذکور را در ممدوح اثبات کند و صریح بگوید پس گفت خیمه که بر سر ممدوح زده
 مجموع این صفات در آن خیمه اوست چون در عالم ارباب خیام بسیار اند اختصاص این
 صفات بخیمه که بر سر ممدوح زده اند افاده اختصاص ممدوح میکند و کذا قولهم المجد من ثویه
 و الکرم بین بدیه یعنی مجد در دو جامه او و کرم در دو روی اوست مجد و کرم را در جامه و روی
 ممدوح ثابت کردن کنایه از ثبات کردن در ذات اوست و ازین قسم است این بیت حکیم
 غمخاری بیت دامن بهت سرافرازش + گردن چرخ را گریبان باد + دامن بهت ممدوح
 گریبان کردن آسمان گفتن کنایه از آنست که بهت او بلند تر از آسمان باد و این بیت
 کمال السبیل بیت یارب چه فتنه بود که از هم پستی + مریخ تیر خود همه در دو کمان نهاده +
 تیر در دو کمان نهادن مریخ کنایه از آنست که نامر دشت و شیوه زمان اختیار کرد و این
 بیت حکیم اسدی بیت نگو گفت و آنا که دختر مباد + چو باشد بجز خاکش افسر مباد +
 یعنی در زیر خاک باد و پوشیده ماند که کنایه متفاوت میشود و بسبب قریض و بلوغ و در ممدوح
 اشارت دانا پس اگر مقصود از کنایه موصوف غیر مذکور باشد آنرا قریض نامست چنانچه
 در عرضه شخصی که سلمانی را اذیت رساند بگویی المسلم من سلم المسلمون من یده و لسانه و
 غرض توفیق اسلام از آن موزی باشد قال صاحب الکشاف الکنایه ان تذکر الشی غیر
 بلفظه الموضوع له و التقریض ان تذکر شی یا بدل به علی شی لم یذکر کما یقول المحتج للمحتاج
 الیه خبتک لا سلم علیک فکانه اما له الکلام الی عرض بدل علی المقصود انتهى و عرضه باضم
 یعنی جانب است پس تقریض گویا اشاره کردن بجائی داراده جانب دیگر نمودن است
 له و کمان با و ال بجد بر وزن دوستان صندوقه و سفید جبر را گویند و ان دوک و گرد
 ریمان و غیره گفتارند و بر بی خفتن خوانند و مع آن افشاش است ۱۲ برمان + +

و آنچه از اقسام کنایه کثیر الوساط باشد یعنی انتقال از لازم به لزوم و در آن بوساطت حاصل خود
 آنرا تلویح خوانند و اگر کثیر الوساط نیست اما در لزوم او نوع خفایست مثل عریض القفا
 که گذشت آنرا مرگزینند و اگر کوچک از خفا و کثرت و ساطع ندارد آنرا با و اشارت نامند
 که قوله شعر او ما رأیت المجد القی رحله + فی آل طایفه ثم لم تحول + و حل اقامت انداختن مجد در
 آل طلحه کنایه از اما جد بودن ایشان است و عدم تحویلش کنایه از دوم و استمرار کوله شعر
 منی تخلص تویم من کریم + و مسئله این عریض و من تیم + و منی تلویح اشارت کردن است از
 دود و مرزا اشارت از نزد یک سبیل خفا از گوشه ابرو یالب و باید دانست که ارباب بلاغت
 اتفاق برین دارند که مجاز و کنایه از حقیقت و تصریح بلیغ تر است و استعاره قوی تر از تشبیه
 است اما سبب بلیغ تر بودن مجاز و کنایه آنست که در مجاز از لزوم به لازم انتقال میکنند
 چنانچه اگر بگوئی آفتاب را دیدم و مراد تو مشفق باشد بلیغ تر از آن است که بگوئی مشغوفه را
 دیدم زیرا که آن مانند دعوی است که با گواه باشد چه وجود هر ملزوم و شاهد وجود لازم
 خود است بجهت عدم انفکاک لازم از ملزوم و این مثل دعوی است که گواه با او نیست و قریب
 در دعوی با گواه و دعوی بی گواه فافهم اما وجه قوی تر بودن استعاره از تشبیه آنست
 که وجه تشبیه باید که در تشبیه به کامل تر از تشبیه باشد و در استعاره تشبیه به اذعانمانند
 و در تشبیه در آن نییابد و قریب عدم اراده تشبیه به در استعاره واجب است پس این
 نیز حکم دعوی با گواه دارد چنانچه مذکور شد هذا اخریاتی فی علم البیان و سؤال التوفیق
 من الله و علیه التکلیل الحقیقة الثانية فی علم البلیغ و الصنائع
 علم بدیع عبارت است از شناختن وجوه محسنات کلام و بدیع و صنائع که در الفاظ و معانی
 بکار میرود بطریق تمسین زیر بسیل موجب و این حدیقه تشبیه و مجسم است زیرا که بدیع و صنائع
 یا معنوی است یا لفظی و چون معنی متقدم بر لفظ اول است بدک بدیع معنوی و بدیع لفظی و اول
 له قوله منی انما و گاه خالی نماید و قبیل تیمم از کرم کنندگان حال آنکه سلمه بن عمرو از قبیل تیمم است و علم

الحقیقة الثانية فی علم البلیغ و الصنائع

چمن اول در ذکر بد است که در معانی بکار میرود و از آنجمله است **طباق** و این صنعت را
تضاد و **مطابقه** نیز گویند و تعریفش چنان است که دو معنی را که فی الجمله قابل تضاد و در میان
شان باشد در کلام ذکر کنند خواه آن هر دو اسم باشند خواه فعل خواه حرف خواه یک فعل
باشد و یکی اسم و هر یک از اینها یا بطریق ایجاب واقع شود یا بطور سلب آما مثل طباق اسم
با اسم کقولہ تعالیٰ وَ قَبَسْنَاهُمْ اِيقَاعًا وَ هُمْ رَاقِعُونَ وَ یُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ ایت چنانچه درین بیت انوری
بیت سخنش را مزاج سحر و حلال * در گشایش را خواص بیت حرام * و درین بیت نظامی
بیت انا ناسر و آمد این کلمه دل نسرور * که چون جا گرم کردی گوید شیشه *
آما مثل فعل با فعل کقولہ تعالیٰ وَ یُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ و ازین قبیل است این بیت غفاری
نیست و مرثیه ام گرم ازان محسره که باز * کشاد ز گرس محمور و بخت خواب مرا * و این بیت
مختاری **بیت** جان من بستان بوسی و بوسی بازده * تا بلب هم جان ده و من باشی و
هم جان بستان * و این بیت سلمان ساوجی **بیت** جو خیز و شعله تغیت نشیند آب را تش *
چو خند دسا غریزمت بگرید برابر بر دریا * آما مثل طباق حرف با حرف کقولہ عزوجل لَمَّا كَتَبْتَ
وَعَلَيْهَا مَا كَتَبْتَ پوشیده نماند که لام و علی درین آیه متضاد واقع شده بجهت اشتمال
بر معنی نفع و ضرر و ازین عالم است این بیت فقیر **بیت** مال من نیا میشود و زود بال صاحبش *
آنچه از خود میثامری بر تو باشد بوشمارد * و ازین قبیل طباق اسمی است ذکر مختصر از رب
در یکجا آوردن چنانچه درین بیت عبد الواسع جبلی که قد تعریف اسپ گفته **بیت**
ای سوری با لا جو آتش سی پستی همچو آب * خاک و صفت در رنگ و باد رنگ در تاب *
و درین بیت انوری **بیت** ای باد خاک مرکب گردون نتاب تو * آتش بخار چشمه تیغ
چو آب تو * و درین بیت نظامی **بیت** چو باد آذر آتشم تا که گریزی * نه من خاک توام

سله تو در جان من بستان اتم این بیت یکم مختاری طایع طباق فعل و است فعلیت و مصرع اول ای میسر نیانی
چو جانده و جانشان اسم فاعل ترکیبی است که از ترکیب اسم و مفعول و آمده کما بر اظهر ۱۲ - شمشاد *

و طریقی نشان است که معنی مدح یا ذم یا غیر آن الوان را مذکور سازند و مقصود آزان اولان
 بطریق کنایه یا بطور ایهام حاصل شود و تکثر الوان شرط نیست بلکه مافوق واحد کافی است چنانچه
 ابوتام در مرثیه شخصی که شهید شده بود گفته شعر تر دی نیاب الموت ثمراً فاتی + بها لیل الا
 و هی من سندس خضر + ترجمه اش این است که جامه سرخ مرگ را ردای خود ساخت و هنوز شب
 نیامده بود که آن جامه از سندس سبز شد و جامه سرخ کنایه از شهادت است و تبدیل آن بسبز
 سبز کنایه از دخول بهشت است و چنانچه درین بیت حکیم اسدی بیت زشمیر اولان جائے کین +
 دوز کفش زرد روئے زمین + لعل شدن جای کین کنایه از کثرت فوزیری است و زرد شدن
 روی زمین کنایه از بسیار زرباشی و درین بیت خاقانی بیت دندان بخنی سپید تاب +
 از تب نگویم کبود هر دم + دندان سپید کردن کنایه از خنده است و لب کبود کردن کنایه از
 شدت تب و توعی از طباق آنست که دو معنی را جمع کنند که یکی آزان دو معنی تعلیق بخیزی باشد
 که با معنی دوم تقابل و تضاد دارد و تعلیق در اینجا یک گونه کافی است مثل تعلیق بسببیت با زوم
 یا غیر آن که قوله سبحانه علی الکفار حاکم بینهم شدت مقابل رحمت نیست بلکه مقابل لین است
 ولین سبب رحمت است و گفته قال ومن رحمته جعل لکم اللیل والنهار لعلکم توفون و یفتقروا من
 فضله ابتغاء فضل را بسکون تقابل نیست اما مستلزم حرکت است و حرکت مقابل سکون است
 و ازین قبیل است این بیت حکیم از رقی بیت ربو چشم من از لعل تو گهر ریزی +
 گرفت زلف تو از کار من پریشانی + گهر ریزی مقابل پریشانی نیست اما جمیعت دولت
 که مقابل پریشانی است مستلزم گهر ریزی است و این بیت انوری بیت لطف تو
 هر ساعتم خواند که بین الاخذار + تهر تو هر لحظه ام را آند که مان الا بجناب + بیان عجز و مدح است
 تقابل نیست بلکه تقابل و رغبت و اجتناب است و عجز از مستلزم رغبت است و دوسه از
 طباق است که آزا ایهام تضاد نامند و تعریفش چنان است که دو معنی فی مقابل را بدو لفظ تسمیه
 کنند که دومی تفسیقی آن هر دو لفظ تقابل و تضاد تحقق یابد چنانچه درین بیت شعر

التاجی یا سلم من رجل * ضحك المشيب براسه فبکی * یعنی تعجب مکن ای سلمی از مردیکه خنده
 باشد پیر بر سر او پس گریسته باشد آن مرد مرد از خنده پیری ظهور اوست و ظاهر است که
 ظهور پیری را با گریه تقابل و تضاد نیست اما چون آنرا بلفظ خنده قیاس کرده میان معنی حقیقی
 خنده و گریه تقابل حاصل است و ازین قبیل است این بیت سنائی **بیت** هست شایسته
 اگر چت آید ششم * طاق ابرو براسه جفتی چشم * طاق اینجا یعنی طاق عمارت است اما چون
 طاق ضد ثقیف هم آید نظر بدان معنی تقابل و تضاد بهم رسانده و درین بیت **فقیه بیت**
 شب وصل تو به پایان آمد * صبح بخند و منم گریم * خندیدن صبح دیدن آوست
 و تقابل در معنی خنده و گریه است فافهم **مقابل** و آن چنان است که دو معنی یا بیشتر که
 باهم توافق باشند ذکر کنند و بعد از آن تقابل و تضاد آن معانی را بجهان ترتیب مذکور
 سازند و مراد از توافق در اینجا همین قدر است که تقابل و ضدیت نداشته باشد کقول سجاد طبعی
 قلیلا و لیکنوا کشیرا اول شکر و قلت را مذکور ساخته و میان این هر دو توافق یعنی عدم
 تقابل حاصل است و در وقت دوم بجا و کثرت را آورده و این مقابل ضحک و قلت است
 و چنانچه درین بیت **امیر معزی بیت** ولی دخط فریانت غریز طالع فرخ * عدد و سیر
 و زندانش ذلیل از اختر و اثر و بعد و مقابل ولی و ذلیل مقابل عزیز و خست و اثر و
 مقابل طالع فرخ است و درین بیت حکیم مختاری **بیت** مخالفان قوم و دو چون جوا خطا *
 موافقان تو مقبول چون سوال صواب * درین بیت الفاظ مصرع ثانی با لهما با الفاظ مصرع
 اول به ترتیب تقابل و تضاد دارند و پوشیده نماند که سکاکی در مفتاح این صنعت را جدا ذکر کرده
 و صاحب تلخیص و مطول این را از قسم طاق شمرده و این قول قرب است بصواب زیرا که در اینجا
 نیز تقابل و تضاد معتبرست **مراعاة النظیر** و این صنعت را تناسب و توفیق نیز گویند و در
 آنست که در کلام چندی را که باهم نیست داشته باشند سوای نسبت تقابل تضاد جمع نمایند
 لفظ اول وین بیت الفاظ مصرع ثانی و این بیت الفاظ مصرع ثانی فیه کذا الفاظ مصرع اول وین لفظ و چون الفاظ مصرع اول وین تقابل و تضاد

معنی تقابل
 معنی تضاد
 معنی توافق
 معنی جمع

مقابل

معنی تقابل
 معنی تضاد
 معنی توافق
 معنی جمع

مراعاة النظیر

مرزائی دالینق بیت کسے در عاشقی ہم پیشہ را چون من نے خواہد + خودم گرا آب
 شیرینی یادم کو بہن آید + لفظ شیرین و کو بہن درین بیت نیز از ان قبیل است
مشاکلہ دین صفت چنان است کہ چیسے را بلفظ غیر ذکر کنند بسبب وقوع
 آن چیز در صحبت آن غیر کقولہ قائلے و جزا سنیۃ سنیۃ و مکروا و مکرا لٹ پو شیدہ نامند
 کہ جن سبحانہ درین دو آیہ عذاب را بلفظ سنیۃ و مکروا تفسیر فرمودہ بجهت مشاکلہ آن
 با سنیۃ و مکروا کہ پس مبنی آیت اول آنست کہ جزاے بدی عذاب است و مبنی آیت
 دوم آنکہ کفار مکروا کردند و خدائے قائلے عذاب کرد ایشان را و کقولہ الشاعره
 شعر قالوا قتلنا شیئا بخدا طغی + قلت اطغوا لی حبۃ و تمیصا +
 یعنی گفتند کہ چیسے را بفرما کہ براسے تو بنیریم گفتیم کہ بنیرید براسے من جبۃ و پیرین را
 و دو وزن را بلفظ طغی ذکر کردہ براسے مشاکلہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام
 قائل است بحجۃ و سپردا ہن و ازین قبیل است این بیت صائب **بیت**
 لب سوال سزاوارنجیہ بنیتر است + عمت بخرقہ خود بخجیہ میزند درویش +
 خموشی را یہ بخجیہ لب تفسیر کردہ و نکتہ درینجا مزید اہتمام بشان خاموشی است
 فراو جۃ دین صفت چنان است کہ دو سننے کہ در شرط و جزا واقع شوند امرے کہ
 بر اول مرتب شود بر ثانی نیست مرتب گردد چنانچہ درین بیت فقیر **بیت**
 چون مرا بنی شود لطف تبدیل با عتاب + چون ترا بنیم خود صبرم بدل با اضطراب +
 پوشیدہ نامند کہ مقصود ازین شعر ترتیب تبدیل است بر حالت مشوق و حالت مان
 و ہمین است معنی فراو جۃ درین مقام خواہ آن ہر دو ترتب در یک شرط و جزا واقع شوند
 و خواہ ہر ترتب در مجموع یک شرط و جزا وقوع یا بد چنانچہ در شعر مذکور اوصاف
 سہ رو کہ کہ کہ منسوب بہن است قالی شانہ مراد از ان عذاب است اما چون با سنیۃ دیگر کفار یکجا مذکور شدہ
 بہان لفظ تفسیر شش ہندہ و نکتہ درینجا مجازاۃ افعال است ان شیر انیسہ وان خرافشہ ۱۲ + + +

مشاکلہ

مراو جۃ

الحداد

حاشیه متعلقه صفحه ۵۲

طه قوله واما كان الله ليظلمكم ولكن كانوا انفسهم الظالمين فاما من بلاغت ابن ابي شيراز در نقل ايشان باری
 مثال رسا و این آیه شریفه نقل نموده است شاید که وجه منطوقه علامه تفتازانی همین اندراج باشد
 امام مذکور و و مثال دیگر نیز از فرقان مجیدی آورد اول قول باری تعالی عز و جه و اما کان الناس
 الاثم و اعداء فانما خلقوا و تولوا لکلمة عبس و من ربک نفسی بینهم و ما بینة یخلفون و اینجا نیز علم روی
 بوجه غیر محقق بود و در عبارات تنزیل مشکل ترا هر شکل است و ثانی قوله تعالی مثل الذین اتخذوا من
 دون الله ادیاء و کمثل العنکبوت اتخذت بیتا و ان الاوهن البیوت کبیت العنکبوت میگوید فاذا
 وقعت السامع علی قویر خروجل و ان الاوهن البیوت لیعلم ان بعد بیت العنکبوت درین آیه شریفه
 بهم علم روی قبیل خواندن از فقره محال است چه درین مقام نیز عبارت محقق نیست و عنکبوت سابق
 با عنکبوت لاحق بوجه اتحاد معنی صلاحت قایده ندارد علاوه برین لفظ الاوهن البیوت متبادر
 نمیشود که بعد عنکبوت خواهد شد بلکه سیاق عبارت بوجه تمثیل برین دلالت میکند و در رسا و صحت
 از لفظ دلالت مقصود میباشد اگر گفته شود که از عنکبوت اول روی معلوم شد و از لفظ بیتا درین بیت
 خواهد رفت خواهیم گفت که بیت نامی آیه ثانیه نیست که از انجمن علی من له اونی در آیه پس خیال رسا و
 اوهن ترازیت عنکبوت گردید فاراج الی ما نقول انفا و لا تکن من الکابرین حکم آیه و لقد صرفنا
 فی هذا القرآن للناس من کل مثل و کان الانسان اکثر شیء جدایقین کردیم که در کلام باری تعالی
 جایی ضرور مثال رسا خواهد بود و در تلاش مصروف شدیم با تقضای من طلب جد فوجدنا بعد اشد
 از چند جایان هم او اما قوله تعالی یوم یرون الملائکة لا یشری یومئذ للجرین و یقولون حسرة انما
 و قدرنا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منسورا و قیله از آیه سابقه روی معلوم شد و رسیدی بر بهاء
 معلوم خواهد شد که تمامی آیه ثانیه بر منشور خواهد گردید و به عبارات او در ایستگوند و منشور یعنی پیشانیان
 و در صنعت همین قدر مناسبت کافیست و ثانیها قوله تعالی اصحاب الجنة یومئذ خیر مستقرا و حسن مقیلا
 و یوم یشفق السماء بالنعیم و نیز ال الملائکة تنزیلا بعد علم روی از آیه ما سبق معلوم خواهد شد که
 منبر ال بطور رسا واقع است آخر آیه ثانیه نیز منبر خواهد شد و ثانیها قوله تعالی و لقد آتینا
 موسی الکتاب و جعلنا منه آخاه بارون وزیر و قلنا اذهب الی القوم الذین کذبوا بآیاتنا و انهم

تفسیر اول بعد علم روی از آیه اولی هوید است که مژنه بهم بطور ارماد دست در آید اما قوله تعالی
 و عادی و مشهود اصحاب لرش و قرونا بین ذالک کثیرا و کلا ضربنا له الامثال و کلا تترتا بتبیر اول
 روی از آیه سابقه صنعت ارماد از تترتا کاشمش فی نصف النهار است و خاشما قوله تعالی
 و الذین یعقوبون ربنا هم لناسن از و اجناد و ذریاتنا شرة آعین و اجعلنا للمتقین اماما
 اولایک کجرون الغمره ببا صبر و اولیقون بینما تحته و سلا ما بعد و قوف روی از آیه سابقه
 و بعد لفظ تحته زمین ساس طرف سلا ما خواهد رفت و هو مقصودنا و سادسها قوله تعالی و یجحد
 یا ایاتنا الاکل خست یا کفور یا ان وعد الله حق فلا تمترکم المیواة الدنیا و لا لیستکم بکلم بالله
 الغمره و رب بعد علم روی از آیه اول متبادر است که لغزکم و یغزکم ایما بارصاد و ارد و سادسها
 قوله تعالی و ان یکذبوک فقد کذب ربکم من بکاک و الی الله ترجع الامور یا ایها الناس
 ان وعد الله حق فلا تمترکم المیواة الدنیا و لا لیستکم بکلم بالله الغمره و یغزکم بکلم بکلم
 و ثامننا قوله تعالی و لقد فتنا سلیمان و العقیسات علی کرسیه جسد ثم آتابه فان تب
 اغفر لی و هب لی ملکا لا یشغی لاحد من بعدی انک انت الوهاب ما بعد علم روی از آیه
 اولی لفظ هب لی دلالت خواهد کرد که تمامی آیه ثانیه بر انت الوهاب خواهد گردید و همین است
 صنعت ارماد و ثامننا قوله تعالی و لقد خلقنا السموات و الارض و امینما فی ستمه ایام
 و ما سناسن یعوب ما فاضر علی الیقون و یجحد بک قبل طلوع الشمس و قبل الغروب
 بعد علم روی از آیه سابقه لفظ طلوع دلالت خواهد کرد که انجام آیه ثانیه بر غروب خواهد شد و بطول
 و ثامننا قوله تعالی انک لست علی فزین بطا منک من استبرق و جبا بختین دان و فینق
 قاصرات الطیر لم یطیر من انش قبلهم و لا جان ما بعد علم روی از آیه سابقه لفظ انش
 بر ارماد دست فانظر با معان انظر و تفکر و لا تکن من المکابرین و النما فینس ما بعد

لفظی نظم که اینجا واقع شده دلالت بر آن میکند که غیر فقره لفظ بظنون خواهد بود و مثال
 ارصاد در بیت کقول عمرو بن معدیکرب شعر از اتم تسطیع امر افدعه و جاوزه اسطاعت تسطیع و
 این بیت از قصیده عینیه عمره معدیکرب است و لفظ لم تسطیع که در مصرع اول واقع شده
 دلالت بر آن میکند که غیر بیت لفظ تسطیع خواهد بود و ازین قبیل است این بیت کمال اسمعیل
 بیت چون آستان مقیم شود بخت بر درش و هر کوی بخت روست برین آستان نهاد و
 لفظ آستان در مصرع اول الطبرین ارصاد واقع شده و معنی ارصاد در لغت نگاهبان
 نشان دادن است در راه عکس و این صنعت چنان است که جزوی را در کلام مقدم بر جزوی نماید
 و باز مؤخر را مقدم سازند و مقدم را مؤخر گویند بمانند بخرج الحی من ایست و بخرج ایست
 من الحی و کقول بعضی انفضی عادات السادات سادات العادات و ازین قبیل است این
 بیت کمال اسمعیل بیت اختیار من است غربی او و خوبه اختیار من نگریه و سلمان سادجی
 رباعی از بسکه شکسته باد بستم توبه و فریاد میکنند از کسبم توبه و دیروز به تو شکسته ام غم
 امروز بسا خسته شکستم توبه و امیر مغزی بیت فضل دارد بر زبان چون دود او بیند بصبر
 فخر دارد بر بصر چون طرح آوگوید زبان و انوری دل دادم به شیشه بدم غم دادم به
بیشه بدم دل و چنانچه درین بیت فقیر بیت دانش جان جهان دانش اوست و یاد
 علم و علم را او یار رجوع و این صنعت چنان است که شاعر کلاسیکه گفته نقض و ابطال آن
 نماید و بسنن دیگر پردازد و برای نکته داده چنانچه درین بیت انوری بیت آسمانی که گفته
 با سه بود آسمان و آفتاب بی که زاده نوز بود آفتاب و مقصود از رجوع در اینجا تری
 در مدح است و درین بیت فغری بیت چو ماه بود و چو سه روزه ماه بود و نه سر و چنانچه
 سر و کس نه بند ماه و فائده رجوع در اینجا ترجیح معشوق است بر ماه و سر و توریه داین
 صنعت را ایهام نیز گویند و طریقی چنان است که در کلام لفظی بیارند که دو معنی داشته باشد
 یکی قریب و یکی بید و مراد بید بود با قنادرینه خفیه و ایهام بر دو نوع است مجرده

ک

ن

ن

سنی دوم منظور و ملحوظ نشود چنانچه در محل آن مذکور شده و در بیت مذکور غزل یعنی آیه
 بره اصلا مراد نیست پس مثال ایهام تناسب است و این را با توریه کاری نیست فافهم اما
 مثال توریه این آیات است مولوی جامی بیت دیده روشن میشود از صورت زیبا تو
 در کس انکار انمعنی کند روشن کنم * دیده منکر را روشن کنم یا انمعنی را برود وضع درون
 کنم هر دو درست است کاتبی بیت مرا فرات تو روز هزار بار کشد * فرات چو تو گلچین
 هزار کشد * انچنین بلبل میکشد یا انچنین هزار کس میکشد هر دو است می آید و له خبر غرضش خون من
 ریخت بجای کپاس تو دای تو بود ششم کشته شدم برای تو * بر طبق راست تو کشته شدم یا
 از برای تو هر دو صحیح می آید پس قرین توریه در نظم تحقیق نیست که لفظ را در کلام مذکور باشد
 که دو معنی داشته باشد و اطلاق هر دو معنی در آن محل صحیح باشد چنانچه درین مسئله گذشت
 و گاهی لفظ مذکور سبب ترکیب ادبا الفاظ دیگر افاده ایهام مینماید چنانچه درین بیت مولوی جامی
بیت جان نجشد از لب کشته را و آنکه بخون فرمان دهد * خو خنخاری آن شوخ بین
 کن بهر کشتن جان دهد * از بهر کشتن جان دهد و دو معنی دارد یکی آنکه از برای کشتن زنده میکند
 دیگر آنکه هلاک کشتن است یعنی شتاق کشتن و له میری خندان و میگوئی پیام چشم مال *
 چشم میالم با دین خواب باشد یا خیال * چشم میالم در دنیا دو معنی دارد استخدام دین
 صنعت چنان است که از لفظ که دو معنی دارد یک معنی را اراده نمایند و از معنی که راجع
 به آن لفظ باشد معنی دومش را خواهند گفت و شعرا از انزال السمار با رض قوم * در میناه و ان کا نوا
 غضا با مینی چون یار و باران بزمین گرو سپهر انیم اورا اگر چنان گرده برانشتنک بشن
 از لفظ نما بطریق مجاز باران خواسته و از معیری که در لفظ میناه راجع با دست نبات
 اراده کرده و در فارسی ازین قبیل است این بیت فقیر بیت تا به زخم خویش را داده است
 آن سواد بار * از نهال قاتش آن زنا شدم سید دار * لفظ بار و مصرع اول معنی حضور را

سه دوام آنرا دو معنی گویند ۱۲ * * * * *

دست
 کلام

و از ضمیر آن که در مصرع ثانی راجع با دست مضمراست قابل لف و نشر و این صنعت
چنان است که اول چند چیز را مفصلاً یا مجملآ ذکر کنند و بعد از آن منوب هر یک را بلا تئین
مذکور سازند با قفا و این که ساحت هر منوب را با بصاحتش بر یکداند اما لف و نشر فصلی در دفع
است مرتب و غیر مرتب مرتب آنست که ترتیب لف مطابق ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت
مختاری بیت چون جود و جلال و هنر و طبع و کف او * ابر و فلک و اختر و دریا و مطر است *
و بهترینش آنست که چند لف و نشر در یک کلام جمع سازند بخوبی که هر نشری لف باشد بر آ
نشر دیگر تا بسکه و چهار درجه برسد و چنانچه درین ابیات فردوسی نظم روز نبردان تل ایچند *
بشمیر و خیر برگزو کند * برید و درید و شکست و بربست * بلال رسر و سینر و پاکو *
این قطعه دوبار لف دارد و ازین قبیل است این بیت افوری بیت آری بقوت و مدد

تر میت شود * با سان و برگ و گل گهر و اطلس و عسل * و این بیت مختاری بمعیت
جود و جان و بکفت و بنیل حیات است و نبات * داد و دین و بادل و آینه است و صین *
و بهترین هم این بیت است مسعودی بیت جان و دل دلی * عدد و تور و و شب *
از و عدد و وعید و تو بر نور و نار ما * زیرا که چهار بار لف دارد و پنجمین ختم کرده اما لف و نشر غیر مرتب
آنست که ترتیب لف مخالف ترتیب نشر باشد چنانچه درین بیت بابا فغانی بمعیت

دل رهنسروغ میدهد و دیده مس فروغ * ویدار آفتاب و شان و شراب صبح * فردغ دیده
بیدار قسطن دارد و فردغ دل با شراب صبح و چنانچه درین بیت خاقانی بمعیت چون ز گهر
سخن رود و در شرف و جلال کین * چون اسد و شیر و غور و فوری و ناری نری * و دوبار
واقع شده و ترتیب لف در هر جا بخلاف ترتیب نشر آمده زیرا که در لف اول شرف بخورشید
و جلال بکبره اشیر و کین باسد قسطن دارد و در لف ثانی بخورشید بخورشید و شیر بخورشید و شیر بخورشید

سه و این دو قسم است یکی معکوس از ترتیب و شالشی در متن مذکور است و دوم مختلف از ترتیب شالشی این معکوس
افروختن و سوختن و جامه دیدن * پروانه زدن شمع زدن گل زدن آموختن * + + +

فانهم و له در شان بن و تو بسجا و سخن امروز به ختم الامرائی شد و ختم لشعرا بی * اینجا
 لغت اول غیر مرتب و ثانی مرتب آمده اما مثال لغت و نشر مجمل گفته تعالی و قالوا کن یحیی
 اُتِیْنَةُ اِلَّا مَنْ كَانَ هُوَ دَا و نصاری و تقدیر کلام نیست که قالت الیهود لن یدخل الجنة الا
 من کان هودا و قالت النصاری لن یدخل الجنة الا من کان نصاری و وجه اجمال
 لغت و نشر در اینجا عدم التباس است چه ظاهر است که یهود و نصاری مکیه یکدیگر نمایند و این
 قبیل است این بیت سنائی بیت زاده از یکدیگر بعلم و بدیم * آدم از احمد احمد از آدم * مراد
 از علم اینجا علم حق است که اعیان ثابته صور اویند دوم مبارک از نفع روح است یعنی اعتبار
 صور علیه که تعبیر از ان اعیان ثابته میکنند وجود احمد مصدر وجود آدم است و باعتبار نفع
 روح که توله جسمانی سترت وجود آدم مصدر وجود احمد است و لفظ زاده از یکدیگر که مصدر
 اول واقع است لغت مجمل است و مصرع ثانی نشر است و لفظ علم و بدیم لغت دوم است و
 این بیت مختاری بیت سر زیده دو نوک خامه او به خیر و شر است و درد و درمان است *
 گویا تقدیر کلام نیست که یک نوک خامه او خیر و یک شر است جمع و این صنعت چنانست
 که چند چیز را در تحت یک حکم جمع نمایند گفته سبحان المال و البنون زینة الحیوة الدنیا مال و بنون را
 در حکم زینت بودن جمع کرده و چنانچه درین بیت عبد الواسع بیت شد بر دلم آسان هم
 امروز بیکبار * داد و ستد و نیک و بد و پیش و کم او به شش چیز را در حکم آسان شدن جمع
 نموده و درین بیت حکیم مختاری بیت همی دولت و ملک و ملک حسام * بفر خداوند گیر نظام
 چهار چیز را در حکم نظام گرفتن جمع نموده نظامی بیت نشاید یافتن و رسیدن بزرگ
 و فاداسپ و در شمشیر و در زن * تقریر و آن چنان است که میان دو امر که از یک نوع باشند

وین

بیت

له اما مثال لغت و نشر مجمل لغت که در آن لغت تبصیر واقع نشود چنانچه درین مثال قاعدا و لغت خود و نصاری آنکه مجمل ذکر
 کرده شدند که با همین * ششاد * لغت علم و بدیم لغت دوم است لغت و این لغت منفصل است پس این بیت جان لغت و نشر منفصل است
 مجمل است که زاده یکدیگر و مصرع ثانی لغت مجمل است و در بدیم و بدیم لغت دوم لغت و نشر مرتب * محمد عبد الله و غفاعة الله یکدیگر شمشیر

تباين و فرق ظاهر نمايند چنانچه درين بيت حافظ بيت دست ترا بابر که يار و شبيه کرد
 کين برده برده ميدهد و قطره قطره آن در دين بيت فقير بيت زين چکد آب و
 زان يار و غون در شرف من کجا و ابر بهار تقسيم عبارت ازان است که اول چند خير را يا
 يکچيز ذوا جزا سازد و بعد ازان بهر خرد و ازان چيز که از منسوب سازند بر سيل تسين و فرق
 در تقسيم دلف و نشر مهن است که در پنج ذکر منوبات بطريق تعيين است و در لاف و نشر با تسين
 چنانکه گفته شد و مثال تقسيم درين ابیات خاقانی نظم ای حرم تو از کرم بيت حرام خردان
 چون سخن من از تکت سحر حلال خاطري در زان کرم است سرگران جان سپر سبک تکين
 زين سخن است دل سبک عنبر طبع عنصري و له دستی که گزنی سران زلف شو شست
 پای که ره وصل نوشتی پوست در زان دست کنون در گل غم دارم پای در زان پای کنون
 بر سر دل دارم دست و نوسه از تقسيم آن است که احوال چيزي را مذکور نمايند و با هر حال
 ازان احوال چيزي را که مناسب بان باشد ذکر کنند چنانچه درين دو بيت عبدالواسع حلی
 نظم بنان اوست در بخشش بنان اوست در کوشش و لهای اوست در مجلس لهای اوست
 در ميدان و يکي ازان را با سطر دوم ارواح را قابض و سعادت را سوم مایه چهارم
 فتح را بر مان و انگستان ممدوح را در بخشش بسطر ازان نسبت داده و شان او را در
 کوشش بقبض روح منسوب ساخته و همچنين اخم و نوسه ديگر از تقسيم آن است که اقسام یک چيز را
 به استيفاء شمارند چنانچه درين بيت عنصري بيت پرسته دشمنان تو زيگنه مستمند
 يا کشته يا گر خيئه يا بسته در حصار و اقسام مستمندی را در مصرع ثانی بيان نموده و درين
 سه در بيان حافظ بدین طرز ديده شده دست ترا بابر که يار و شبيه کرد و چون برده برده اين قطره قطره
 اول ذوال چند چيز را يک چيز ذوا جزا سازد و مثال چيز ذوا جزا ازان بيت بنده
 په ديوار قصر رشک عر بخش از آفتاب گنج از نود و ديبايد که ديوار يک چيز ذوا جزا است که شست و شوي اندو
 آفتاب و نور بهر دو جز و تسين منسوب اند ۱۲ محمد صبا لاهي مخلص شمس ۱۲ کت جمع نکته ۱۲ م تلايه شده
 که بيان ماهي گسيه ند و حلقه زلف و کت و غیر آن ۱۲ اب

بیت اهل شیرازی بیت اکنون که تنها دیدت لطف ارنه آزاری بکن به تلخی بگوینگ
 زن تنی بکش کاره بکن به اقسام آزار را در مصرع دوم بر شمرده جمع و تفریق
 و گاهی این هر سه صنعت یعنی جمع و تفریق و تقسیم را با هم ترکیب میدهند مثالی یا مثالی و
 جمع و تفریق عبارت از آنست که چند چیز را در تحت حکمی داخل نمایند بعد از آن جهات
 او را در فرقی نمایند چنانچه درین بیت رشید و طوطا شعر فوجیک کا انارنی ضوہا به
 و قلبی کا انارنی حرا به یعنی روسے تو در ضیاء مثل آتش است و دل من در حرارت مانند
 آتش است روی معشوق و دل خود را در مشابہ بودن با آتش جمع کرده و در وجه شبهه فرقی
 داده اند و ازین قبیل است این بیت فقیر من و تو هر دو عالم شیش به و تو محراب من
 باروئے بار به خود را و شیش را در حکم مائل بودن جمع کرده و در تسکین میل فرقی داده اند و جمع و
 تقسیم و این چنان است که اول چند چیز را در تحت حکمی جمع نمایند و بعد از آن هر یک را
 بخیزی منسوب سازند چنانچه درین بیت اهل شیرازی بیت بے تو خوشم کرده ام خنده
 و گریه کار خود به خنده بروز دل کنم گریه بروز کار خود به مصرع اول شش بجمع است و ثانی
 شامل تقسیم و چنانچه درین قطعه انوری قطعه حرص ثنا عشق جمال مبارکت به گرد تو که
 نامیر پیدا کن اثر به آن در زبان موسی خاشن نه کلام به دین و طباق دیده گرس ده
 در بیت اول حرص ثنا عشق جمال را در اثر پیدا کردن جمع نمود و در بیت ثانی هر یک را بخیزی
 منسوب ساخت و درین بیت سعد و سعد بیت مگر مشاطه بستان شد باد و سحاب به که این
 به بستان پیرایه دان کشا و نقاب به و درین دو بیت امیر مقری نظم دم تیغ و لطف شمشیر همچنین
 بر بد اندیشان به زبان دعوت موسی است بر نامان و بر قارون به یکله را تیغ او و آب با نامان
 کند مهر به یک چشم او در خاک با قارون کنده مقرون به و گاهی تقسیم را در بیت مقدم بر جمع
 آرند چنانچه درین شعر نادم گیلانی بیت خرقه کردم من و او تکیه کرد دولت ساخت به
 بسکند رندی داد با هم بندی به جمع و تفریق و تقسیم و این هر سه چیز را در کلام جمع

بیت
 جمع

بیت
 جمع

بیت
 جمع

خالی از صحتی نیست چنانچه درین بیت خاقانی بیت مجلس دو آتش داده بر این
 از جگردان از شجره این کرده نقل را مقروان جام را جا داشته + دو آتش را در حکم خود
 مجلس بودن جمع کرده و بودن یک از جگر و یک از شجره تفریق است و مصرع ثانی اشاره
 بر تقسیم دارد و چنانچه درین رباعی امیرسنی رباعی چشم من چشم آن بیت تنگ مان
 در بیج و شری شدند در سود و زیان + کردند یک بیج زما هر دو نهان + آداب برین سپرد
 دین خواب بران + چشم خود را و چشم معشوق را در حکم بیج و شری کردن جمع نمود و سود و زیان
 اشاره بقفوق است یعنی بیج چشم او عین سود و بیج چشم من عین زیان است و مصرع چهارم
 شتم بر تقسیم است و چنانچه درین دو بیت **نظیر نظم آتشین** است چون و لم رخ دست
 آن بخت این بخین شیرین کار + آتش من ذخیره دادوستد + آتش اوست بایا نواز
 مصرع اول مثل بر جمع است و مصرع ثانی مبنی از تفریق و بیت دوم خبر از تقسیم است
تجربید عبارت از آنست که از شئی ذی صفتی شئی دیگر انتزاع نمایند که دران صفت مانند
 او باشد فائده این انتزاع مبالغه کمال آن صفت است و منتزاع منه داین صفت و عربی
 بچند نوع می آید اما در فارسی چنانچه درین بیت انوری **بیت** ای بدریاق عقل کرده نشاء +
 وز بد و نیک این جهان آگاه + گو یا مخاطب را شخصه قرار داده که بدریای عقل شنا کرده
 باشد و چنانچه درین بیت **نظیری** **بیت** نظیری را مجلس بر دم امر و ز غلط کردم + مرا
 رسوای عالم ساخت چشم گریه آلودش + خود را در اینجا شخص گریانی قرار داده مبالغه
مقبول داین صفت چنان است که بلوغ وصفی را در شدت یا در ضعف او عامتایند و

چنانچه

دو بیت

له قوله که از شئی ذی صفت شئی دیگر انتزاع نمایند و حقیقت هر دو شئی واحد باشد صرف فرق اعتباری میباشد چنانچه
 درین مثال ملاقات کردم بوجه زید و شیر و ملاقی شد از من بوجه زید یعنی زید چنان شغل است که ملاقات او ملاقات غیر است
 پس درین مثال حقیقت در میان زید و شیر فرق نیست بلکه اعتبار یک ذات را در دو قرار داده بر کماله جماعت و زید و شیر یک صفت
 اخلافه متن که در ذات شناخته که در یک مقل و لذت و نیک این جهان آگاه و بجزا برنده و نظیری فرق حقیقت نیست مگر اعتباری قابل
 وجه تامل نیکه مثال اول خوب چسبان نیست کما یومنین ۱۲ محبت و محبة الا و عفا عنه الصمد مخلص بیست ادا +

باید که این احوال را بر سبیل استبعاد یا امتناع باشد یعنی آن وصف را به منتهای شدت یا ضعف
برسانند تا ماسع را لگن نزود که پایه در شدت یا در ضعف باقی مانده و مبالغه بر سه قسم است
تبلغ و اعتدال و غلو اما تبلیغ آنست که اوصاف مذکور از وی عقل و عادت ممکن باشد چنانچه
درین بیت امر را قیس کرده و وصف دویدن است **بیت** شعر فاعلی عهد او بن تویر و فوج
در اگافلم نیج با فیصل **ب** عدا بکسر چه در پی میزدن گندن است در یک دویدن و قول
فلم نیج انحرای لم یسرق فلم نیل و درین بیت ادعا کرده که این است **ب** کا و زو کا و ماده وحشی
را در یک دویدن انداخته است و عرق نکرده یعنی بسیار ندیده چه بسیار دویدن است
موجب عرق کردن او میشود و این ادعا از روی عقل و عادت ممکن است زیرا که بعضی از افسان
در دویدن باین جلدی میباشند و چنانچه درین بیت انوری **بیت** بودیم بر کنار ز تیار
روزگار **ب** تا داشت روزگار ترا در کنار ما **ب** ممکن است که عاشق در وصل مشغول غم و روزگار
فراموش کند و ازین قبیل است این بیت **بیت** چنان دارم این راز را روز و شب
که با جان بودگر بر آید ز لب **ب** یعنی تا دم بودن این راز را با کسی نگویم و این نیز در مضمون
امکان است اما غرض از آنست که ادعا مذکور از وی عقل ممکن و از وی عادت محال باشد
کقول الشاعر **شعر** و نکریم جارنا ما دم فینا **ب** و تبتعه الکرامة حیث مالا **ب** یعنی همسایه را اگر کم نگیریم
ما دمی که با ما باشد و عطار از پی آدمی فرستیم هر جا که میل کند یعنی هر جا که میرود این معنی
بحسب عرف و عادت متعارف است چه متعارف نیست که همسایه را بعد از نقل و تحویل از جواب
و اکرام نمایند اما عقل مجوز این میتواند شد و چنانچه درین بیت غزنی **بیت** ما را بکام
خویش بید و دشمن بوخت **ب** دشمن که بچوگا **ب** مبادا به کام ما **ب** متعارف نیست که هرگاه کسی
له عدا و رسید را بی یکدیگر زدن و انداختن **ب** نهم **ب** نهمه پیش نهاده و وحشی **ب** نهم **ب** نهمه قول ما را بکام خویش **ب** یعنی چنان
تا به حال دیر است که دشمن که بچوگا **ب** موافق من تبا نه شود ما موافق مقصد خود یعنی تبا **ب** دیده جسم که بعض
میگویند که بچوگا **ب** مبادا بکام ما **ب** قول دشمن تیراندازند **ب** مسلم **ب** فاشاد **ب**

دشمن خود را بکام خود بیند و دشمن بسوزد اما مراد شاعر آن است که تا بحدی دشمن کام شده ایم
 که دل دشمن هم بر ما میسوزد و دلین منی نزد عقل ممکن است و بسبب عادت شنید آما غلو آن است
 که ادعای مذکور از روی عقل و عادت متمنع باشد چنانچه درین بیت ابوطیب شعر
 وَخَفَّتْ اَهْلُ الشَّرْكِ حَتَّى اِنَّهُ ۖ لَتَأْتَاكَ النُّظْفُ الَّذِي لَمْ تَخْلُقْ ۖ یعنی ترسانده تو اهل شرک را
 بحدی که از تو می ترسد نظفهای غیر مخلوقه آنها و خلوص بسبب چند خیر قبول طایع بلغایند و یکی آنکه
 لفظی را ذکر کنند که آنرا مقرون بصحت گردانند چنانچه درین رباعی کمال السعید رباعی
 تَقَاسُفُ رَحْمَتٍ زَطْفِیْنِهَا اَسُودَهِ ۖ کَرِصْنَتُ حَسَنِ اَنْجَه تَوَانُ نَبُودَهِ ۖ سَرِیَا پَایِست
 چنانکه باید بوده است ۖ گویا که کت بارز و فرموده است ۖ و عقل عادت محال آن
 که خلقت کسی بسبب آرزوی دیگری باشد اما لفظ گویا که در صرح چهارم واقع شده این ادعا
 را مقرون بصحت گردانیده ما فهم دیگر آنکه غلو متضمن نوعی از خیال نازک و لطیف باشد و
 مجمل این را بسیار پسندیده اند چنانچه درین ابیات اندکی نظم کر عکس تیغ تو بهواروشنی ده
 اَرْدَاحِ کَشْتِگَانِ شُودِ اَنْدَرِ مَوَافِکَارِ ۖ و در بلندی حصار گوید اوله ز آسبب جنبز فلک اندر
 فراز او ۖ برکت گرفته دیده رود مرد پاسبان ۖ ابوالفرج رونی بیت خیال تیغ دو اندر
 نِشْتِ پَدَرِ ۖ عَسْوَ دَوْلَتِ دِیْنِ رَا مِیَانِ زَنْدِ بَدِ وَنِیمِ ۖ نِخْتَارِی غَرْفِی در تعریف است
 گوید بیت سبک که نگردد ز نیم او بیدار ۖ گرنه نیست بر پشت چشم خفته گذار ۖ اسدی
 طوسی بیت بابل نمندش بجا در زمین ۖ کَنَدِ غَرْقِ کشتی بد ریاسه چین ۖ دیگر آنکه غلو
 بطور هنرل باشد چنانچه درین ابیات یکلم که در مدح است اسب گفته نظم خدایگانا سپی که داده بک
 زنا توانی هرگز ز رفته رو به نسیم ۖ به کون شست چو سراز سکنری برداشت ۖ بچوب دنگ
 ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰ ۱۰۰۱ ۱۰۰۲ ۱۰۰۳ ۱۰۰۴ ۱۰۰۵ ۱۰۰۶ ۱۰۰۷ ۱۰۰۸ ۱۰۰۹ ۱۰۱۰ ۱۰۱۱ ۱۰۱۲ ۱۰۱۳ ۱۰۱۴ ۱۰۱۵ ۱۰۱۶ ۱۰۱۷ ۱۰۱۸ ۱۰۱۹ ۱۰۲۰ ۱۰۲۱ ۱۰۲۲ ۱۰۲۳ ۱۰۲۴ ۱۰۲۵ ۱۰۲۶ ۱۰۲۷ ۱۰۲۸ ۱۰۲۹ ۱۰۳۰ ۱۰۳۱ ۱۰۳۲ ۱۰۳۳ ۱۰۳۴ ۱۰۳۵ ۱۰۳۶ ۱۰۳۷ ۱۰۳۸ ۱۰۳۹ ۱۰۴۰ ۱۰۴۱ ۱۰۴۲ ۱۰۴۳ ۱۰۴۴ ۱۰۴۵ ۱۰۴۶ ۱۰۴۷ ۱۰۴۸ ۱۰۴۹ ۱۰۵۰ ۱۰۵۱ ۱۰۵۲ ۱۰۵۳ ۱۰۵۴ ۱۰۵۵ ۱۰۵۶ ۱۰۵۷ ۱۰۵۸ ۱۰۵۹ ۱۰۶۰ ۱۰۶۱ ۱۰۶۲ ۱۰۶۳ ۱۰۶۴ ۱۰۶۵ ۱۰۶۶ ۱۰۶۷ ۱۰۶۸ ۱۰۶۹ ۱۰۷۰ ۱۰۷۱ ۱۰۷۲ ۱۰۷۳ ۱۰۷۴ ۱۰۷۵ ۱۰۷۶ ۱۰۷۷ ۱۰۷۸ ۱۰۷۹ ۱۰۸۰ ۱۰۸۱ ۱۰۸۲ ۱۰۸۳ ۱۰۸۴ ۱۰۸۵ ۱۰۸۶ ۱۰۸۷ ۱۰۸۸ ۱۰۸۹ ۱۰۹۰ ۱۰۹۱ ۱۰۹۲ ۱۰۹۳ ۱۰۹۴ ۱۰۹۵ ۱۰۹۶ ۱۰۹۷ ۱۰۹۸ ۱۰۹۹ ۱۱۰۰ ۱۱۰۱ ۱۱۰۲ ۱۱۰۳ ۱۱۰۴ ۱۱۰۵ ۱۱۰۶ ۱۱۰۷ ۱۱۰۸ ۱۱۰۹ ۱۱۱۰ ۱۱۱۱ ۱۱۱۲ ۱۱۱۳ ۱۱۱۴ ۱۱۱۵ ۱۱۱۶ ۱۱۱۷ ۱۱۱۸ ۱۱۱۹ ۱۱۲۰ ۱۱۲۱ ۱۱۲۲ ۱۱۲۳ ۱۱۲۴ ۱۱۲۵ ۱۱۲۶ ۱۱۲۷ ۱۱۲۸ ۱۱۲۹ ۱۱۳۰ ۱۱۳۱ ۱۱۳۲ ۱۱۳۳ ۱۱۳۴ ۱۱۳۵ ۱۱۳۶ ۱۱۳۷ ۱۱۳۸ ۱۱۳۹ ۱۱۴۰ ۱۱۴۱ ۱۱۴۲ ۱۱۴۳ ۱۱۴۴ ۱۱۴۵ ۱۱۴۶ ۱۱۴۷ ۱۱۴۸ ۱۱۴۹ ۱۱۵۰ ۱۱۵۱ ۱۱۵۲ ۱۱۵۳ ۱۱۵۴ ۱۱۵۵ ۱۱۵۶ ۱۱۵۷ ۱۱۵۸ ۱۱۵۹ ۱۱۶۰ ۱۱۶۱ ۱۱۶۲ ۱۱۶۳ ۱۱۶۴ ۱۱۶۵ ۱۱۶۶ ۱۱۶۷ ۱۱۶۸ ۱۱۶۹ ۱۱۷۰ ۱۱۷۱ ۱۱۷۲ ۱۱۷۳ ۱۱۷۴ ۱۱۷۵ ۱۱۷۶ ۱۱۷۷ ۱۱۷۸ ۱۱۷۹ ۱۱۸۰ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸ ۱۴۴۹ ۱۴۵۰ ۱۴۵۱ ۱۴۵۲ ۱۴۵۳ ۱۴۵۴ ۱۴۵۵ ۱۴۵۶ ۱۴۵۷ ۱۴۵۸ ۱۴۵۹ ۱۴۶۰ ۱۴۶۱ ۱۴۶۲ ۱۴۶۳ ۱۴۶۴ ۱۴۶۵ ۱۴۶۶ ۱۴۶۷ ۱۴۶۸ ۱۴۶۹ ۱۴۷۰ ۱۴۷۱ ۱۴۷۲ ۱۴۷۳ ۱۴۷۴ ۱۴۷۵ ۱۴۷۶ ۱۴۷۷ ۱۴۷۸ ۱۴۷۹ ۱۴۸۰ ۱۴۸۱ ۱۴۸۲ ۱۴۸۳ ۱۴۸۴ ۱۴۸۵ ۱۴۸۶ ۱۴۸۷ ۱۴۸۸ ۱۴۸۹ ۱۴۹۰ ۱۴۹۱ ۱۴۹۲ ۱۴۹۳ ۱۴۹۴ ۱۴۹۵ ۱۴۹۶ ۱۴۹۷ ۱۴۹۸ ۱۴۹۹ ۱۵۰۰ ۱۵۰۱ ۱۵۰۲ ۱۵۰۳ ۱۵۰۴ ۱۵۰۵ ۱۵۰۶ ۱۵۰۷ ۱۵۰۸ ۱۵۰۹ ۱۵۱۰ ۱۵۱۱ ۱۵۱۲ ۱۵۱۳ ۱۵۱۴ ۱۵۱۵ ۱۵۱۶ ۱۵۱۷ ۱۵۱۸ ۱۵۱۹ ۱۵۲۰ ۱۵۲۱ ۱۵۲۲ ۱۵۲۳ ۱۵۲۴ ۱۵۲۵ ۱۵۲۶ ۱۵۲۷ ۱۵۲۸ ۱۵۲۹ ۱۵۳۰ ۱۵۳۱ ۱۵۳۲ ۱

تو گوی نشسته است کلمه مذہب کلامی عبارت از آنست که شمرش تلبیر دلیل و
 برهان باشد بر طریق اهل کلام که سخن شان بمرحله و مدلل می باشد و اگر شمرش تلبیر متخیل
 قیاس فقها باشد آنرا مذہب فقهی نامند اما مثال مذہب کلامی کفر لہ تعالی لو کان فیہا آتہ
 الا اللہ لفسد تائینی اگر در آسمان وزمین خدایان متعدد میبودند ہر آئہ فاسد بخندند این ہر دو
 چون فساد سلوات وارض کہ لازم تعدد الہ است باطل باشد ملزوم آن نیز باطل بود و کل دلیل
 چنین است کہ اگر چند خدا میبودند آسمان وزمین فاسد میشدند ولیکن آسمان وزمین فاسد نشد
 نتیجہ دہد کہ خدا یکی است و چنانچہ درین بیت اوری بیت از تو نگریزد کہ تو در قالب عالم
 جانی و یقین است کہ جان ناگزیر آمد و صورت دلیل درینجا نیست کہ تو در قالب عالم
 جانی و قالب را از جان گزین نیست نتیجہ دہد کہ عالم را از تو گزین نیست و لہ منافع بیان
 در زمین دیر ماند پس است این یک آیت دلیل دہست و تو کل دلیل درینجا نیست کہ
 بر منفعت رسانی باقی و پایدار میماند و تو منفعت رسانی نتیجہ دہد کہ باقی و پایدار خواہی بود
 اما مثال مذہب فقهی کفر لہ النافۃ من قصیدہ یثذر فیہا الی النعمان بن منذر و قد کان مع
 آل حنفۃ بالشام فنکر النعمان من ذلک شعر حلفۃ فلم ارکل لفسک ریشہ و دیس
 و راو اللہ لمر مطلب و لکن کنت قد بلغت منی ضایۃ و لیس لک الواشی اشی و اکذب
 و لکنی کنت امرؤ لی جانب و من الارض فیہ شتر اودندہب و ملوک و اخوان اذ ما تمیم
 حکم فی اہلہم و اقرب و کفعلک فی قوم اراک صطعۃ تمیم و فلم تر تمیم فی مدحہم لک اذ ہذا
 حکم رواہ بیہم و در حدیث بیہم و لکن کنت قد بلغت منی ضایۃ و لیس لک الواشی اشی و اکذب
 حاصل معنی ابیات آنست کہ مرا بر مدح آل حنفۃ ملامت کن کہ احسان برین دارند چنانچہ قوی را
 کہ مدح تو میکنند و تو بر آہن احسان ینمائی سزاوار ملامت نمیشماری پس چنانچہ مدح اینہا را در حسا

لہ قولہ مذہب کلامی عبارت از آنست کہ شمرش تلبیر دلیل باشد و شمرش تلبیر متخیل نہایت چہ در شمرش صنعت مذہب کلامی یافت
 میشود و چنانچہ خود صنعت عبارت شمرش در مثال و در پس چنین باید گفت کہ مذہب کلامی عبارت از کلامیست
 کہ شمرش دلیل و برهان باشد یا لفظ شمرش مذکورہ چنان باید نوشت کہ مذہب کلامی عبارت از آنست کہ شمرش تلبیر متخیل
 و شمرش دلیل و برهان باشد و شمرش تلبیر متخیل و شمرش دلیل و برهان باشد و شمرش تلبیر متخیل و شمرش دلیل و برهان باشد

گناه نیست مدح من هم محسن خود را در شمار گناه نیست و این کلام بر صورت تخیل است که
 نقم از قیاس بی مانند مکان قیاس کردن جزئی است بر جزئی دیگر مثل آنکه گویند هر چه بچشم
 مظهر باشد و سرکه مانع است پس سرکه مظهر باشد و ازین قبیل است این رباعی ابو الفرج رونی
 رباعی گفتم که ز خردی دل من نیست پدید آمد و بزرگ تو رو چون گنجید به گفت که
 ز دل بدیده باید نگریه به خرد است بد و بزرگما توان دید به دل را بدیده قیاس نموده
 جهان طریق که مذکور شد حسن تعلیل و این صفت چنانست که برای وصفی مطلق مناسب است و اما
 نمایند که حقیقت علت آن نباشد و وصف مذکور از دو حال بیرون خواهد بود یا ثابت فی نفسیه یا
 غیر ثابت اگر ثابت است مقصود از بیان علت در اینجا اثبات علت برای آن وصف خواهد بود
 و بس و اگر غیر ثابت است مقصود از بیان علت اثبات آن وصف خواهد بود اما وصف ثابت
 که مقصود ادعای علت برای او باشد فقط بر دو گونه است یکی آنکه وصف مذکور از عین
 و عادت علتی باشد غیر علتی که شاعر ادعا نماید دوم آنکه علت واقعی اظهار نباشد و اما وصف
 غیر ثابت که مقصود از بیان علت اثبات آن وصف باشد نیز بر دو گونه است یکی آنکه وجود
 آن وصف ممکن باشد دوم آنکه از متغیّات بود مثال قسم اول چنانچه درین بیت خاقانی
 بهیبت تاجش هم تو رغبت خون عشاق به زلف تو گرفت رنگ ماتم به سیاهی
 زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر معلوم نیست و شاعر آنرا چنین معلّل کرده
 که بسبب کشتن عشاق سیاه پوشیده و از لطافت این قسم آنست که بواسطه تشبیه و
 استعاره محال آید چنانچه درین دوبیت امیر معزی نظم آن زلف مشکبار بران روزه
 چون بکار بهر گر کوبه است کوتهی از و سه عجب مدار به شب در بهار نایل کند و سه کوتهی به آن زلف
 چون شب آمد و آن روزه چون بهار به کوتهی زلف صفتی است ثابت و علت آن در ظاهر
 معلوم نیست و شاعر اول زلف را شب تشبیه داده و بعد از آن علت کوتاهی آنرا ادعا نموده
 و در مثال قسم اول چنانچه درین بیت الخواجه شاکل مصنف بر آن قسم اول آنکه کوتاهی تمام و در تمام آن
 لفظ اول شاکل قسم اول چنانچه درین بیت الخواجه شاکل مصنف بر آن قسم اول آنکه کوتاهی تمام و در تمام آن

بیت

و درین بیت خاقانی بیت ز آتش روزار غوان در غم خونین شست و باد که آن دید
 ساخت مروض دست چنار و در غمی خون شستن ارغوان استعاره سُرخ زنگ دست و
 این صفتی است ثابت در ارغوان و علت آن ظاهر نیست اما شاعر حرارت روز را علت آن ادعا
 نموده مثال قسم دوم چنانچه درین بیت و له دروداع شب هانا خون گریست و
 روزه خون آلود زان بنمود صبح و علت سُرخ روی صبح شفق است و شاعر چنین مطلق نموده
 که دروداع شب گریه کرده است و چنانچه درین دو بیت امیر معزی نظم زان غمیزین روز
 زره دار تافته است و کز سیم یافته است یکپناه در خون و تا چون دلم بدان سپهرین در خون
 دل کز شرم ز پناه بدان غمیزین رس و تا فتن زلف و صفی است ثابت و علت آن زمین دامن
 معشوق است و شاعر علت دیگر برای آن ادعا نموده مثال قسم سوم کفوله شعر یا و انشیا حنست
 فینا اساءه و بخئی خدارک انسانی من لغسرق و یعنی ای سخن چین که بدی تو در حق ما
 عین نیکی شد از بیم تو مردم چشم من از غرق نجات یافت یعنی از بیم سخن چینی تو گریه نیکم و پوشیده
 نماند که بدی سخن چین ممکن است که در حق بعضی نیکی شود اما چون تعارف نیست که بدی نیکی شود
 علت نیکی شدن بدی سخن چین را در مصرع ثانی ادعا نموده پس نیکی شدن بدی صفتی
 غیر ثابت و علت مذکور مثبت آن شد و مثال قسم چهارم چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت
 بخانه تو همه روز با مداد بود و که آفتاب نیار و شدن بلند آفتاب و با مداد بودن همه روز صفتی است
 غیر ثابت و بر اثبات امکان آن بلند شدن آفتاب را علتش قرار داده و درین بیت
 خاقانی بیت صبحگوئی زلف شب را عاشق است و کردم عاشق نشان بنمود صبح و
 عاشق شدن صبح صفتی است غیر ثابت و ممتنع و دوم سر در علت عاشقی ادعا نموده و اثبات
 آن کرده تا کید المرح بما لیشبه المرح و این صفت بر دو نوع است نوع اول آنکه
 از صفت دمی که از چسبندگی نفی کرده باشند صفت می برای آن چیز است تا کنند تقدیر دل برون
 آن مع و در آن دم چنانچه درین بیت نابغه شعر دلا عیب نیمه فیران سیونهم و این قول
 یعنی در آن صورت

تا کید المرح بما لیشبه المرح

سن قرائع الکتاب + یعنی نیست عیبی درین جامع غیر از اینکه دم شمشیرهای ایشان را
از بسیار ضربت زدن در محاربه پوشیده نمائند که شاعر صفت عیب را ازان جماعت نفی کرده
در نخست دم شمشیر در محاربه که صفت مدح است ازان صفت منفی استثنائ نموده و سابع را ازان
این استثناء توهم آن میرود که قائل بعد از مدح ارا ده دم دارد و چون در مستثنیٰ لغض نماید
بدانند که تا کید در مدح است زیرا که نخست دم شمشیر از کثرت ضرب دلالت بر کمال شجاعت و دلیری
مینماید و قریب باین است این بیت مختاری بیت گرسن شامل چون بحر شعر موزون است
چراست بحر کفش را عطا و ناموزون + گویا از شامل مدح ناموزونیت را نفی کرده و
ناموزونی عطا را ازان استثناء نموده اگر چه اداات نفی استثناء مذکور نکرده اما از سون کلام
بر مثال ظاهر است نوع دوم آنکه صفت مدحی را برای چیزی ثابت کنند و از عقب آن صفت
مدحی دیگر اداات استثناء مذکور سازند کتوله صلته الله علیه و آله اما انما فصیح العرب بیدائی من قرش
و فصحای حجم لطف دیگرین نوع افزوده اند و آن این است که صفت دوم که بعد از اداات
استثنایا استدراک مذکور شود باید که در مدح کامل تر از صفت اول باشد چنانچه درین بیت
بیت رایت شیه تدروشن یک عقاب جمله پر پر چم شیه غراب گون یک ساس معرکه +
و نوع دیگر از لطائف شعراست عجم آن است که صفت دوم بقتیمی واقع شود که اسلوبش در ظاهر سکو
دم بود و چون وارسانند مفید بکمال مدح باشد چنانچه درین بیت سلمان سادجی مبدیت
هر آنکه نام تو بردل نوشت گشت عزیز + مگر دم که زد دست تو یکشد خواری + و چنانچه در
بیت سعدی بیت می توانی که نیائی ز در سعدی باز + یک بیرون شدن از خاطر و توانی +
لفظ بیرون شدن می توانی در ظاهر دلالت بر عجز دارد اما مقصود ازان کمال و پس می مرغوبی
مشون است تا کید الذم ببالیه المدح و این نیز بر دو نوع است همان طریقی که

له قوله هر آن که نام تو اتمخ ظاهر این نشان مثال آمده از نوع اول معلوم میشود مگر بعد تمن نظر فرقی بین ظاهر و بگو در نوع
اول صفت اول را ذمی بودن و نفی آن شرط است و درین مسئله چیزی از انانیت بلکه صفت اول مدحی و نسبت است

تا کید الذم ببالیه المدح

که در تائید المدح شرح داده شد اقل آنکه صفت مدحی را از چیزی نفی کنند و صفت نفی از آن
مدح منفی برای او است نشان نمایند که تو کمال فلان لاخیر فیہ الا انہ سی الی من حسن الیه یعنی چیزی
در فلانی نیست مگر آنکه بدی میکند با کسی که نیکی با او کرده باشد دوم آنکه برای چیزی صفت نفی
ثابت کنند و عقب آن صفت دوم دیگر با ادات است نشان مذکور سازند که تو کمال فلان فاسق الا انہ جال
است در آن درین هر دو صفت قائم مقام است نشان که تو کمال بود جالب گفته فاسق و ثقیل عام
درین صنعت تصرّف کرده اند بنفایت لطیف و آن این است که اول صفت مدحی برای چیزی
ثابت کنند بعد از آن چیز دیگر بآن صفت ضم کنند بطریقی که آن مدح عین ذم گردد و چنانچه
درین بیت فخری بیت همیشه خصم تو در سایه هماره بود و ز بسکه بر سرش از بهر
استخوان آید و درین بیت یکم بیت طاعت ما هم بسوی آسمانها میرود و در آخر بیت
بوصیان هم ترازو می شود و استقباع و این صنعت چنان است که مدوح را بخوی
ستایند که از یک مدح دیگر حاصل آید چنانچه درین بیت ابوطیب شعر بنیت من الاعمار
ما و جیه به لیسنت الدنیا بانک خالد یعنی تو آن قدر عمر اعدا را غارت کرده که اگر فرا هم آری
حاوی آن شوی دنیا بدو هم بقای تو بهنیت داده شود و پوشیده نماند که مفاد این بیت مدح
مدوح است بشجاعت به غارت گرا عمار یعنی باشد مگر مقاتل و شجاع و مدح دیگر آنست که دنیا مخلو و موی
دوست میدارد و بسبب آنکه ذات او موجب نظم و صلاح دنیا است و لفظ بهنیت منفید

له قوله و استدرک درین هر دو صفت است یعنی درین هر دو صفت بجای است نشان استدرک باز است زیرا که سجا الاحسن که منقول
شود اگر چه الا هم در بنیام یعنی لیکن است و فرق در میان است نشان و استدرک این است که در استدرک تو هم نشانی از کمال سابق
استدرک را دفع کرده میشود و در است نشان را از حکم نشانی است نشان خارج نیاید و این بر دو نوع است فصل
و منقطع در فصل نشانی است نشان از یک جنبه مبارشد و در فصل عکس این و آن نوع آخر و حقیقت استدرک
است که لا یخطئ علی من به عقل سلیم و در کتب تقسیم بنده اما ظهیر لی من سوق کلام المصنف اما نه الوافع در
نوع اقل استدرک نیست بلکه بدون تسلیم است نشان یعنی درست خواهد شد چه تا وقتی که بدی کردن با حسن را فرضاً
و داخل خبر کرده از حرف است نشان اخراج خواهند کرد و ظهور مقصود در برده و خفا خواهد ماند و همین است نشان که فصل
بهو الحق الصریح و بعد از آنکه فیج ۱۲ نشاند و له قوله بهنیت داده شود و آنچه داده شود و چکیده خامه تا همین است
باید نوشت چه دنیا درین مقام فاعل است ۱۲ نشاند

بر مبحث
تصرف مدح و تخریص
ما و بیت یکم شعر
مدح

ح
ن

این معنی است و چنانچه درین بیت انوری بیت اسے زیزدان تا ابد ملک لیمان یافته*
 هر چه جسته تجز نظر از فضل زیزدان یافته + و درین بیت سعدی بیت بخت تو چون نام
 با سعادت + روز تو چون روی تو منور + و ادماج داین چنان است که در کلام سون مدها
 متضمن بدعای دیگر باشد یعنی از یک کلام دو معنی حاصل آید تصریح بمعنی دوم نکرده باشند
 و فرق در استتباع و ادماج آنست که استتباع مختص بحدیث است و ادماج اعم از آن فرق
 در ایهام و ادماج آنست که در ایهام لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد و اینجا مجموع
 کلام مفید هر دو معنی میشود چنانچه درین بیت ابوطیب شعر آفتاب فیہ اجفانی کانی +
 اعتمد بها علی الدهر الذی نوب + یعنی میگردم در این شب غمزه های چشم خود را گویا که باین
 گرداندن غمزه میثامم بر دهر گنایان او مقصود ازین بیت درازی شب است و ضمین
 درازی شب ثمرکایت دهر و کثرت ذنوب او را نیز مندرج ساخته و چنانچه درین بیت
 سلمان ساوجی بیت پیش ازین گرفته انگینی در گوشه + چشم خوبان در زانسن فتنه را
 بیند خواب + چشم خوبان فتنه را خوابیده یا بیدار در رویا فتنه را بیند هر دو معنی برمی آید و چنانچه
 درین بیت مولوی جامی بیت خواهم اذول بر کشم پیکان تو + لیک اذول بر نه آید مرا +
 پیکان اذول بر نه آید یا دل نینخواهد که پیکان را بر آرم هر دو معنی حاصل میشود و درین بیت
 نظیری بیت مبادا حالے را جان بر آید + گر از لعل خود فهمیده بکشائے + جان عالمی که
 در گره زلف بسته بر آید یا جان عالم از بدن بر آید هر دو صحیح میشود و درین بیت ابیخضر و بیت
 زبان آن پسر ترکی و من ترکی نیبم + چه خوش بودی اگر بوی زبانش در دامن

لعل قله در ایهام لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد و در صورت صحت این مقال لازم می آید که شعر سلمان ساوجی از باب ایهام باشد
 چه صرف لفظ خواب دو معنی پیدا میکند نه مجموع کلام پس مناسب اینست که گفته شود که فرق در ایهام و ادماج آنست که در ایهام اذله
 معنی بر چیز متوجه میشود نه قریب در ادماج هر دو معنی در لفظ کلامی است که در ایهام لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد و در ادماج لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد
 پیش ازین گرفته انجم انگینی درین بیت ماضی تنائی است و یک انگینی معذون یعنی ساین ازین اگر چشم خوبان فتنه آید یعنی
 ای ممکن بود مگر در زمان سعدی کن فتنه را بخواب بید و لفظ خواب بید از ادماج دارد و در ایهام لفظی است که در معنی یا بیشتر داشته باشد + +

یعنی من هم بزبان ادحرف میزدم یا زبان اورا می‌گیدم هر دو معنی درست است توضیح
 و این صنعت را محتمل الضمین نیز گویند تعریفش آنست که کلام احتمال و دو وجه مختلف داشته باشد
 چنانچه شاعر در حق اعدری که عمر و نام داشت گوید شعر خاطلی عمر و قبا + اینست
 عینیه سوا + یعنی عمر و برای من قبا ی دخت کاش هر دو شیم او سادی می‌بود یعنی مینا بود
 یا کور هر دو احتمال صحیح است و چنانچه درین بیت منتخاری بیت زهر مخض است عیش
 شیر نیم + خون صرف است با ده نابم + زهر عیش است و خون با ده یا عیشش هرست و با ده
 خون است هر دو احتمال دارد و بعیت خان عالی در وقایع حیدر آباد داد این صنعت داده
 الہندل الذی یراد بہ الجحد و این صنعت چنان است که کلام بطور ہزل باشد اما مراد
 از ان ہزل جد بودن ہزل چنانچه درین رباعی لا اعلم از آخر کار عالم اندیشہ کنید +
 اس سورکنان ز ماتم اندیشہ کنید + با قہر دنیا مکنید آئینش + از آتش آتشیم اندیشہ کنید
 و درین دو بیت سنائی بیت نیست کدبانوس و کادون را + زن بدخو طلاق داد ترا
 زن کہ دارد بسوی حمدان راسے + حمد حمدان کند نہ حمد خداسے + اگر چہ این بیت باطل است
 ہزل واقع شدہ اما مفاد آن ہم حکمت است تجاہل عارف سکا کی این صنعت را
 شوق المسلم مسا ق غیرہ نام نہادہ و گفتہ کہ چون این صنعت در کلام ربانی وارد شدہ
 تسبیحہ این را بہ لفظ تجاہل خوب میدانم و تعریف این صنعت از نامی کہ سکا کی وضع کردہ ظاہر
 و غرض از تجاہل عارف فادہ و نکته میباشد چنانچه در ضمن ہشامہ معلوم گردد و یکے از شاعر است
 عرب در مثنوی برادر خود گفت شعرا یا شجر النجا بور مالک مورقا + کانک لم تجزع علی ابن طرس
 یعنی ای درخت خا بور ترا چر شدہ است کہ برگ آورده گویا تو در ماتم این طریق جزع نمود
 و مقصود ازین تجاہل بیان شدت جزع و ماتم اوست و چنانچه درین بیت بقری شعر
 اُلْع بَرَق سری ام منور مصباح + ام ابیتا شہا بالنظر لہ ضاحی + یعنی ای الموعہ برق است
 کہ سرایت کردہ یا فروغ چراغ است یا تبسم مشوقہ است از منظر روشن و فادہ تجاہل و خجا

توضیح

الہندل الذی یراد بہ الجحد

عہ تنقہ آگاہی

تجاہل عارف

درین بیت
اطراد

مبالغه در مدح تبسم مشوقه است شعر بانند یا طیبیات القارع فلن لنا ایلاهی من نکلن
ام یلی من البشر یعنی قسم میدهم شما را بخدا ای آهوان صحر که من بگویم یا یلی جنس
شما است یا از جنس بشر است و مقصود ازین تجاہل کمال وله و جبر است در عشق محبوبه و ازین
قبیل است این بیت شاپور بیت میدانم تو خواهی بود یا گردون چنین دانم که دهنگیر گردد
خون من نامحصر بانی را و مقصود ازین تجاہل مبالغه در بیدار و مشوق است **وله**
خون آنکه شب کشی در روز آیم بر سر که آه این چه کس است و که گشته است این را
درینجا تجاہل را نسبت به عشق داد **قول** **بالموجب** **و این صفت چنانست که گفته را**
که در کلام غیر واقع شده باشد بر خلاف مراد قائل حل کنند **قول** **شعر** **قالوا قد صفت**
منا قلوب و فقط صدقوا و لکن عن و دادی یعنی میگویند یا ران که دلمای ماضی
دشمنه است تحقیق که راست گفتند لیکن از محبت من صاف است یعنی محبت مرا از دل
خود دور کرده اند و چنانچه درین بیت انوری **بیت** **دوستی گوئی نه از دل میکنی** **بیت**
میگوئی که از جان میکنم **ط** **و این صفت را اطراد نیز گویند و تعریفش چنان است**
که در کلام نام مدوح و نام آباء و ادبیه ترتیب و لاوت ذکر کنند **قول** **علیه السلام** **الکریم ابن**
الکریم ابن الکریم ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن اسحق بن ابراهیم و دگاہی از آباء
مدوح به مدوح آیند چنانچه درین ابیات حاجی محمد جان قدس **نظم** **بهار گلشن دین محمد عز**
ضیا چشم علی نوز دیده زهرا **بهار خرمی خاطر حسین حسن** **بسرور سینه زین العباد**
شمع هدای **فروغ شمع شبستان باقر و صادق** **غریب خاک خراسان علی بن موسی**
تعجب و این صفت چنان است که در کلام از حقیقت تعجب اظهار نمایند براس فائده و
غرضی چنانچه درین بیت کمال اسماعیل بیت **ای عجب شمشیر خسر و از چه سبزه زنگش**
چون همه ساله ز خون مسل میازد خورش **فائده تعجب درینجا مبالغه در غرور زنی شمشیر**
مدوح است و درین بیت کلیم بیت **سرور سایه کی بین نباشد یارب** **اینهمه خاک نشین**

در پی آن بالا چیست ؟ فاده تعجب در اینجا مبالغه در کثرت خاک نشینان معشوق است و درین
 بیت **خاغانی بیت** عجب است این رکاب و میگوی که کدام از ما نوشن و دیدار مقصود از
 تعجب در اینجا تزیین پایله و شراب است و درین بیت میرصدی **بیت** عجب دارم از طالع ساغر خود
 که در سخن نیند گردیده باشد به حال تعجب در اینجا شکایت بی شرابی است و درین دوبیت فقیر
 که در نقبت سرور اوصیا علیه السلام گفته **نظم** بنده یا خدا بجوئی که مامده ام خود حقیقت کار به
 بنده دلین عجب قدرت به بشر و این غلبه آب آتار به فاده تعجب در اینجا مبالغه در روح است
اعتراف درین صفت چنان است که قبل از تمام شدن کلام لفظی را ذکر کند که معنی مقصود را و
 تمام باشد و این را **خوشنیز** نامند و خوشتر است قسم است آید یکی آنکه کلام را از ترتیب بیدارد و دوم آن که
 موجب حسن کلام شود سوم آنکه در حسن و قبح متوسط باشد اول را **خوشنیز** نامند دوم را **خوشنیز**
 سوم را **متوسط** و خوشنیز در کلام بلغانی باشد اما مثال خوشنیز درین بیت افوری **بیت**
 گر بخندم دان پس از عمریت گوید زهر خندم به در بگریم دان بهر روزیت گوید خون گری به
 لفظ پس از عمریت بهر روزیت در هر دو مصرع خوشنیز است زیرا که معنی مقصود به او تمام است
 و مقصودیت آنست اگر بخندم معشوق میگوید که زهر خندم کن و اگر بگریم میگوید که خون گری کن اما
 خوشنیز مبالغه دیگری بخندم دان این است که با وجود کسر خندیدن و بیشتر گریستن من چنین
 میگوید و این مبالغه در بر محمی معشوق است و مثال متوسط چنانچه درین بیت **بیت** روئے ترا
 که یوسف مصری غلام اوست به آینه بنده است که فولاذ نام اوست به لفظ یوسف مصری
 غلام اوست خوشنیز و مثال آما مثال خوشنیز چنانچه درین بیت **بیت** گری رسم ز خدایت معذوم

اعتراف

رکاب پایله باشد بهشت پہلو در از اب ۷۷ و دیدار معنی پیدا و ظاهر به آمده اب ۱۲ و قول اما مثال خوشنیز درین بیت گری رسم
 شرط معذوم جز است مصرع ثانی علت از معذوم خوشنیز است زیرا که گری رسم تکیه کرده و سجا ز خدایت معذوم است که معذوم
 متعلق گردد و مصرع ثانی بی ربط شود و مثال خوشنیز نیز این بود بیت یا بدقت اول به از شکو صیب که بچیم به فیه از رنگ و حمد و حفا به لفظ
 خوشنیز است چنانکه در معشوق است و از صیب هم در آن کلام یکبار است این توضیحی درت که در شکو صیب اضافات توصیفی مقادیر
 گفته شود دوم به ندیدم وقت شب تا غم خود را از دست غم و یان و درم به وقت شب خوشنیز است زیرا که درین بیت از کلمات
 است و زمان غم شب در روز و در امثال پس وقت شب معنی یکباری نماید و از آنکه با صواب و معنی مبالغه و لفظ معذوم خوشنیز است

زیرا که در هشتم و صد و سی و هفتم و درین موقوف صنایع معنوی است اتمام پذیر نیست
چمن دوم در بیان صنایع که در الفاظ بکار میرود و قبل از شروع
در مقصود گوئیم که سالکان سالک بلاغت را واجب است که مراعات معنی را بر لفظ مقدم دارند
و بجهت رعایت صنایع لفظی معنی را تابع لفظ سازند اما از جمله صنایع لفظی است جناس بین اللفظین
و این را تجنیس نیز خوانند و آن تشابه دو لفظ است در تلفظ و تفاوت در معنی و این صنعت
بچند قسم می آید اول تجنیس تمام و آن چنان است که حروف هر دو لفظ مذکور در نفع و
عدد و بیات و ترتیب متفق باشند پس اگر هر دو لفظ از یک نوع باشند مثل آنکه هر دو اسم یا هر دو
فعل یا هر دو حرف باشند از آن تجنیس ماثل گوئید کقولہ عز و جل یوم تقوم الساعة لقیتم الخیرون
ما لبثوا غیرا عتره و چنانچه درین بیت خاقانی که در مدح دو کس گفته است این بین مرت
جائے بین * و آن بسیار مراست حز بسیار * بین اول یعنی دست راست وین دوم
یعنی قسم است و بسیار اول یعنی دست چپ و دوم یعنی تو نگری است و درین بیت مسعودی
بیت چون نامے بے فوایم ازین نامے بے فوا * شادی ندید یکپس از نامے بے فوا * تا
اول یعنی نئے دوم نام حصاری است که مسعودی مدتها در آنجا محبوس بود و درین بیت عبدالواسع
بیت زد دست چنگ نوازت شدم چونالان عود * زلف مشک فشان شدم چونوزان
عود * اما اگر آن دو لفظ متجانس مذکور از دو نفع باشند یعنی یک اسم و یک فعل بود در صورت
این تجنیس مستوفی گویند چنانچه درین بیت ابونام شعر ماثبات من کرم الزمان فانه
یحیی کدخی یحیی بن عبداللہ * لفظ یحیی اول فعل مضارع و دوم اسم ممدوح است و درین
بیت کمال السملیل بیت امید لذت عیش از مار چرخ مار * که در دیار کرم بیت زادی دیار *
مقصود در اینجا لفظ مار است که اول اسم مکان است و دوم صیغه نهی و اگر کسی ازین دو لفظ متجانس
سازد بوم تقوم الساعة اتم روزیکه قائم خواهد شد تمامت قسم خود کند و گمان هکاران که نه روزگاری که هم مدتی است
آن چیز را که اگر کم نان فوت شد نزدیکی بن عبد اللہ زنده هستند و شاد * قیام کنند * شاد * و

و در وسط نحو قوله عز وجل و یا ایاک نعبد و یا ایاک نستعین و در آخر نحو قوله انما نعبد و انما نستعین
 و در فارسی چنانچه درین ابیات مولوی جامی بیت جامی از ترنات بسته زبان و سخن از نظر
 سبک و بد و فقیر بیت ساعیت هر گیسویت اوسا هی است و دعیت هر گیسویت اودا هی است
 و کله هر چه با شدت در باز در طریق شتانی و راه منیرند طرب را میزند شتانی و حکیم سنائی
 بیت باطن توحفیت دل شست و هر چه جز باطن تو باطل نیست و اما مثال هر تیره هم چنان
 لاحق فی الاول کقولہ تعالی و یل کل تمسرة لمزة و فی الوسط نحو قوله تعالی دائرہ لعب الخیر
 الشدید و انه علی ذلک الشہید و فی الآخر نحو قوله عز وجل فاذا جاءهم امر من الائن و در فارسی
 چنانچه درین ابیات بھو الفرج رونی بیت کار تو غنہ و باد و یار تو حق و عرش تو مانج
 باد و فرخ تو گاه و خاقانی بیت در و سکن زغمزه کما نہا کشیدہ و بر جان من زطرہ
 کمینا کشادہ و شیخ نظامی بیت دل من است زین بار بار سرشار و قسم خواہی بباد از بد و بدلا
 فقیر بیت بزم و دوزخ و خصمت آراید و دل کبابش شود شارب شرار و اما اگر دو لفظ متجانس
 در ترتیب حروف مختلف باشند آنرا تجنیس قلب نامند و این بر دو نوع می آید قلب کل
 و قلب بعض قلب کل آنست کہ حروف کل مرتب مغلوب گردد کقولہ حسامہ فتح لا و یاء
 حقیق لا عدا یه و چنانچه درین بیت فقیر بیت مرد حق را در دم زده نبرد و رام اورا نیگزید
 این مار و قلب بعض آنست کہ حروف کلہ نام مرتب مغلوب شود کقولہ اللهم استر عورتا و من
 روعاتنا و چنانچه درین دو بیت حکیم سنائی کہ در ترقیب شاد و اولیا گفته نظم ہم سادات دین
 از دوحرم و نیمہ نامحرمان از دوحرم و ہر کہ از ہر بدرہ برودہ و خلق نصہم خویش انکار کردہ و حاجت بخش
 سہ تا بی دوشدن ۴۴ م ۵۵ م و ہر مہرب کردن و بچشم اشارت کردن ۱۳ م ۱۴ م و کما تو غفر و ما دلت غفر و کما غفر
 رسول الہام وقت عرس صف و تخت و دلیج بجم حسہ بی بردن تلح یعنی ماہ فرخ حروف گاہ بگاہ فارسی تحت بادشاہان
 و کوی زرین و صبح صادق و ستارہ جدی کہ نزدیک القطب شمالی است دو وقت از زمان یعنی ای صبح کار تو بہاد
 و مددگار تو حق تعالی و تخت تو ماہ و فرخ تو ستارہ جدی یا مقصود این بیت دعا معلوم شد و معنی آنست کہ تو
 از جنی علم از دنیا برینا است اگر قسمت خواہی بر دادر و دینار قسم بخورم بر دادر و دینار بای تقسیم است ۴۴ م و ۴۵ م

قلب کل و قلب بعض

زائد و قلب است این بیت خاقانی بیت اور است طریق بیت گستن * از اول آردو
 گستن * و اگر یک از دو لفظ تجنیس قلب در اول بیت دیکه در آخریت واقع شود آنرا
 مقلوب مجع خوانند کقولہ شعر لاج انوار البیت * من کف فی کل حال * و چنانچه درین بیت
 فقیر بیت رام شد دل بان بیت طرار * لبش آنسو نگرست و زلفش مار * و نوعی از تجنیس قلب
 آنست که چون حروف تمام بیت را به ترتیب قلب کنند همان بیت حاصل شود و این مقلوب
 مستوی نامند و این هر سه گونه است یکی آنکه از قلب مصرع بیت دیگرش حاصل آید کقولہ
 شعر انا الاله * هلا لا انا * بیت مذکور در تقاریر مرجع است دوم آنکه از قلب مصرع
 همان مصرع بعینه حاصل شود چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت شکر و غزالی و ذرات برین
 شود هر دو بیل بسبب هر موشش * سوم آنکه از قلب تمام بیت حاصل آید کقولہ شعر نو و نه تدوم
 کل هول * و دل کل مودیه تدوم * و در کلام ربانی نیز واقع شده و بیک فکرت در کل فکلی
 و گویند شخصی بیکه از افاضل گفت که کلام یافته ام که مقلوب سویی است و آن این است که
 مرادی دارم آن فاضل فی البیدیه گفت بر اید یارب و این نیز مقلوب سویی است و درود تجانس
 از هر نوع تجنیس که باشد چون پہلوی ہم بیارند آنرا تجنیس مکرر و مزدوج و مود و نامند کقولہ تقا
 جتک من شکیبایا و قولہم من طلب شیا و هذ و جد و ن فرع یا با من و و چنانچه درین بیت
 سنانی بیت در کوع و جود و او کرد * در تیم و جود و او کرد * و یکم سدی بیت
 ہی بود ما دلبر و جام جم * که روزی نشد ازوش کلام کم * خاقانی بیت مرا گفت که من
 انیثا ازین نثرل * و مرا مقرر است الا مان ازین منشا * و یکم قطران ترکیب بندی گفته
 که تمام ایاتش بشمیدین منت است و این بیت از انجاست بیت لاله شری یافته قسم از تو
 هنگام بهار به آبی ازین یافته زردی به ساه تیر تیر * تیر دیم بهی بهر است و چون دو لفظ در صورت
 کتابت موافق باشد آنرا تجنیس خط نامند کقولہ سمانه و هو لطیفی و یقین و اذا حضرت فہو شقیق و
 قولہ علیکم بالابکار فانہن اشد حیا و اقل حیا و چنانچه درین آیات سنائی و نظم طعن اذیر

این سرا پرده + زخمها خورده رحها کرده + چشما چشمها زدیدارش + بهما شهما زگفتارش
 و کلمت تجنیس است اشتقاق و شبهه اشتقاق اما اشتقاق آنست که دو لفظ ایک ماده شتن باشد
 و اصول حدوث هر دو موافق هم باشد و در اصل معنی متفق کتوله سحانه فاقم دهک اللیدن القسیم
 لفظ اقم و قسیم شتن اند از قام یقوم و چنانچه درین بیت سنائی بیت وادحن شیرینخان بهر
 جز فطاشن نداد فاطمه را + لفظ فاطمه شتن از فطام است و درین بیت خاقانی بیت
 چند گونی که ز وصلش شکیب + من شکیم دل و جان شکیب + و لاشی خیس ریزه که لعل سخن
 باسن قران کند و قرینان من نیند + و شبهه اشتقاق آنست لکن هر دو لفظ شاید یکدیگر باشند
 اما ماده هر یک جدا بود کتوله قلے قال اتی لعلکم من القالین ای من المنعین و لفظ قال از
 قول است و قالین از قله بمعنی قبض و چنانچه درین بیت خاقانی بیت خضر ابا می که چون سکند
 لشکر شد و جهان کشاید + و درین بیت عنصری بیت گریزی ز ناف و فرخ + از ده طای
 خدا ای تاب + و نوعی از تجنیس است که بانثاره حاصل آید و از لفظ ظاهر نشود و کتوله شعر
 خلقت یوتیه موسی باسمه + و بها رون اذا ما قلبا + یعنی ترشیده شدیش موسی نام شخصی بهم او
 و مارون مغلوب که نوره باشد و از اسم موسی استره مراد است و این تجنیس نام است مارون
 و زه تجنیس قلب فافهم رد العجز علی الصمد و تعریف این صنعت برداشتن بعضی از مضطحات
 عروض موقوف است بایده دانست که در اصطلاح عروضیان جزو اول را از مصرع اول بیت
 صدر گویند و جزو آخرش را هم در وزنند و جزو اول را از مصرع ثانی ابتداء و جزو آخرش را
 ضرب و عجز خوانند و اجزاء وسط هر دو مصرع را چنان گویند پس گوئیم که این صنعت بر چهار قسم آید و
 هر قسمی تنوع بسته نوع دیگر دو اما قسم اول آنست که در صدر بیت لفظی که مذکور شود و عجز نیز اعاده
 آن نمایند و این اعاده بسته نوع متصور است یکی آنکه جان لفظ که در صدر مذکور شده در عجز نیز بجهت
 لفظ عام بر یک کدوک از شیر صغیر و سادگی بمعنی شکستگی و مفارقت از هجره باشد و در هر دو قسم اشتقاق این
 بیت فی صبح الجوده آن جوده که جادوان از جود + میرسد فیض او بهر موجود است + + +

تجنیس

ردایه خجری

نه که در دو دوم آنکه در عجز بطریق تجنیس ذکر نمایند سوم آنکه بطریق اشتقاق یا شبه اشتقاق
 در عجز مذکور سازند مثال نوع اول از قسم اول کقوله شعر سرع الی ابن القم یلطم وجهه
 و لیس الی داعی الهندی سرع یعنی در پانچه زون بر سر و پسر عم خود شتاب دارد و بگوید
 سائل که خواهنده عطا است شتاب ندارد و چنانچه درین بیت سعد و معد بیت شیدا شده ام
 چرا همی نهی در بخیر دوز لغت بر من شیدا و مثال نوع دوم از قسم اول کقوله شعر
 دعانی من ملائکما سفاکاً و فداعی اشوق قبلکما دعانی و دعانی اول صیغه تنییه امر حاضر است
 بمعنی اترکانی و دعانی دوم مشتق از دعوت است و معنی بیت این است که بگذارید مرا آید
 ملامت گرد ملامت کردن ماکه از روی سفاهت که داعی شوق مرا از پیش نهاد دعوت کرده است
 و چنانچه درین بیت امیر خسرو بیت جان پسر ساخته ام تا و ک فقرگان ترا و تا همه خلق بدانند
 که من جان سپرم و جان سپردم بمعنی سپارنده جان است و درین بیت عنصری بیت
 یگانه زمانه ندستی و لیکن و نشسته بچکس از زمانه یگانه و یگانه اول بمعنی دید و دوم بمعنی
 و دست است مثال نوع سوم از قسم اول چنانچه درین بیت بحر بنی شعر ضارب اب و عثمائی السباح
 فلسانی لک فیها ضرباً و ضارب بمعنی طابع و خصال است و ضرب بمعنی شل و مانند اینی خصص
 چند اختراع کرده در مروت و من در ان خصال شل ترا نمی بینم و لفظ ضارب و ضربی که صدر
 و عجز واقع شده شبه اشتقاق است و بیانش در محبت تجنیس گذشت و درین بیت تقانی
 بیت بگوشتش گشت قدر هر یک در پیش یار افزون و من سگین زبون تر می شوم هر چند
 میگویم و لفظ میگویم مشتق از گوشتش است اما قسم دوم از دو بحر علی اصدرا است که لفظی که
 در جنو مصرع اول واقع است در عجز نیز مذکور سازند بهمان سه نوع که گفته شد بمعنی تکرار یا تکرار
 یا با اشتقاق مثال نوع اول از قسم دوم کقوله شعر اقول لصابی و انیس توی و بنا
 بین اینده و انصار و تنیع من شمیم عمار بنجد و فاما بعد از ششیه من عمار یعنی میگویم
 بر فین خود در حاله که قافله ما فردوس آمد در مابین میقه و ضار که دو موضع است از بنجد فاصله

برادر از بوی عسار بجه که بعد از شام عراسی نخواهد بود یعنی از اینجا حیل خواهم نمود و عسار
 با لکسر گلی است رز درنگ و خوشبو که در حوالی نجد بهم میرسد و مقصود تکرار لفظ عراس است و از این تمیل
 است لفظ سلم درین بیت خاقانی **بیت** مادر که کن سلم آبنا به خورشید نمن شود سلم *
 و لفظ افسانه درین بیت **بیت** افسانه و است و شب و افسانه مار و هر بار به قدرت
 افسانه و حقیقت کما فی تحقیق و در حقیقت دل مثال اشتقاق از نزهه خواه آمده باشد
 گردید و پس بر سر افسانه رود * مثال نوع ثانی از قسم دوم قول به شعر و اذیلا بلال نصحت
 بلغاها * فاقف البلال با حصار بلابل * بلابل اول جمع بلبل است و ثانی جمع بلبال یعنی خزن
 اندوه و ثالث جمع بلبله بالضم یعنی ابرین شراب و معنی بیت این است که چون بلبلان نصحت
 نمایند بلغات خود نفی غمها را بکن بر بخت شراب از صراحی و چنانچه درین بیت **ملوفه**
 یوسف ماست باز از کون جلوه فروشن * زاهد از گوشه خلوت دل خود را باز آرد * مثال
 نوع ثالث از قسم دوم چنانچه درین بیت **امر القیس** **شعر** اذا المرء لم یخزن علیه سانه *
 فلیس علی شیء سواه یخزان * یعنی هرگاه مرد خازن و ضایط زبان خود بر خود نباشد بر چیز
 دیگر هم خازن و ضایط خواهد بود و لفظ یخزن و خزان از مشتقات است و درین بیت **نقیه**
بیت زبان لبسته را دستی است در کار * و مان نکنت گیران را به بند * لفظ لبسته و بند
 از یک ماده مشتق است اما قسم سوم از ردیج حسن علی الصدران است که لفظی که در ضمن واقع شود
 در بحر نیز ذکر کنند بهمان سله نوع یعنی تکرار یا تخیس یا اشتقاق مثال تکرار چنانچه درین بیت
 ابو تمام **شعر** من کان بالبیض الکوا عب مغرما * فما زلت بالبیض القوس ص مغرما *
 یعنی کسی باشد که بسفید نار پستان مشتاق است و من همیشه بسفید قطع کنند هشتا قم یعنی
 بشمشیر هشتا قم و در فارسی این نوع خاصه مطلع اشعار مروت است و مثال تخیس این بیت
 حریری صاحب مقامات **شعر** فمشغوف بآیات المثنی * و مفتون بر ناط المثنی *
 مثنی اول سوره فاتحه و مثنی ثانی یعنی تارهای فرا میرسد جمع مثنی و مثنی نغمات است
 و این بیت **عبد الواسع حبلی** **بیت** در عاشقی و دلبری ای دلبر شیرین * من ریخته چو فرادم

تو طرفه چو شیرین + و مثال اشتقاق این بیت مختاری بیت مملک فتنه و متونم سلم +
 دولت حی لاینام تو باد + لفظ متونم و نیام از مشتقات است اما قسم چهارم از رد العجز علی الصدر
 است که لفظی که در ابتدا یعنی جزو اول مصرع ثانی واقع شود و عجز نیز بیارند بهمان سه نوع
 که در اقسام صدر گذشت چنانچه درین بیت مسعود سعد **بیت** فلک حبر غریب فله ترا +
 فرو کرد از من اسه بد استغ فرد + و درین بیت ازرقی **بیت** من غم ز بهر جان خورم ایشان
 ز بهر نان + آری هوم خلق بقدر هم نهند + و شعاعی عجم گاه این صنعت را در هر مصرع
 بیت بکار می برند و اول و آخر هر مصرع را صدر و عجز اعتبار مینمایند چنانچه درین بیت ازرقی
بیت دل از هوا تیزم اگر چه رنج دلی + سر از وفات نه چم اگر چه در دسری + و درین بیت
 خاقانی **بیت** علی انداز بد دوران علی الله + تبر از خود دوران تبر + لزوم مالا لیل
 در این بیت تعلیق بقافیه دارد و آهنگان است که قبل از حروف می یابند که معنی می است از اول

که مقید بحرف قید یا تاسیس باشد بکار میرود و کوله سبحان فاما الیتیم فلا تقهر و اما السائل فلا
 تنهر و اینجا التزام حرف تا قبل از را که بمنزله حرف روی است نموده و الا تقهر را بالتحریر
 و اشغال آن نیز قافیه میتوان کرد و چنانچه درین بیت ادستاد بیت شد بر تفع آن رو
 چو همه زلف شب آسا به سحران قید بر آجل اللیل لباس به شاعر در تمام این غزل است
 سین تا قبل الف روی التزام نموده و الا آسا را با پیدا و تنها و اشغال آن نیز قافیه میتوان
 کرد و شرح این تمیم در علم قافیه مذکور شود انشاء الله تعالی و ازین قبیل است حذف حرفی را
 از حروف تجوی در کلام لازم گرفتن چنانچه درین رباعی حذف الف لازم گرفته شده لموضع
 رباعی غور شنید سپهر سوری ختم رسل به در سلک عیسی هر جز و کل به چشم خرد صیت
 رخس گلشن قدس به جبریل بود در جنبش یک لب لب و ازین باب است ذکر چیزه
 در هر بیت یا هر مصرع لازم گرفتن چنانچه کمال تسهیل قصیده گفته و در هر مصرع آن لفظ
 مورد التزام نموده و این دو بیت از اینجا است نظم ای که از هر سر سوری تودلی اندر دست
 یک سر سوری ترا هر دو جهان نیم بهاست به دهنست یک سر سوری است به گام سخن به
 اخم و نه رنگان تو در و نه پیدا است و کاتبی نیشا پوری قصیده دارد که در هر مصرع آن
 لفظ شتر و حجه را لازم گرفته و این مطلع ازان قصیده است بیت مرا غم است شتر باره
 و حجه تن و شتر دلی نکم غم کنجا و حجه من به و میر خسرو را قصیده است که در هفتین ذکر
 سپش و فیل و گس و گلگات را لازم گرفته این بیت از اینجا است بیت پلین شاهی
 و از اقبال بلندت دور نیست به گرسپش گرد و پلنگ افکن گس گلگات شکار به و بخبر بقیانی
 درین رباعی لفظ سایه را در هر مصرع لازم گرفته رباعی چون سایه نه نیستیم بهستم به تو
 در سایه خویش تن گسستم به تو به تا سایه وصل برگرفتی رسم به چون سایه بخاک نریشتم تی تو
 و حکیم خاقانی درین نه بیت لازم گرفته که در مصرع ثانی هر بیت چهار چیز مذکور سازد نظم
 له و مخفف است باشد اب له گلگات بفتح به دو لام و هر دو کات فارسی پند است معروف و بر بی لکن گویند

جمع آمده بهر خدمت و پاس + ادریس و سیح و خضر و الیاس + بسته کمران چو حلقه قدیم
 کینسر و ورم و زال و رتم + مرسوم خورشید هزار دربان + چون حاتم و من و صیف و نعمان + مستقی
 جرعه وقت تعیل + چگون و عزرات و دجله و نیل + پانگ گر بگاه اوج + چودی و حاد و مات و شلمان
 روزی طلب آمده دادم + دیو و ملک و پری و آدم + در صورت حبی آمده پاک + ارواح و عقول و
 نفس و ادراک + از چشم و ضامن گشته شهید + خلد و سق و زمانی و دور + استاد و صلیح و عدل با هم +
 آب و گل نار و با و عالم + و ازین قبل لازم است منقوط و غیر منقوط و رقطا و خفا منقوط آنست که جمیع
 الفاظ بیت یا فقره شش متعل بر حروف بمجمعه باشد چنانچه درین بیت بخشش فیض بینی زین
 جشن + جنبش فیض نه بینی زین جشن + و غیر منقوط آنست که تمام کلام شش متعل بر حروف بمجمعه باشد
 در اتم حروف قصیده شش متعل بر این صنعت دارد و این بیت از آن است مؤلفه فقیر به بیت
 کحل مردم گرد او دل دل رهوار او + مهر و مهر و مهر و مهر + دارد سر سه ساد و رقطا
 آنست که در هر کلمه یک حرف منقوط و یک غیر منقوط به ترتیب بیارند چنانچه درین بیت
 زلف سیه تو جان من دزدیدی + اس دزد ندیدیم چو تو جان دزدی + و خفا آنست
 که در کلام یک کلمه تمام منقوط و یک کلمه تمام غیر منقوط به ترتیب بیارند چنانچه درین بیت
 بیت علم بینش و هد بین دل را + روح جنبش و هد بین گل را + و لمحت باین صنعت است
 مقطع و وصل اما مقطع آنست که حروف کلمات بیت در کتابت با هم پیوند و وصل آنکه
 پنج سه در کتابت جدا گانه نوشته نشود و درین غزل بیت اول مقطع و بیت دوم وصل
 بدو حرف و بیت سوم سه حرف و بیت چهارم چهار حرف و بیت پنجم پنج حرف آمده
 مولوی جای غزل رخ زرد دارم ز دوری آن در + زده دلغ درم درون دل آذ +
 چون کاست گوی شب فرقت تو + به نو که باشد بدنگونه لاغر + خط منظر و جد کعبت
 مشک تیت + نت سیم و دل لب تنگش کر + بخت منم مقیم محبت + بهشت غلغله نصیب محقر +
 له این بیت گفته مولانا عبدالرحمن جامی رح است ۲۲ غزل + + + +

نقطه

خفا

نقطه وصل

واجب است که قافیه داشته باشد و نوعی از سجع موازنه آنست که جمیع الفاظ و فقره نشد
یا دو مصرع نظم بر سبیل تقابل در وزن متحد و در ردی مختلف بیارند و این نیز به ترصیع است
در سجع متوازی کقولہ تعالیٰ وَ آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُبِينِ وَ هَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ و نظم
چنانچه این بیت خاقانی بسیت رشک نظم من غور و حسان ثابت را بجز + دست نثر من بند
سبحان و اهل راقعا + و این دو بیت مختاری نظم یعنی هر طرف و یکایه هر قیاس + چرخ
بر سبیل و جهان به هر حساب + که از سیاست تو بر افکند بز لاله + چرخ از یاد تو در آید مضطرب
و صاحب تلخیص این را مماثلته نام کرده و سکاکی در مفتاح العلوم این نوع را نیز داخل
ترصیع شمرده اما حق آنست که در ترصیع اتحاد و وزن و قافیه مشروط است و در اینجا اتحاد
قافیه مفقود پوشیده مانند که مراد از وزن در میقام وزن عروضیان است که توافق حرکات
در آن لازم نیست مثل مکینم وزن فاعلن نه وزن صرفیان که توافق رکعات در آن واجب است
مثل نصر بر وزن فعل و مثال ترصیع این دو بیت نیز هست عبد الواسع جبلی آراش
آفاق شد رخسار بزم آراء او + آسا لش عشاق شد دیدار روح افزا او + ولی صحبت
او دولت جیشید نخواهم + بی صورت او طلعت خورشید نه بنیم + و شعری عجمی نظیر الگویند

که در هر بیت قصیده یا غزل سه سج بیارند و چهارش قافیه اصل قصیده یا غزل باشد
 چنانچه درین ابیات خاقانی نظم عید است و پیش از صبحدم خفته بخمار آمده + بر چرخ و دوش
 از جام جم یک نیمه دیدار آمده + عید هجایون زنگر سیمین زین برنگر + آب و زال زنگر بالا
 کسار آمده + و این قصیده تمام بهین سیات است فقیر نظم کن هم مگر ز نایب خورشید دیدار
 آمده + بر برگ گل انگنده غوی از سیر گلزار آمده + شوریدگان سر بکف در دیده دم درینه لفت
 از بهر سودا بسته صفت یوسف بیازار آمده + غنچ و دلال و دلبری ناز و داد و کانه ری
 از بهر حسن آن پری اعران و انصار آمده + و این قصیده نیز تماشای سج است و دو القافیتین
 شکر را گویند که دو قافیه داشته باشد چنانچه درین بیت سنائی بیت عقل و فرمان
 کشیدنی باشد + عشق و ایمان چشیدنی باشد + و له فی المنقبة بیت نور علیش شنده
 کوثر + مارتیش کشنده کافر + و گاهی سه قافیه آرند چنانچه درین بیت وله فیض او دصفا
 شکسته روح + فضل او در دفا سفینه نوح + و گاهی ردیف را میان دو قافیه آرند و این را
 دو قافیتین مع الحجاب نامند چنانچه درین رباعی مغزی رباعی ای شاه زین بر آسمان
 داری تخت پست است عدد تا تو کمان داری تخت + چله سبک آری و گران داری تخت
 پیری تو بدانش جوان داری تخت + و شعرای عرب دو قافیتین شکر را گویند که بر هر بیت
 از آن دو قافیه که بایستند منی و وزن بیت تمام باشد و این نوع در فارسی دیده نشده
 متکون عبارت از نظمی است که در دو بحر یا بیشتر خوانده شود و قافی منی بحر اول مولانا ابی شیرازی
 شملبرین صنعت است و هر بیتش دو قافیتین آورده و در قافیه دوم رعایت تخمیس کرده
 و این ابیات از انجاست مثنوی ای شده در خانه جان منزلت + خانه جان یافته زان منزلت
 له قله فتح و دلال و الفتح فتح اول سکون ثانی و جیم منی ناد و غنچه و غنچه که آن حکایت ختم و مدبر باشد و دلال فتح و کبریا

و ناز اعران منی یا مان و دیوان انصار یا فتح یاری دهنگان و گردی از احباب سوال صلی الله علیه و سلم که در این بحر
 نموده بعد از هر دو سبده ابران و غیاث له قله سکینه فتح اول که کاف منی آرام دم سبک و سبکی
 و نام دفتر حضرت امام حسین رضی الله عنه و دفتر ختم اول دفع کاف نام دفتر نوشته اعران

عبد القادر جیلانی
 مولانا ابی شیرازی
 مشرقی من مشرق
 مذهب لب باهر مولا

دو قافیتین

نظم

ای شده هر رخ وزین چرخ ^{چرخ} چرخ از آن آمده درصین چرخ ^{چرخ} شد دل و جان
 بنده روی سن ^{سن} منظر خلق خوش و خوشی حسن ^{حسن} دیدن اندوم قربان حسین ^{حسین} یا فانی
 عالم قربان حسین ^{حسین} و تجر اول این ابیات سریع مطوی موقوف است بر وزن ^{موقوف} منقطن منقطن
 فاعلان و تجر دوم رمل سدس مقصور بر وزن فاعلاتن فاعلاتن و این بیت
 سلمان سادجی در سکه بحر خوانده میشود و موصل بدو حرف است بیت لب تو حامی لولو
 خط تو مرکز لاله ^{لاله} شب تو حامل کوکب ^{کوکب} تو با خط ناله ^{ناله} تجر اول مل ثمن مخون کبر دوم
 هزج ثمن سالم بحر سوم محبت ثمن مخون قامل تلمیح و این صنعت چنانست که کلام ^{کلام} شش
 بر واقع از وقایع شهره یا اشاراتی نمایند بر چیزه که در کتب متداوله مذکور یا نزد ارباب
 ادب صناع شهرور باشد چنانچه درین بیت خاقانی بیت هر که نظاره تو شد دست بریده ^{دست}
 یوسف عهدی و جهان نیم بهاسه روئے تو ^{روئے} درین بیت ^{بیت} لشارتی نموده بقتله دست بریدن
 زنان مصر از شاهه جمال یوسف علیه السلام و له آن رهروم که تو شد زوعدت طلب کنم
 زال نرم که نام به نقاب آورم ^{نقاب} اینجا اشعار نو نموده بقتله پروردن سیمرغ زال را و له
 چرخ از سوم اگر مکمل زاده و با هم جانشنگ ^{جانشنگ} و دفع و بار اجام شه یا قوت کردار آمده ^{آمد} و درین
 اشعار بی بسکه طبعی نموده و آن این است که یا قوت بالخاصه دفع و یا است سیاق الاعداد
 و این صنعت چنانست که چند چیز را بر یک سیاق در کلام ذکر کنند چنانچه درین بیت ابو طیب
 شعر الخیل و اللیل و البیدار و قهرنی ^{قهرنی} و الحرب و المغرب و القرباس و العلم ^{علم} و درین بیت نظامی
 بیت غم و شادی بکار و بیم امید ^{امید} و شب و روز آفرین و ماه و خورشید ^{خورشید} و وز و موقوف این

نظم

بیت الاعداد

له تولد دیدن از آن ^{از آن} حضرت امام حسین وقت قربان ^{قربان} حق را دیدم آن نیکی از نسبت قربان ^{قربان} نظر قربان ^{نظر} در صرخ خانی ^{صرخ}
 از قرب آن آتشاده ^{آتشاده} قله مطوی موقوف است ^{موقوف} از جای و مض مضرب بر وزن فاعلاتن یعنی از بحر سریع مطوی موقوف و از بحر جمل
 می آید چنانچه نظر نزلت در بیت اول تلمیح ^{تلمیح} آتشاده ^{آتشاده} قله بحر اول بحر مل ثمن مخون بحر وزن فاعلاتن ^{فاعلاتن} است
 هزج ثمن سالم بحر وزن فاعلاتن ^{فاعلاتن} هزج ثمن مخون بحر وزن فاعلاتن ^{فاعلاتن} و در بار آتشاده

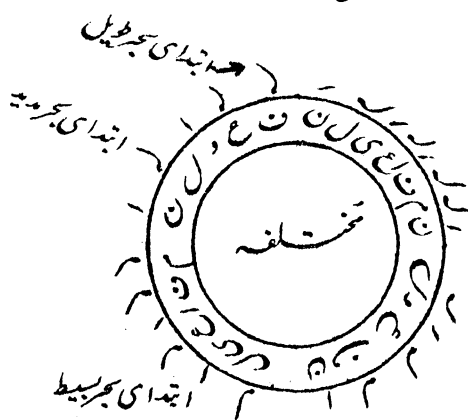
بقصد متکلم صدور یابد و بعضی قافیہ را داخل تعریف شعر شمرده اند و گفته اند که رعایت قافیہ
 در شعر برای تحقق نفس شعر نیست بل از برای امر عارضی است مثل مطلع بودن شعر یا قطعه
 یا قصیده بودن آن و سکاکی در مفتاح این قول را رجحان داده و بعضی بر آنند که قصد
 متکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود است زیرا که بیج مشکلمه در عالم نیست که گاهی
 کلام موزون بی قصد و شعور از دود و دنیا بد پس اگر قصد مشکلمه معتبر نباشد لازم آید که مشکلمه را
 شاعر خوانند و این صحیح نیست و مدون این فن غلیل ابن احمد است که اوزان را از اشعار
 عرب متبع نموده مقرر در پانزده بحر ساخته و ادعای جهر درین اوزان نمودن دور از کار است
 چنانچه سکاکی در مفتاح میگوید و از یادۀ علیها تادی برفع صوت نقل للطبع استقیم ان یزید
 علیها ما شاء و لاحاکم نے ہذہ الصناعتۃ الاستقامۃ الطبع و اما مقدمات و مطالب این فن را
 در پنج خیابان ذکر کنیم **خیابان اول** در بیان اوزان بحر و شرح اصول و ضوابط و دو
 آن بدانند که اوزان اشعار عربی از وی استقر و ضبط غلیل ابن احمد به پانز و چہد راجع
 میشود و این بحر را در لفظی چند منتظم و مضبوط ساخته و آن الفاظ را اصول افاعیل گویند و ارکان
 نیز نامند و آن ده لفظ است و اوزان خماسی و شہت سباعی است اما خماسی فعلن فاعلن
 و سباعی مفاعیلن فاعلاتن مستفعلن مفاعیلن و مفاعیلن و مفعولات و ضم التاء و ماتونین و فاعلان
 پس تفعیلن و این افاعیل از سہ چیز ترکیب یافته سبب و و تہ و فاصله و ہر یک ازین سہ
 برد و گونه است اما سبب کلمہ دو حرفی است پس اگر آخرش ساکن است سبب خفیف گویند
 اگر ہر دو متحرک اند سبب ثقیل نامند اما و تہ کلمہ سہ حرفی است اگر وسطش ساکن آید آزادند و غیر
 و اگر آخرش ساکن باشد و تہ مجموع نامند و فاصله اگر سہ حرف متحرک متوالی و چہار حرف متوالی
 از فاصله صغری گویند و اگر چہار حرف متوالی و پنج حرف ساکن باشد فاصله کبری خوانند
 پس فعلن از و تہ مجموع مقدم بر سبب خفیف ترکیب یافته و فاعلن عکس آن و مفاعیلن

مرکب از دو تدمجوع مقدم بر دو سبب خفیف و مستغفلن عکس اوست و فاعلاتن مرکب است
 از دو تدمجوع میان دو سبب خفیف و مفاعلاتن مرکب است از دو تدمجوع مقدم بر فاعله
 صغری و مفاعلاتن عکس اوست و مفعولات مرکب است از دو سبب خفیف مقدم بر دو تدمجوع
 مفروق و فاعلاتن عکس اوست و مستغفلن مرکب است از دو تدمجوع مفروق میان دو سبب
 خفیف و بعضی برانند که فاعله وجود ندارد و آنچه را فاعله صغری میانند اجتماع سبب
 ثقیل و خفیف است و آنچه را فاعله کبری بخوانند اجتماع سبب ثقیل و دو تدمجوع است
 لکن داتقان صناعت انکارا بمعنی نمی کنند و سرلین از بحث زحافات بر تفتلن خبر
 معلوم خواهد شد اما اسامی بخور ازین قطعه ظاهر میشود لمواکف قطعه بخوری که شعرانندان
 منحصر شد و بدو شانزده زویر درختان و طویل و مدید و بسیط است و کامل
 و گشتارنگه رمل پس نهرج دان و رجز بعد از ان منسرح با مضارع و سریع و خفیف است
 و رجز خوان و پس از مقتضب صیت بحر تقارب و کزین قطعه ظاهر شود صورت
 آن و دیگر آنکه شستن بود از تدارک و ز عکس تقارب پدید آید آسان و بد آنکه خل
 ابن احمد بنای سر و ض را بر پانزده بحر گذارشته و بعد از او الحسن آن نفس بحر شازده
 که سسی بندارک است پدید آمده و ازین بحر بعضی از یک رکن حاصل آمده و بعضی از دو رکن
 اما آنچه از یک رکن حاصل میشود نهرج در بحر در کل و کامل و دو آفر و تقارب و تدارک است
 و آنچه از دو رکن صورت می گیرد و طویل و مدید و بسیط و سریع و خفیف و مختل
 و منسرح و مضارع و مقتضب است بد آنکه بیت در بحر طویل چهار فعلن مفاعیلن تمام
 میشود و در بحر مدید چهار فاعلاتن فاعلن تمام میگردد و در بحر بسیط چهار مستغفلن
 فاعلن تمام می پذیرد و در بحر سریع بدو مستغفلن مستغفلن مفعولات تمام می شود و در
 بحر خفیف هم بدو فاعلاتن مستغفلن فاعلن تمام میگردد و در بحر منسرح چهار
 مستغفلن مفعولات تمام میشود و در بحر مختل چهار س فاعلن فاعلاتن تمام میگردد

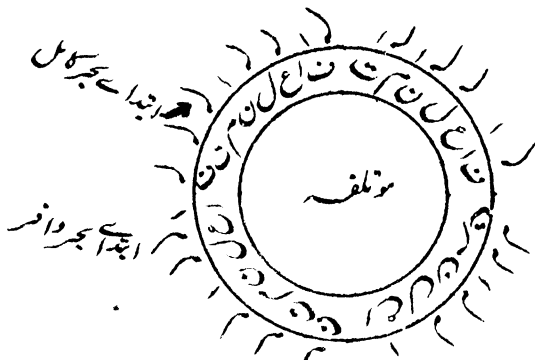
عین معنی است

مفاعیلن را که مرکب از دو تدمجوع مقدم بر دو سبب خفیف است چون هر دو سبب اورا بر
و تدمجوع مقدم سازی مستغفلن میشود و اگر و تدرامیان دو سبب در آری فاعلاتن میگردد
و همچنین مفاعیلن را که مرکب است از فاصله صغری مقیم بر دو تدمجوع چون عکس کنی
مفاعیلتن ترکیب میاید و فاعولن را که و تدمجوع مقدم بر سبب خفیف است چون عکس ثانی
فاعولن میشود پس بحر طویل را که مرکب از فاعولن مفاعیلن است چون از سبب خفیف فاعولن
آغاز ثانی و تدمجوعش را به آخر اندازی لن مفاعی لن فاعولن فاعلاتن فاعولن
می آید و این بحر مدیه است و اگر از سبب خفیف اول مفاعیلن شروع کنی و ماقبلش را به آخر
اندازی عیلن فاعولن مفاعولن مستغفلن فاعولن میشود و این بحر بسیط است و همچنین بحر سریع و
خفیف و منسرح و مجتث و مضارع و مقضب از یکدیگر حاصل میشود بشرط آنکه چهار بحر اخیر را هم
مستعمل اعتبار ثانی نه بشنم زیرا که سریع و خفیف زیاده از مستعمل نمی آید چنانچه در صد و یک
شد پس اگر مستغفلن مستغفلن مفعولات که اصل بحر سریع است از مستغفلن دوم آغاز کنی و مستغفلن اول را
بآورد آری مستغفلن مفعولات مستغفلن میشود و این بحر منسرح مدس است و اگر از سبب خفیف
دوم مستغفلن ثانی شروع کنی و ماقبل را به آخر اندازی فاعولن مفعولات مستغفلن مس
بر وزن فاعلاتن مس فاعولن فاعلاتن میشود و این بحر خفیف است و اگر از و تدمجوع مستغفلن
ثانی بهان طریق ابتدا کنی عین مفعولات مستغفلن عین مستغفلن بر وزن مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن
میگردد و این بحر مضارع مدس است و از اینجا ظاهر میشود که مس فاعولن در بحر خفیف و فاع
لاتن در بحر مضارع فاعولن مفعولات متصل است زیرا که فاع و فاعولن در فاعولن و فاعولن
مقابل و تدمجوع مفعولات می آید پس و تدمجوع باشد لا غیر و ترکیب این واری ترکیب
مستغفلن و فاعلاتن متصل است و اگر بحر سریع را از مفعولات آغاز ثانی مفعولات مستغفلن
می شود و این بحر مقضب مدس است و اگر سبب خفیف دوم مفعولات شروع کنی مفعولات
مس فاعولن مس فاعولن مفعولات بر وزن مس فاعولن فاعلاتن می آید و این بحر

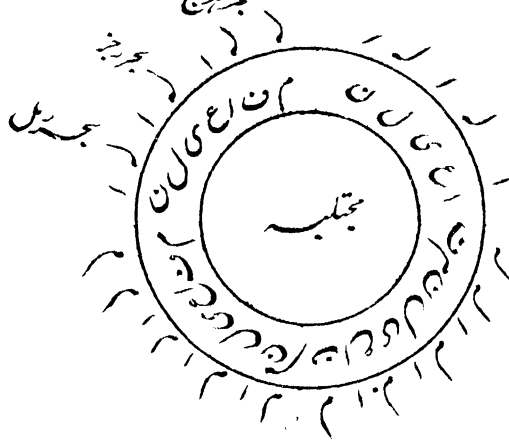
بحث سدرس است و در اینجا نیز تفخ و درس تفخ لن و تد مفروق دارد و همان دلیل که مذکور شد
و خلیل ابن احمد برای سهولت تفهیم انفکاک بحور از یکدیگر پنج دایره وضع نموده چنان
هر دایره نامی مناسب مقرر ساخته و بر دو دایره میم علامت متحرک و الف علامت
ساکن است بد آنکه بحر طویل و مدید و بسیط از یک دایره است و معنی از یک دایره بودن
که مثلاً فعلن مفاعیلن را چهار بار بر خط دایره بنویسی پس اگر آرا از فعلن آغاز نمائی و بخوانی
بحر طویل میشود و اگر از لن شروع نمائی و بخوانی لن مفاعیلن فعلن فاعلان فاعلن
میشود و آن بحر مدید است و اگر از عیلن شروع کنی و بخوانی عیلن فعلن مفاعیلن مفاعیلن
مستفعلن فاعلن میشود و آن بحر بسیط است و این دایره را مختلفه گویند و وجه تسمیه اختلاف
ارکان است که بعضی خاص و بعضی سباعیست

و بحر کامل دو افر از یک دایره است چه اگر متفعلن را بر خط دایره مثلاً چهار بار بنویسی
و از متفعا آغاز نمائی بحر کامل است و اگر از فعلن شروع کنی و بگویی فعلن متفعلن
بر وزن مفاعیلن می شود و این بحر و افر است و دایره این دو بحر را موقوفه نامند
و وجه تسمیه اتفاق و ایستلاف ارکان است که بر دو سباعی است

و بحر مزج در جزو رمل از یک دایره است زیرا که اگر مفاعیلن مثلاً چهار بار بر خط دایره نویسی
 و از مفاعیلن آغاز نمائی بحر مزج میشود و اگر از عیلمن شروع کنی و بگوئی عیلمن مفاعیلن مفاعیلن میشود
 و آن بحر رجز است و اگر از لن شروع کنی و بگوئی لن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن میشود و آن بحر
 رمل است و دایره این هر سه بحر است و وجه تسمیه جلب ارکان از دایره اول است

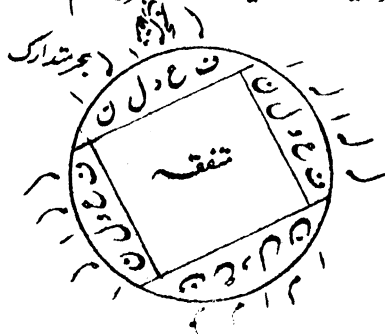

و بحر سربیع و منسرح و خفیف و مضارع و مجتلب از یک دایره است چه اصل بحر سربیع
 مستفعلن مستفعلن مفعولات آمده و اگر این را بر خط دایره نویسی و از مستفعلن دوم آغاز کنی و بگوئی
 مستفعلن مفعولات مستفعلن بحر منسرح مدس میشود و اگر از تفعلمن شروع نمائی و بگوئی تفعلمن مفعولات
 مستفعلن مفعولات مستفعلن بحر خفیف است

و اگر از علن شروع نمائی و بگوئی علن مفعولات مستفعلن مستف بر وزن مفاعیلن فاعل لاتن
مفاعیلن میشود و این بحر مضارع مدس است و اگر از مفعولات آواز نمائی و بگوئی مفعولات
مستفعلن مستفعلن بحر مقضب مدس میشود و اگر از عولات آواز نمائی و بگوئی عولات مستفعلن
مستفعلن بحر بر وزن مس تفع لن فاعلاتن فاعلاتن می آید و آن بحر محذوف مدس است
باین قرار این شش بحر از یک دایره حاصل آید اما شرط آنست که همه مدس الا جزا باشند و دایره
این شش بحر ششگانه گویند و وجه تسمیه ششگاه مس تفع لن و فاعلاتن مستفعلن متصل است

اما بحر مقارب تنها یک دایره دارد و آنرا منفرد گویند و ابو الحسن خفیش ازین دایره بحر متدارک را
استخراج کرده باین طریق که چون چهار فعلون در شکل بر خط دایره نویسی و از فوق آواز کنی بحر متدارک
است و اگر از لن شروع نمائی و بگوئی لن فاعل بر وزن فاعلن میشود و آن بحر متدارک است و
ازین دایره در متفقه نیز گویند و وجه تسمیه متفقه نظر بر عدم اختلاف است از حیثیت ارکان

خیابان دوم در میان تغییر است که در ارکان مجبور واقع میشود

آزاد در اصطلاح این فن زحان خوانند و زحان در لغت دُور اُقنادن چیز است از اصل خود
 سهم زحمت گویند تیری که از نشان دُور آفتد بیاید دانست که مدار تغییرات ارکان بر سه قسم است
 اول آن که متحرکی را ساکن گردانند دوم آنکه بعضی از حروف رکن را کم کنند سوم آنکه چیزی را اصل
 حروف رکن بغیر آیند و مجموع تغییرات زحافاتی که در ارکان عشره واقع میشود از سه
 استقرار بسی و پنج میسرند و بعضی از زحافات است که در یک رکن مخصوص قوع مییابد و بعضی در
 چند رکن می آید و ما در اینجا بیان کنیم که هر زحافی بکدام بحر تعلق دارد بدانکه ضمائر عبارت است
 از ساکن کردن تمامی تقاطعین و چون سه و ضیان رکنی را که بسبب زحان غیر مانوس گردد
 نقل میکنند لفظی دیگر بهمان وزن که مانوس باشد بنا بر آن تقاطعین مضمر را به تفعلن منقول
 سازند و اضمار مختص به بحر کامل است و **عصب** عبارت است از ساکن نمودن لام مقابلین و
 نقل کردن آن بمقابلین و این اختصاص بحر و افراد و **وقف** عبارت است از ساکن نمودن تمام مقولات
 و منقول نمودن بمقولان و این زحان در سه بحر قوع می یابد سریع و منسرح و مقضب اما
خین است که ساکن را از سبب خفیفی که در اول رکن آید ساقط کنند پس در فعلین بحرین
 و در فاعلاتن متصل فعلاتن میانه و در متفعلن متصل متفعلن میانه و منقول بمفعلن میگرد
 و در مفعولات مفعولات مانند منقول بمفعولات شود و در فاعلاتن متصل خین نمی آید بجهت آنکه
 خین حذف ساکن سببی است و از اینجا و تدفق در اول رکن است نه سبب خفیف پس خین در بحر جز
 و رمل و مدید و بسیط و متدارک و سریع و خفیف و محبت و منسرح و مقضب واقع میشود اما طلی است
 که ساکن چهارم را از دو سبب خفیف که در اول رکن واقع شود ساقط نمایند پس متفعلن مستعلن و منقول
 بمفعلن گردد و مفعولات متفعلات گردد و منقول بمفعولات شود و این زحان در بحر بسیط و سبب
 و سریع و منسرح و مقضب می آید و در بحر خفیف و محبت نمی آید بجهت آنکه مس تعلق در اینجا
 متفصل است و ساکن چهارم او از تدفق و تدفق است نه از سبب اما کف عبارت است از انقطاع

خیابان دوم در میان تغییر است که در ارکان مجبور واقع میشود
 از سه استقرار بسی و پنج میسرند و بعضی از زحافات است که در یک رکن مخصوص قوع مییابد و بعضی در
 چند رکن می آید و ما در اینجا بیان کنیم که هر زحافی بکدام بحر تعلق دارد بدانکه ضمائر عبارت است
 از ساکن کردن تمامی تقاطعین و چون سه و ضیان رکنی را که بسبب زحان غیر مانوس گردد
 نقل میکنند لفظی دیگر بهمان وزن که مانوس باشد بنا بر آن تقاطعین مضمر را به تفعلن منقول
 سازند و اضمار مختص به بحر کامل است و **عصب** عبارت است از ساکن نمودن لام مقابلین و
 نقل کردن آن بمقابلین و این اختصاص بحر و افراد و **وقف** عبارت است از ساکن نمودن تمام مقولات
 و منقول نمودن بمقولان و این زحان در سه بحر قوع می یابد سریع و منسرح و مقضب اما
خین است که ساکن را از سبب خفیفی که در اول رکن آید ساقط کنند پس در فعلین بحرین
 و در فاعلاتن متصل فعلاتن میانه و در متفعلن متصل متفعلن میانه و منقول بمفعلن میگرد
 و در مفعولات مفعولات مانند منقول بمفعولات شود و در فاعلاتن متصل خین نمی آید بجهت آنکه
 خین حذف ساکن سببی است و از اینجا و تدفق در اول رکن است نه سبب خفیف پس خین در بحر جز
 و رمل و مدید و بسیط و متدارک و سریع و خفیف و محبت و منسرح و مقضب واقع میشود اما طلی است
 که ساکن چهارم را از دو سبب خفیف که در اول رکن واقع شود ساقط نمایند پس متفعلن مستعلن و منقول
 بمفعلن گردد و مفعولات متفعلات گردد و منقول بمفعولات شود و این زحان در بحر بسیط و سبب
 و سریع و منسرح و مقضب می آید و در بحر خفیف و محبت نمی آید بجهت آنکه مس تعلق در اینجا
 متفصل است و ساکن چهارم او از تدفق و تدفق است نه از سبب اما کف عبارت است از انقطاع

ساکن بهتم سببی پس در مفاعیلن مفاعیل و در فاعلاتن منفصل متصل فاعلاً بضم آخر هیا میماند
 بی نقل و این زحاف در بحر طویل مدید و هزج درل خفیف و محبت مضارع واقع میشود اما **فقیض**
 اسقاط ساکن پنجم سببی را گویند پس در مفاعیلن مفاعیلن و در فاعلاتن فاعلاتن لام میماند
 و این زحاف در بحر طویل مدید و هزج و تقارب مضارع وقوع میابد اما **شعش**
 عبارت است از اسقاط متحرک و تد مجموع فاعلاتن و در اسقاط متحرک ند که اختلاف کرده اند
 بعضی بر آنند که عین ساقط میشود و بعضی بر آن که لام و بعضی گفته اند که ساکن تد مجموع که است
 ساقط شده قبل او ساکن میگردد و در صورت اول فاعلاتن و در دوم فاعلاتن و در سوم فاعلاتن
 بسکون لام میماند و در هر سه صورت منقول بمفعولن میگردد و این زحاف در بحر مدید و خفیف
 و درل و محبت می آید و در مضارع نمی آید بهجت آنکه در آنجا و تد مفروق است نه و تد مجموع اما
قصر است که ساکن سببی را از آخر رکن بیندازند و قبل او را ساکن سازند پس در مفاعیلن
 مفاعیل و در فاعلاتن متصل منفصل فاعلاتن و در فاعلاتن فاعلاتن و در مس تفع لن منفصل متفعل
 میماند و این را بمفعولن نقل میکنند و باقی را بحال خود میگذارند و قصر در بحر طویل مدید و هزج
 و درل و تقارب مضارع خفیف و محبت می آید اما **قطع** است که ساکن تد مجموع را که در آخر
 رکن باشد بیندازند و قبل او را ساکن نمایند پس در متفعلن متفعلن ماند و منقول بمفعولن شود
 و در فاعلاتن فاعلاتن منقول بفاعلین و در متفعلن متفعلن منقول بفاعلین و قطع در
 فاعلاتن چنانست که سبب خفیف از آخر رکن بیندازند و ساکن تد مجموعش را ساقط نموده
 و قبل او را ساکن کنند و درین صورت نیز فاعلاتن بسکون لام میماند و منقول بفاعلین میشود و این زحاف
 در بحر جزو کامل و درل و متدارک و بیط و مدید و سریع و خفیف و مقضب و وقوع می یابد و در
 مضارع بعلت و تد مفروق واقع نمیشود و در خفیف و محبت و وقوع قطع در فاعلاتن خواهد بود
 نه و در مس تفع لن منفصل اما **قص** است که متفاعلن مضمر را ضبن کنند یعنی تا ساکن او را
 بیندازند و درین صورت بمفعولن مجنون شبیه میشود و منقول بمفاعلن میگردد و این زحاف

فقیض
بنای آن
"کاف" و "لام"

شعش
بنای آن
"کاف" و "لام"

فهم
بنای آن
"کاف" و "لام"

قطع
بنای آن
"کاف" و "لام"

قص
بنای آن
"کاف" و "لام"

آخر رکن بنفرايند و دريخالت مفاعيلن مفاعيلان و فاعلن فعولان و فاعلان مفعول و
 مفصل فاعلاتان مفعول يفاعليان گردد و اين در هرج درل و مضارع و متقارب و مديد
 و طويل و مجتث اسكان و قوع دارد اما اذاله آنست كه اليف در و تدم مجموع آخر ركن نياو
 كند پس ستفعلن تفعلان و فاعلن فاعلان و متفعلن متفعلان شود و اين زحان
 در بحر رجز و متدارك و سبيط و كامل و سريخ و منسرح و مقضب و واقع ميشود و در عرض
 و ضرب بشير و قوع مي يابد و در خشو كمتر و صدر را بنده ممنوع اما تر فيل آنست كه سبب
 خفيف در و تدم مجموع آخر ركن بنفرايند پس ستفعلن تفعلان شود و فاعلن فاعلاتان و
 متفعلن متفعلان و اين زحان در شمار فارسي ندارد الو قوع است اما جمع بدال
 جمله آنست كه هر دو سبب خفيف از ركن مفعولات بنده اند و قاي اور اسكان كند لات
 ماند و مفعول بفاع شود چون اليف فاع را ساقط كند نفع ميانه دما زنا منخور خوانند و اين بحر
 سريخ و منسرح و مقضب قتلن دارد اما جيب بالفتح آنست كه هر دو سبب را از ركن بفاعليان
 بنده اند درين صورت مفايي مانند مفعول بفعل بسكون لام ميشود و اين در غير بحر هرج نمي آيد
 اما خرزم عبارت است از اسقاط تحرك اول از و تدم مجموعي كه در صدر ركن واقع شود و اين
 زحان در هر موضعي بقبي خاص باعتبار آن موضع مي يابد و قوع اين كسر در ركن صدر و ابتدا
 يباشد اما اگر مفعول را خرزم كند بي تفسير ديگر آن را ا تلم گويند و اگر قبض را با خرزم و مفعولن
 جمع نمايند ا خرزم بنام داشته خوانند در صورت اول عمل مفعول بفعل بسكون سين ميشود و در صورت
 دوم عمل بفهم لام يماند و مفعول بفعل بيگردد و چون سباعي فاصله دارد كه مفاعلن باشد
 خرزم كند فقط آنرا اعصب گويند و اگر خرزم را با عصب در و جمع نمايند ا قصم نامند و
 دريخالت فاعلن بسكون لام ميشود و مفعول بفعل بيگردد و اگر فعل را با خرزم در و جمع سازند
 ا جم گويند در صورت فاعلن يماند و سباعي فاصله دارد كه تدم مجموع در اول او باشد چون خرزم كند فقط
 له توله خرزم نامند الخ - اگر ركن حسم در خشو بيت افتد از ان مخف نامند ۱۲ + + +

اذاله
 دین در تکرار
 یاد کند آشتن
 میزان

ترفیل
 بزرگ کردن دین
 کشادن از بران

جمع
 بریدن از کاف
 اسد و ص

جست
 ضعی کردن
 کاف از موص

بلا بزرگ کردن دین
 بزرگ کردن دین
 میزان

خرزم
 بزرگ کردن دین
 بزرگ کردن دین

عصب
 بزرگ کردن دین
 بزرگ کردن دین

قصم
 بزرگ کردن دین
 بزرگ کردن دین

خرزم

مفاعیل فاع لات میشود و ا ل ف وصل اگر ملفوظ نشود در تقطیع ساقط مینایند چنانچه درین بیت ولهم
 من از بیگانگان هرگز نمانم که با من هر چه کرد آن آشنا کرد و اگر ملفوظ شود ساقط نمیگردد
 چنانچه درین مصرع مع من از دل و جان بنده جانانه شدم و دمای که وجه ساقط می شود
 دمای گریه و خنده و بسته در فته و مانند آن گاهی ساقط و گاهی بجای یک حرف و گاهی بجای
 دو حرف می آید و مثال هر سه این بیت است **فقیر کشته لب جانانه ام** و ز آن بجز آن پُر
 شده پیانته ام و درین بیت مای کشته بجای دو حرف در تقطیع می آید دمای جانانه ساقط
 و مای لفظ شده در حساب یک حرف و تقطیعش چنین است کشته ربح فاعلاتن لی بی جا فاعلاتن
 نان ام فاعلن زاب جوا فاعلاتن پر شده پی فاعلاتن مان ام فاعلن و و او خواب و نور
 و خوش و غور شید و مانند آن ساقط میشود و همچنین و او تو دچود و او عطف در جایکه ملفوظ
 نشود ساقط است و حرف مشدود قائم مقام دو حرف است با جمله آنچه در تلفظ آید در تقطیع ساقط میگردد
خیابان چهارم تفصیل اوزان بحر و مسئله آن بیاید دانست که هر کس که زحمت
 در ارکان ادراک نیابد آنرا سالم گویند و اگر زحمت داشته باشد مزاحمت نامند و بحر سبب حاقا
 متنوع با ذراع متدوده و شکل بکمال مختلفه میگردد و ما از انجمله آنچه میان شعرا عجم متداول است
 تفصیل مذکور سازیم پوشیده نماند که بحر دایره مختلفه و متلفه را قدما نصحا عجم اصلا استعمال
 نکرده اند و از متاخرین اول مولوی جامی در کتب کامل شعر فارسی گفته و از آن باز این کسبه
 در شعر عجم شیوع یافته و بحر سکه دایره دیگر در میان اینها شایع و متعل است مگر بحر مقفب
 از دایره مشتبه که آنرا نیز به ندرت آورده اند و مقصود از شیوع و استعمال کثرت است پس اگر
 کسی بطریق ندرت و شاف و بحر متر که مذکور شعر گفته باشد حکم استعمال بودن آن نمیتوان کرد
 مثل این خنل که در بحر سبیط گفته شده **فقیر آینه دم زندگزار صفای تو** آب شود و ز شرم پنهان
 لقای تو بیت مذکور از بحر سبیط ثمن مطوی مجزون مقطوع است و در کنستفغان مطوی
 و فاعلن مجزون مقطوع آمده مثل این بیت که در بحر طویل سالم گفته ام **ز به بر جمال تو**

در جهانی تماثانی * ز لعل می آلودت نظرت و شیدائی * پس بجوری که نزد شمس عجم
 متردک است طویل و مدید و بسیط و دافز و متغیب است و مستعمل ایشان مهرج و رجبند
 رعل و سرب و خفیف و محبت و مضارع و متسرح و مقدارک و متقاب است و بمهر کامل را غیر
 از سالم در فارسی نیافریده اند و بنای زحافات او را در اجزای بیت و سایر طریق و شعرا
 عرب گذشته چنانچه در هر موضع اشاره بآن کرده شود و باین سبب اوزان اینها در اشعار
 جاها غیر اوزان عرب است و در بعضی جاها مطابق بحر مهرج شعراست عرب این بحر را
 مسدس و مریح استعمال کرده اند و فضحای عجم شمن و مسدس آورده اند و شمن را سالم و مریح
 تیری آرند اما مسدس را سالم نمی آرند و مسدس ضرب این بحر از یاده برشته قسم نیارده اند
 سالم یا مقصور یا محذوف مگر در اوزان رباعی چنانچه بجای خود مذکور شود اما در صدر و ابتدا
 و ششوی آن زحافات بسیار می آید و اوزان بسیار ازان حاصل می شود و مهرج شمن سالم
 خاقانی گوید **نثار اشک من هر شب شکر دیدم پنهانی** * که همت راز ناخوشی است
 باز او پیشانی * تقطیعش نثاری است منافعین کمن شرب منافعین شکر و شرب منافعین
 ت پنهانی منافعین انهم و در اینجا جمیع ارکان سالم آمده مهرج شمن اخریب
 مکفوف محذوف خاقانی گوید **در دی که مرا هست بمرهم نفروشم** *
 گر عافیتش صفت دهی هم نفروشم * بر وزن مفعول مفاعیل مفعولن و در اینجا صدر و
 ابتدا اخریب و عرض و ضرب محذوف و شش مکفوف است مهرج شمن اخریب
 گفتی که بخاقانی وقتی شکری بخشم * بخشودیم و الله وقت است گرم بخشی * بر وزن
 مفعول مفاعیل مفعول مفاعیلن و در اینجا صدر و ابتدا اخریب و عرض و ضرب سالم و
 ششویک رکن سالم آمده مهرج شمن **شتر** وقت را غنیمت دان هر قدر که بتوانی
 حاصل از حیات ایجان این دم است تا دانی * بر وزن فاعیلن مفاعیلن چهار
 بار است و در اینجا صدر و ابتدا شتر و عرض و ضرب سالم و یک ششویک جزو شتر و

یکجز و سالم آمده **نهرج مثنی مکفوف مقصور محذوف** مولوی روم قدس سره
 فرماید **ه** زهی باغ زهی رانغ که بشگفت زبالا **ه** زهی صدر زهی بدرتیارک و تقال
 اینجا همه اجزاء مقصور آمده مگر عروض ضرب که محذوف و جزو تامل ضرب مکفوف است و تته
 اوزان نهرج مثنی در رباعی مذکور شود **نهرج مسدس مقصور شیخ نظامی** گوید **ه**
 سخن گوهر شد و گوینده غواص **ه** بسختی در کف آید گوهر خاص **ه** بر وزن مفاعیلن مفاعیلن
 مفاعیلن و درین وزن اختلاف عروض ضرب در قصر و حذف جائز است **نهرج مسدس**
آخر ب مقبوض مثنی خاقانی گوید **ه** هر غم که در آسمان حشر کرد است **ه** غوغا بدزل
 من آورد است **ه** بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلان و در اینجا صدر و ابتدا **آخر** عروض
 و ضرب مثنی و مشو مقبوض آمده و گاهی درین وزن زحافات هم تفسیری یا بد چنانچه درین بیت
 و له باد انش کن ساخت و بر کاری **ه** دانش بیکراست و دهر نامرد است **ه** اینجا صدر **آخر**
 و ابتدا **آخر** عروض سالم و ضرب شیخ آمده و مشو مصرع اول مثل بیت سابق و مشو مصرع
 دوم **آخر** است **نهرج مسدس آخر** ب مکفوف انوری گوید **ه** تا کار کنی است
 که او خواهد **ه** کارت همه آن باد که آخواهی **ه** بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن
 اگر مشو بجائی مکفوف و بجائی مقصور آرد جائز است **نهرج مسدس آخر** ب مقبوض
 انوری گوید **ه** چندانکه مروت است در دادن **ه** درناستدن نهر از چندان است **ه** هر دو
 بر وزن مفعول مفاعیلن مفاعیلن می آید و ضرب درین شیخ است **نهرج مسدس آخر**
مقبوض محذوف شیخ نظامی بیت از بهره و زلف پر بخت **ه** در دامن از دامت
 بخت **ه** بر وزن مفعول مفاعیلن مفعول **ه** و اینجا صدر و ابتدا **آخر** عروض و ضرب محذوف
 و مشو مقبوض است و درین وزن چندین زحافات بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری
ه ای ندین نسل آهین سم **ه** ای کوسن گوش خیران دم **ه** بر وزن مفعول
 مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن چندین زحافات بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری
 مفعول مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن چندین زحافات بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری

نهرج مسدس آخر ب مقبوض
 نهرج مسدس آخر ب مقبوض محذوف

لفظ نهرج مسدس از کجایندین بیت عروض سالم مثنی است و در اینجا صدر و ابتدا مفعول مفاعیلن مفاعیلن و درین وزن چندین زحافات بجای یکدیگر می آید چنانچه درین بیت انوری

تا علن نمولن میشود و در اینجا صدر و ایتدا احرام و عروض و ضرب محذوف و خوشتر آمده
 و درین بیت جامی **۵** ای خاک تو تاج سربلند ان **۶** مجنون تو عقل بهشت ان **۷**
 اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مثل بیت اول است و درین بیت فقیر شیرین کاره کند
 چو بینا و **۸** صدمه دور آورد چو فرهاد **۹** اینجا عروض و ضرب مقصور و باقی مطابق بیت دوم است
 و کتیه درین وزن نیست که اگر صدر و ایتدا احراب آید خوش مقبوض خواهد بود و اگر احرام
 آید خوشتر است خواهد بود و لاغیر و عروض و ضرب یا مقصور خواهد آمد یا محذوف و درین
 اختلاف زحمت را عوام سکنه شعر گویند بحر رجز درین بحر رانقصای عجم اکثر شمن سالم
 استعمال کرده اند بخلاف شعرا عرب که شمن کمتر آورده اند و مدس و مریج و نلث و نیشی
 بیشتر و شعرا عجم مدس این را هم نیاورده اند و همچنین مزاحف آزاخیر از بخون و مطوی
 کمتر استعمال نموده اند رجز شمن سالم خاقانی گوید **۱۰** مرغان ماهی در طن آسوده
 الا که من **۱۱** برین جهانی مردوزن بخنوده اند الا که تو **۱۲** تقطیع من مرغانما ستغفلن ہی در
 وطن ستغفلن آسوده ان ستغفلن ول لاک من ستغفلن الخ و اینجا هر دو کان سالم آمده
 و استاد عبدالواسع جلی رجز شمن سالم را مضاعف آورده و بر شانزده رکن بناگذاشته و قصیده
 سبع درین وزن گفته این بیت از اینجا است **۱۳** دایم زبس نیزنگ او دل چون دمان
 تنگ او آه از دل چون سنگ او و زناز و خشم و جنگ او **۱۴** تا کی چو زیر جنگ او زاری کنم
 در جنگ او و ز عارض گلگون او چون گل دریده بیرهن **۱۵** رجز شمن مطوی بخون
 خاقانی گوید **۱۶** خانه دل بچار حد و قف غم تو کرده ام **۱۷** حد و فایمین بود جز حد پیر
 بر وزن متغفلن مغالین چهار بار است و در اینجا یک رکن مطوی و یکی بخون آمده من اوله
 آخره و اگر چنین را بر طری مقدم آرند وزن چنین میشود **۱۸** خان کنان هر سحره بکوه تو میگذم

شمن

بخون

شمن و مطوی

بخون مطوی

له قوله و شعرا عجم مدس این را هم از مدس آمدن شعرا عجم انکار محض نمودن و آئنده خالص آوردن
 عیب ترا از عیب است لازم بود که این را هم تحت کتیه استعمال داخل کرده است **۱۹** شمشاد **۲۰** **۲۱**

چونست ره سوی توام بیاوم دورست نگرم + و زلش عکس میت سابق است + در خبر دشمن
 مطوی مولوی روم قدس سره فرماید **س** مرده بدم زنده شدم گریه بدم خنده شدم +
 دولت عشق آمد من و دولت پانده شدم + تقطیعش بقتلش است بار است و در اینجا
 جمیع ارکان مطوی است رجز مسدس سالم **س** ای از رخ ماه فلک گشته خجل +
 پیش قدت سر و دهی پای گل + تقطیعش بقتلش است تمام میشود + رجز مسدس
 مطوی **س** در برم آن ماه نیاید نفس + شکوه از آن ماه مرا هست به + و زلش
 بقتلش است تمام میگردد و زحافانی که شعری عرب درین بحر بکار برده اند مطبوع
 فارسیان بوده اند احتمال نکرده اند بحر ثل شعری عرب این بحر را شنیده اند
 فصحای عجم دشمن و مسدس آورده اند و عروض و ضرب درین بحر زده بخوان مجسم سالم می آید لکه
 اکثر محذوف مقصور یا موقوف یا شش یا سینه رمل دشمن مقصور را میرعزی گوید **س**
 تا خزان ز دیمه کا فورگون بر کوه سار + مفرش زنگارگون بر دشتند از مفر + تقطیع
 چنین میشود تا خزان ز فاعلاتن خیم اخی کا فاعلاتن فورگون بر فاعلاتن کوه سار فاعلاتن الموزون
 عروض و ضرب مقصور و باقی اجزا سالم آمده رمل دشمن محذوف و متری گوید **س**
 روی او ماه است اگر بر ماه مشک افشان بود + قید او سر و است اگر بر سر و لستان بود
 و در اینجا عروض و ضرب محذوف و باقی مثل بیت سابق است رمل دشمن مشکول
 خاقانی گوید **س** بغلامی تو مارا خبر از جهان برآمد + گر چه زلفت کم کنی که دست مارا
 بر وزن فاعلاتن چهار بار است و در اینجا یکجز و مشکول و یکجز و سالم بر تریب آمده
 رمل دشمن مخبون مقصور و خواجہ حافظ فرماید **س** یکدم هر نفس از دست فراق فریاد +
 آه گر ناله زارم نرساند تو باد + بر وزن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن و در اینجا عروض و ضرب
 مقصور و ضرب مخبون مقصور و حشہ مخبون و صدر و ابتدا سالم آمده و درین بیت بابا فاعلاتن
س این که از وصل توام غمخیز مقصور و شکفت + گل آن است که با غار غمت سانه آ +

بیت
مطوی
سالم
دشمن
مطوی

بیت

دشمن

فاعلاتن

دشمن

دشمن

دشمن
مقصود

عروض مقصور و ضرب محذوف و بانی مثل بیت سابق است رمل ششم منجوع مقطوع
 مرزا صاب گوید س عاشق از طعنه آغیار چه پروا دارد و آتش از سزانش خار چه پروا دارد
 تقطیعش مثل بیت سابق است مگر عروض و ضرب که مقطوع آمده بر وزن فعل بسکون عین
 رمل ششم منجوع شیخ سعدی گوید س مردمان عیب کنندم که چرا دل بودادم باید
 اول تو گفتن که چنین خوب چرائی و بر وزن فعلاتن هشت بار مگر صدر و ابتدا که سالم آمده
 و بعضی از نصحاء عجم این وزن را بر شانزده جزو گذاشته اند یعنی ششم را مضاعف کرده اند
 چنانچه خواجہ عصمت بخاری گفته س رنگ رخسار و در گوش و خط و قد و عارض و
 خال بت ای سرو پری روی سخن بر پنهان و کوکب شام و سحر و طوبی و گلزار بهشت
 و بلال و طرف چشمه کوثر و تقطیعش شانزده فعلاتن تمام میشود از آن جمله صدر فاعلاتن آمده
 و این وزن را عوام هندوستان بحر طویل گویند رمل سمس منجوع ششم مقصور
 انوری گفته س روی عیش و طربستان است و روز بازار گل و ریحان است و
 بر وزن فاعلاتن فعلاتن بسکون عین و دیگر زحافات در افزان رمل سمس مثل
 ششم است که شرح داده شد و عاده آن تحصیل حاصل است بحر سریع سالم این بحر را
 هیچ یک از شاعران عرب و عجم استعمال نکرده اند و فارسیان عروض و ضرب این بحر را اکثر
 مبطوی موقوف یا مکسوف آورده اند و بحر سمس اختیار کرده سریع مبطوی موقوف
 شیخ نظامی گوید س شیر گله داشت که چون بو گرفت و سایه خورشید بر آهو گرفت و
 تقطیعش چنین میشود شیر گله مقتعلن داشت که چون مقتعلن بو گرفت فاعلاتن الخ و در اینجا
 عروض و ضرب مبطوی موقوف و بانی مبطوی آمده سریع مبطوی مکسوف مولوی جامی

رمل ششم منجوع

رمل سمس منجوع ششم مقصور بحر طویل

رمل مبطوی موقوف

له قوله و بانی مثل بیت سابق انورین عبارت سلام است چه در بیت سابق ابتدا سلام و در اینجا منجوع است یعنی در بیان این
 بحر همیشه افزون است ۱۲ شمشاد و بر وزن فعلاتن هشت بار الخ درین شعر صدر و ابتدا سالم است پس در اینجا
 هشتاد بار چگونگی خواهد شد در شش فاعلاتن فعلاتن فعلاتن هشتاد و دو بار ۱۱ شمشاد و

فرماید **۵** شیر خدا شاه ولایت علی با صیقلی شرک خفی و طی ۴ بر وزن مفتعلن مفتعلن
 فاعلن و در اینجا عروض و ضرب مطوی مکسوف و بانی مطوی آمده خاقانی حلقه اگر کم شود
 از زلف تو ۴ حاتم جم خواهی تا و ان آن ۴ وزن مصرع اول مفتعلن مفتعلن فاعلن و
 مصرع ثانی مفتعلن مفعولن فاعلات آمده و یک رکن جشودرین مصرع مقطوع و ضرب مطوی
 موقوف آمده و بانی مثل بیت سابق است و این تغییر زحافات را عوام سکه شخو خوانند و چنانچه درین
 بیت و لہ قمری از دوستان خاموش گشت ۴ فاخته از لکن فرو ایستاد ۴ وزن مصرع اول
 مفعولن مفعولن فاعلات و مصرع ثانی بر وزن مفتعلن مفتعلن فاعلات آمده سیرج مطوی
 مقطوع مجدوع **۵** ای گل رویت سبیل خیز ۴ حلقه زلف آتش بنیر ۴ بر وزن مفتعلن
 مفعولن فاع و در اینجا صدر و ابتدا مطوی و عروض و ضرب مجدوع و جشودرین مقطوع آمده و درین
 وزن گاهی مکفوف بجای مقطوع و نحو ربکای مجدوع آرنند چنانچه درین بیت فقیر
 تیغ بکف از ناز بیا ۴ تا نشده عرم سپری ۴ بر وزن مفتعلن متقبل نع سیرج مخبون مکسوف
۵ ای نازنین در کوی ماگذر کن ۴ ای مه جبین بر روی ماظر کن ۴ بر وزن مستفعلن
 مستفعلن فاعولن و در اینجا عروض و ضرب مخبون مکسوف و بانی سالم آمده و این وزن در
 فارسی مستعمل نیست بجز منسرح سالم این بحر نیز شش ۳ عرب و عجم ترک کرده اند و بجز
 شمن نیارده اند و عجم مسدش را کمتر استعمال نموده اند و عروض و ضرب ربوئو
 می آرنند یا مکسوف یا مجدوع یا نحو منسرح شمن مطوی مکسوف موقوف انزوی
۵ نوش لب لعل تو تمیت شک شکست ۴ چین سر زلف تو رونق عیش شکست لعل عیش
 چنین بشود و نوش لبی مفتعلن لعل تو فاعلن تمیت شک مفتعلن کبر شکست فاعلات الخ
 و در اینجا رکن مستفعلن همه با مطوی آمده و رکن مفعولات در عروض و ضرب مطوی موقوف
 و در جشودرین مکسوف آمده منسرح شمن مطوی موقوف مکسوف خاقانی
۵ عشق بیفشرد پای بر خط کبریا ۴ بر بدست نیست هستی باز را ۴ بر وزن مفتعلن فاعلات

منسرح شمن مطوی مکسوف موقوف بحر منسرح سالم بحر مخبون مکسوف سیرج مطوی مخبون

مطوی مخبون مکسوف

مفتعلن فاعلن و این عکس بیت اول است قاتل و در حسن مطلع این قصیده زفات را تغییر داده و لکه گیرم چون گل نه ساخته خونین لباس + کم ز نبشته لباسش دوست نیلی و طاه^{۴۵} صدر و درین بیت مقطوع آمد و باقی مثل مطلع مذکور است و درین وزن تغییر زحانی عجیب از سعو و سعد سلمان دیده شد درین سه بیت که از یک قصیده است مسعو و سعد هر که ثنائی ترا حد و نهایت نهاد + بحر فلک را بجهت میان و کران + بنغمم اندر نشاء ز جگم برگذشت + حد کشیده حسام نوک زوده سنان + چنان قنادرین دران چو پا در برگ گل + چنان گذشت آن ازین چو سوزان از پرینان + بیت اول منشرح من مطوی موقوف است بر وزن مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلات و بیت دوم نیز همین وزن است مگر صدر آن که مخبون آمده نه مطوی و مصرع اولش بر وزن مفاعلن فاعلات مفتعلن فاعلات و مصرع دوم بدستور بیت اول است اما در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا مخبون آمده و وزن اینست مفاعلن فاعلات مفاعلن فاعلات منشرح منشن مطوی مجدوع خاقانی گوید **بافتن ریسان نه معجزه باشد** + معجزه داد وین که آهن با **بیت** بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فاع و در اینجا عروض مخور و ضرب مجدوع آمد و باقی اجزا مطوی منشرح مسدس مطوی **نشاء شاه جهان باد تا زمانه بود** + ذکر کشت

نیمه
در
نیمه
در
نیمه
در

له قوله نیلی و طاه^{۴۵} و باقی مطلع مذکور درین مقام هم شاع است چه در مطلع مشو موقوف و عروض و ضرب مکسوف است و درین بیت مشو مصرع اول مکسوف و عروض موقوف و مصرع ثانی موقوف و مصرع مکسوف است ۱۲ محمد عبداللہ شمشاد **له قوله** بیت اول منشرح الخ درین مقام اختصار و دراد کا مین باید که بیت اول منشرح منشن مطوی مکسوف موقوف است مصرع اول بر وزن مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلات و دوم بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات و در بیت دوم صدر مخبون مصرع اولش بر وزن مفاعلن فاعلات مفتعلن فاعلات مجدوع دوم بدستور مصرع دوم بیت اول است و در بیت سوم رکن مستفعلن همه جا مخبون آمده مصرع اول بر وزن مفاعلن فاعلات مفاعلن فاعلات و مصرع دوم بر وزن مفاعلن فاعلات مفاعلن فاعلات ۱۲ محمد عبداللہ شمشاد **له قوله** بیت اول منشرح الخ تعلیقش چنین میشود بافتن ریسان نه معجزه باشد معجزه داد وین که آهن با **بیت** ۱۲

خلق شادمان بود بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن و در اینجا همه اجزا مطوی آمده منسرح
 مسس مطوی مقطوع ^{نشان خاور وزن فاعلات بعض تا ۱۲ آهسته} بسکه بویت اسیر شد باغم ^{باید خواند} اگر بگذاری گر خجست تو انم
 بر وزن مفتعلن فاعلات مفتعلن و در اینجا عرض و ضرب مقطوع و باقی مطوی آمده و این
 دو وزن نزد شمس اعجم کمتر متعل است بحر مضارع سالم این بحر نیز بیچیک از شعر
 عرب و عجم نیارده اند و درین بحرین و شکل را بحال میتجهت آنکه فاع لاتن و تنه
 مفروق دارد و چنین عبارت از انقطاع ساکن سببی است و میان یا و وزن مفاعیلن
 درین بحر مراقبه است یعنی ثبوت و سقوط هر دو متجا بازمیت مضارع مثنی ا خرب
 خاقانی گوید ^{از تو و فانیاید} دانی که نیک دادم ^{و وزن جفا خنزد} دادم که نیک دانی
 تقطیس چنین میشود از تو و مفعل فانیاید فاع لاتن دانی که مفعل نیک دادم فاع لاتن
 انم و در اینجا رکن مفاعیلن ا خرب آمده و فاع لاتن سالم و حکیم خاقانی در مطلع و دیگر ابیات
 این غزل زحمت را تغییر داده و آن اینست و له کردی نخست با ما عهدی چنانکه دانی
 ماند با نکه بر سر آن عهد خود نمائی ^{و از خون من فواله فرستی} برای سحران ^{بیکره بخوان}
 و صلم ناکرده میبانی ^{و در مصرع ثانی مطلع و مصرع اول از بیت دوم} خوشگفتی آمده و با
 هر دو بیت مثل بیت سابق است مضارع مثنی ا خرب مکفوف ^{مقصود سیه معزی}
 گوید ^{گفتم مرا سه بوسه ده ای ماه مهربان} گفتا که با ^{باید که کرداد و در جهان} بدوزن
 مفعل فاع لات مفاعیل فاع لان و در اینجا صدر دایت ^{ا خرب خوشگفتی} عرض و
 ضرب مقصود آمده و درین بیت و له از پای او عبیر شود گرد بر بساط ^{و فدیست از وطن} شود

له قول بانی مطوی آمده انم خوشگفتی موقوف است زیرا که ری گر خجست ویت اسیر بر وزن فاعلات بسكون ناست
 پس درین وزن قید موقوف هم زائد کردن است ۱۲ محمد عبدالاحد ششاد ^{له قول و در مصرع ثانی مطلع} انم
 مصرع ثانی مطلع چنین است ماند به مفعل ^{ا که بر فاعلات} ۱۱ عهد مفاعیلن فانیاید فاعلات و قطع مصرع اول از
 بدینگونه است از خون مفعل من فواله فاعلات فرستی به مفاعیلن ای سحران فاعلات خوشگفتی مفاعیلن مکفوف آمده و
 در مصرعین فاعلات مقصود است و عرض بیت سابق فاع لاتن سالم پس ماثلت کجا ماند ۱۲ محمد عبدالاحد ششاد

محمد بن حسن
 بحر مضارع

صانع شعر از بیت

صانع شعر از بیت مکفوف مقصود

در لکن * عرض مقصور و ضرب محذوف و باقی مثل بیت سابق است و درین بیت افوری
 نام شب از صحیفه ایام بسپرد * افوری تو با جازت یا بدر آفتاب * مصرع اول بزور
 مفعول فاع لات مفاعیل فاع لن و مصرع دوم بروزن مفعول فاع لاتن مفعول فاع لان
 آمده و اول اُخر ب مفعول محذوف است و دوم اُخر ب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور
 اگر آن طره هست مشک با چون نداد بوسه * در آن چهره هست ماه چرا در کشید روسته *
 بروزن مفاعیل فاع لان چهار بار و درینجا رکن مفاعیلن مکفوف در کن فاع لاتن مقصور
 واقع شده مضارع مسدس اُخر ب مکفوف افوری گوید تا ملک جهان را مدار
 باشد * فرمانده آن شهر یار باشد * بروزن مفعول مفاعیل فاع لاتن درینجا یک رکن
 فاع لاتن از اصل مثنی در حشو کم شده و درین بیت خاقانی که در جوید رخو گفت *
 هم طبع او چو تیشه خراشنده * هم خوی او برنده چو منار شش * یک کن فاع لاتن از اصل
 مثنی محذوف و ضرب کم شده و در حاشی مطابق بیت سابق است و درین مفعول فاع لات
 مفاعیلن میشود مضارع مسدس اُخر ب مکفوف مقصور افوری گوید گویا صفت جم
 گویا باین * بر تخت سلیمان استین * پیشین بدل و دوم دود * در هم زده صفها
 حور عین * بروزن مفعول مفاعیل فاع لان و درینجا صدر و ابتدا اُخر ب حشو مکفوف و ضرب
 و ضرب مقصور آمده مگر عرض است دوم که محذوف است نه مقصور و ازینجا معلوم میشود که مضارع
 مثنی را چون مسدس نماید از فاع لاتن یکجور کم میکنند از مفاعیلن مخبر مجتث و این
 بحر را ع ب اکثر مسدس و مربع آورده اند و شش عجم غیر از مثنی یا در ده اند و درین
 طی خلیل ر بجال نیست محبت آنکس با کن چهارش از وند مفروق است نازیب و درین
 و چون مس قطع کن این بحر محاقیه است محبت مثنی مخبون فغانی گوید * تو آن گلکه که
 سیه آسمان جبین تو بود * ملک ز سرده فرو د آید وزین تو بود * تقطیع چنین می شود
 تو آن گلکه مفاعیلن که همی || نعلاتن ساجی مفاعیلن نه ت بود نعلاتن آنخ و درینجا همه اجزا

مفعول فاع لاتن مفاعیل فاع لن
 اُخر ب مفعول محذوف
 اُخر ب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور

مفعول فاع لاتن مفاعیل فاع لن
 اُخر ب مفعول محذوف
 اُخر ب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور

مفعول فاع لاتن مفاعیل فاع لن
 اُخر ب مفعول محذوف
 اُخر ب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور

مفعول فاع لاتن مفاعیل فاع لن
 اُخر ب مفعول محذوف
 اُخر ب مقصور مضارع مثنی مکفوف مقصور

مجنون آمد مجتث شمن مجنون مقصور خاقانی گوید سه بر همان نشوم و رشوم چونک
 نمیشد دم کمان نخورم و در خورم بکوه گیاهبر وزن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلا
 در باره درینجا عروض و ضرب مجنون مقصور و باقی مثل بیت سابق است درین وزن
 گاهی جزوی در شعث آرنده و گاهی عروض مخدوف و ضرب مقصور یا بالعکس آرنده چنانچه
 درین بیت جمال الدین عبدالرزاق نماند تیسر در ترکش قضا که فلک ۴ سوی دم
 بسر انگشت امتحان نکشود ۴ وزن مصرع اول مفاعلن مفعولن مفاعلن فعلا مصرع ثانی بر وزن
 مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلا آمده و گاهی عروض یا ضرب یا هر دو درین وزن مقطوع
 آرنده چنانچه درین بیت و له بدن صفت که بود در بلور لعل ناب بدن صفت که بود
 آب را میان آتش ۴ درینجا ضرب مقطوع آمده و باقی مجنون و مقصور است و درین بیت
 عنصری بیت هنوز لشکریان راز خون مردان شان ۴ سم ستوران لعل است و تنها حمزه
 وزن مصرع اول مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلا لبکون عین و مصرع دوم بر وزن مفاعلن
 مفعولن مفاعلن فعلا لبکون عین آمده و درینجا عروض شعث مقصور و ضرب مقطوع و
 صدر و ابتدا و هر دو مصرع مجنون و در شش مصرع دوم یک جزو مجنون و یک بزر و شعث
 آمده و دستگاه این کسر در فارسی زیاده برین نیست کسر خفیف و این کبر را شعر اعجم
 غیر از مسدس نیارده اند و صدر و ابتداش یا سالم یا مجنون می آید یا سبغ و عروض
 و ضربش گاهی مقصور یا مخدوف و گاهی شعث و گاهی مقطوع و گاهی مجنون آرنده و این کبر
 نیز مطوی و مجنول نمی آید بهمان علت که در بحر محبت گفته شد خفیف مسدس مجنون ۵
 ایضا بوسه زن زن در او را ۴ و در نر بخل چو شکو را ۴ تقطیعش چنین میشود ای صبا
 بو فاعلاتن سرن زن مفاعلن و او را فاعلاتن الخ و درینجا صدر و ابتدا سالم و باقی مجنون آمده

له قوله همین الخ همین بفتح میم و کسر و ایای معروف در عربی بمعنی سست و ضعیف و مجازاً بمعنی حقیر
 و خوار ۱۲ ۵ قوله دم الخ دم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و در فارسی بمعنی نفس شمن و زبون
 و فزیب و مکر و جرعه و اندک از آب و غیره ۱۲ ۶

بیت شمن مجنون مقصور

خفیف مسدس مجنون بحر خفیف

خفیف سدس منجون مشعث مقصور حکیم سنائی قدس سره در منقبت سید اوصیا
 علیه السلام گفته هم نمی راوصی و هم داماد و چشم پنجه از جالش شاد و بر وزن
 فاعلان مفاعیلن فاعلان و در بنجا صدر و ابتدا سالم و حشو منجون و حشو من و ضرب مشعث
 مقصور آمده و درین بیت فاعلانی چون کم چون گلستان امید و دیده ام را نصیب
 فاعلانی و در عوض منجون مقصور و ضرب مشعث مقصور آمده و باقی مثل بیت سابق است و
 تشبیه در عوض و ضرب این بحر کثیر الوقوع است خفیف سدس منجون مقطوع
 حکیم سنائی فرماید که گزندی کلام دستور است که برد نامست از سر و در و بر وزن فاعلان
 مفاعیلن فاعلن لیسکن عین و درین بیت صدر سالم و حشو و ابتدا منجون و عوض و ضرب
 مقطوع آمده بحر مقتضب و ازین بحر غیر از یک وزن مطبوع شعرات عجم نیست و
 آن اینست سر و گذار منی فصل نو بهار منی و من اگر چه تنگ توام غزل و اختار منی
 تقطیعش چنین میشود سر و گلف فاعلات دار منی متعلق فصل نوب فاعلات دار منی متعلق الخ
 و در بنجا جمیع اجزای مطوی آمده بحر کامل قدمای شعری عجم درین بحر اصلاً شعر گفته اند مگر از
 قدما میر خسرو دهلوی و از متأخرین مولوی جامی ابتدا نموده و بعده از بعضی دیگر نیز
 غزل درین بحر گفته اند و غیر از شمس سالم اختیار نکرده اند جامی زخده گلهای حبای اوده
 خوشم که هنوز از آن و زدم نکرده یک گداز تفاسی آن و گریه بد و در قلم حروف و زنا
 و سدس این بحر را نیز گفته فقیر صنایع را چه شد که یاندارد آلفته و خجلم ز دخت کز
 و فای سرم گذارد و منتهی و بر وزن مفاعیلن متعلق چهار بار و در بنجا یک کن سالم و یک مضمر
 علی الترتیب آمده کامل سدس مضمر مذال فقیر گوید و چو عیان شوی آسایم روح
 و روان و چو بنان شوی از جان من خیزد فغان و بر وزن مفاعیلن متعلق مستفغان
 و در بنجا صدر و ابتدا سالم و عوض و ضرب فاعل حشو مضمر آمده بحر متقارب این بحر را
 شعری عجم بسیار استعمال کرده اند و سالم و مضمر با فاعل زخافات آورده اند اما غیر از

خفیف سدس منجون مشعث مقصور
 بحر مقتضب

بحر مقتضب

بحر کامل

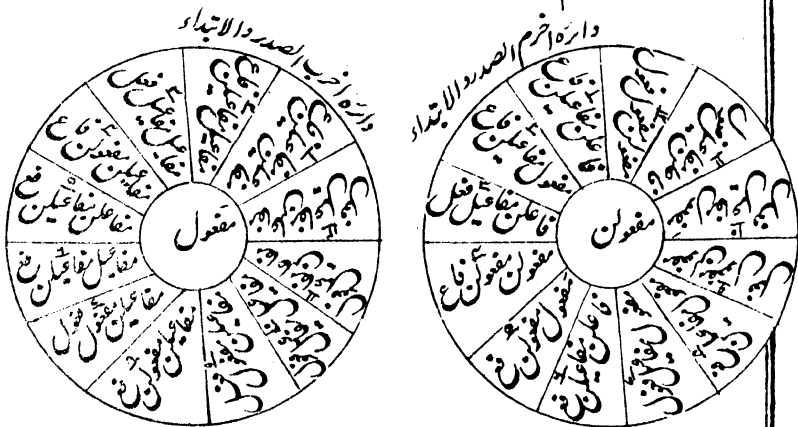
کامل سدس منجون

بحر متقارب

دامن بوسف و ست زینجا * بروزن فعل فعل ن هشت بار بحر متدارک این بحر را
 ابو الحسن اخفش استخراج نموده چنانچه در بحث دوازدهم شرح کرده شد متدارک ششمین سالم
 حسن و لطف ترانده شد مهر دهم * خط و خال تراشک چین خاک ره * قطیصن چین
 کند حسن و لطف فاعلن فی ترا فاعلن بند شد فاعلن مهر مه فاعلن انم و درینجا همه ارکان
 سالم آمده متدارک ششمین مجنون * چو رخت بود گل باغ ارم * چو قدت
 بود قدس و چین * بروزن هشت فعلن کبر عین و درینجا جمیع اجزای مجنون آمده
 متدارک ششمین مقطوع * هر دم پیشیت دارم زاری * که غم تاکی زارم داری *
 بروزن فعلن بسکون عین هشت بار و ثنوی شیر و شکر شیخ بهائی رحمه الله درین وزن است
 و درینجا اگر بعضی اجزای مقطوع و بعضی مجنون بیارند جواز دارد و چنانچه درین بیت شیخ بهائی
 * یارب یارب بهائی زار * آن نامه سیاه خطا کردار * صدرو ابتدا مقطوع و دعوی
 مجنون ندال و ضرب مقطوع ندال و نحو بعضی اجزای مجنون و بعضی مقطوع آمده و این وزن
 یعنی متدارک ششمین مقطوع مسمی بصوت الناقوس است و وجه تسمیه اش از جابر بن عبد الله
 البزاری چنین منقول است که در راه شام با حضرت امیر المومنین صلوٰه الله و سلامه علیه
 میرفتیم بر دیری گذر افتاد و ترسای دران دیر ناقوس میخواست چون آنجناب صدای
 ناقوس را شنیدند فرمودند که ناقوس چنین میگوید * حقا حقا حقا حقا * صد قاصدا
 صد قاصدا * و چند بیت دیگر مشتمل بر بے اعتباری و نایب نمیه این بیت فرموده
 است بیان بجزی که شعر است عجم آرا استعمال کرده اند و مبلوغ شمرده اند اما بحر قریب
 و جدید و مشاكل که تا آخرین خستار ع نموده اند در دیوان بچیک از اساتذہ عجم شعر در آن
 دیده نشد و متنها ازین پنج دایره که در صدر این حدیقه بر شمردیم بر بنی آید بنا بر آن فرض نکردیم
 نمودیم یکی از معاصران میر خسرو دهلوی که عاشق صادق نام دشت رساله عروض مضاعفیه
 نموده و آنرا جامع اصناف نام کرده و در آنجا سه بحر دیگر استخراج نموده و با عقا و خود در آنجا پدید

ساخته و این سه بحر از ترکیب آن بهم رسانیده اول متفاعلتین دوم مفعولاتین و چون غور
 کرده شود متفاعلتین دو فعلین بکسر عین است و مفعولاتین دو فعلین بسکون عین و اول
 بحر متدارک بخون ست و دوم مقطوع چنانچه شرح آن تفصیل مذکور شده چنانکه بان پنجم
 در بیان اوزان رباعی - بیاید دانست که رباعی را شعر است عجم اختراع نموده اند و آنرا
 و دو بیت نیز نامند و رباعی جز در کسر هرج نمی آید و نه زحاف در بکار میرود و ازین
 زحاف بست و چهار وزن بهم میرسد اما زحافاتش خرم و خرب و قبض و کف و شتم و جث
 و شتر و شتر و اجتماع خرم و شتم است و رکن مفاعیلین آخر مفعولین میشود و خرب مفعول و
 مقبوض مفاعیلین و مکفوف مفاعیلین ضم لام و اتم فاعل بوقف لام و محبوب فعل بوقف
 و استرغ و استرغ فاعلین و از اجتماع خرم و شتم فاعل میماند اما از جمله بست و چهار وزن
 رباعی دوازده وزن است که صدر و ابتدا را آن آخرب می آید و در دوازده وزن
 دیگر صدر و ابتدا آخر می آید اما از دوازده وزن آخرب یکم است که یکجز و خوشو
 مقبوض و یکم سالم باشد و عروض و ضرب اتم آید دوم آنکه یکجز و خوشو مکفوف و یکی
 سالم آید و عروض و ضرب مثل اول باشد و سوم آنکه هر دو جز و خوشو مکفوف آرند و عروض و ضرب
 محبوب چهارم آنکه یکجز و خوشو سالم و یکم آخر آرند و عروض و ضرب مثل اول باشد پنجم آنکه خوشو
 مثل اول و عروض و ضرب استر آرند ششم آنکه خوشو مثل دوم و عروض و ضرب مثل اول باشد و ششم آنکه
 یکجز و خوشو سالم و یکی آخرب باشد و عروض و ضرب اتم هشتم آنکه خوشو مثل چهارم و عروض و ضرب
 استر باشد نهم آنکه خوشو یک جز و سالم و یکم آخرب و عروض و ضرب محبوب باشد و دهم آنکه خوشو
 بود و عروض و ضرب اتم یا دهم آنکه خوشو مقبوض و مکفوف باشد و عروض و ضرب اتم و دوازدهم
 آنکه خوشو یا دهم و عروض و ضرب محبوب باشد و اما از جمله دوازده وزن دیگر که صدر و ابتدا
 آن آخر می آید یکی است که یکجز و شتر و یکم سالم و عروض و ضرب خرم و اتم باشد دوم آنکه یکجز و
 خوشو آخرب و یکی سالم و عروض و ضرب مثل اول باشد و سوم آنکه یکجز و شتر و یکی مکفوف و عروض

و ضرب محبوب آید چهارم آنکه خوشتر از همه عرض و ضرب مثل اول آرند پنجم آنکه خوشتر
چهارم و عروض و ضرب ابرای ششم آنکه خوشتر مثل اول عرض و ضرب ابرای ششم آنکه
خوشتر جزو آخرب و یک مکفوف آرند و عروض و ضرب ابرای ششم آنکه خوشتر دوم عرض
و ضرب ابرای ششم آنکه یکبجز خوشتر از همه و یک آخرب و عروض و ضرب محبوب آرند و ششم آنکه
یکبجز خوشتر از همه و یک مکفوف عرض و ضرب محبوب آرند و یازدهم آنکه یکبجز خوشتر از همه
و یک مکفوف عرض و ضرب ابرای ششم آنکه یکبجز خوشتر از همه و یک آخرب و عروض
و ضرب ابرای ششم و صورت این بسمت و چهار وزن ازین دوازه اشکار شود

در اتم حروف برای این اوزان شش رباعی گفته که هر مصرع ازان شش بر وزن است
رباعی در اوزان آخرب و سه رباعی در اوزان آخرم اما با عیات اوزان آخرب نیست مفعول
سه ای عشق ترا چون نهر اران طالب + دیدار ترا یوسف مصری + در جبر تو جام صحرای بیغم +
آن به نگروی توازن غاب + و له در پیش تو آوردم دل را به نیاز + و دست من زلف تو دهم دراز +

له قوله در عالم انجم در عالم برون مفعول آخرم است نه آخرب پس موزون بر وزن اوزان صد چگونگی خواهد بود اگر کلام
خلاف قاعده تحریک نیاند موزون بر وزن هم میشود لیکن در وزن آخریت از قیاس دو میشود حال آنکه در چنین مقام نه
یکون هم جائز نیست لافیه اصل کلام این مصرع موزون بر وزن دو اوزدهم از دوازدهم صد است نه بر وزن اوزان صد
دیک موزون وزن دوازده مذکور بعد مفعول و مسلم میشود فاعله و فاعله و لاکن من الکابرین ۱۲ محو اللاحه لکفوی

بیش از من در مانده چو نیست + آن به که نوازیم قوای بنده نواز + وله آرد آنکه نمودیم جزا
 زار + از کوه غمت بر دل تنگم صدیار + خواهم که به پیش تو گویم غم دل + چون چاره من بر تو بود
 دشوار + و آثار با عیات اوزان آخرم اینست سحرانگیزت خون بسی مراد دل کرد + و دانست
 در سینه من منزل کرد + دیگر تا کی فزایم محنت و غم + کس هرگز این سختی بایدل کرد + وله
 یار آرد یار آرد یار آرد می + بنشین بنخیر بدینسان تا کی + یک ساعت زان ماهجین دورباش
 تآیابی از جام لب لعلش می + وله جان دادم در راه و غای صنی + دل کردم قربان
 بے پیش و کی + از دستم کار اگر نیاید چه غم هست + در دیده و دل بس است سوزی و بی +

و درین موقف فن عروض پیرایه اتمام یافت و الحمد لله اولاً و آخراً الحمد لله الرابعه
 فی علم القوافی قافیه عبارت است از حدیثی است که آزاد آرد آخر مصرع یا آخر هر بیت
 در الفاظ مختلفه مکرر می آرند و حروف مذکور و مطالع قصیده و غنزل و درایات نغزی
 آخر هر مصرع واقع میشود و در قطعه و باتی ابیات قصیده و غزل آخر هر بیت می آید و
 قافیه از حرف آخر بیت است تا ساکن اول که در ماقبل او باشد و تحکیم که ماقبل این ساکن

باشد نیز داخل در حروف قافیه است چنانچه درین بیت حکیم سنائی بکرم کامل و درم
 باطل + چهل شان پیش علم شان مائل + بسم مائل و حای حائل نزل دل در حرف مذکور است
 و در این معلوم خواهد شد و این قول غزل است و محقق است که کلمه آخر بیت تمام
 داخل قافیه است و بعضی روی تنه را قافیه نموده اند و این قول که در حقی دارد و آما خالی
 این بطریق مصرع و محاوره با اولین اطلاق مذکور می آید

له قوله در دیده دل از رخ در رخا درید بر وزن فاعول آخرب است نه خرم پس موزون بر وزن اوزاره آخرم الصد شد نیست
 از قطع معلوم میشود که این مصرع موزون بر وزن دوازدهم اوزاره آخرب الصد است که موزونش در رباعیات واره
 مذکور گذشت باز وزن سوم دوازده مذکور می موزون ماند و موزون وزن دوازدهم اوزاره آخرم الصد در رباعیات
 واره آخرب الصد و علم آشتاد له قوله در آخر مصرع الخ در آخر مصرع یا بیت یا پیوستگی که بمنزله آخر مصرع و پیوسته
 تا قریب از قوافی مرفوعه را نیز شامل گردوزی که در قوافی مرفوعه است و بعضی مصرع و بیت ردیف میشود نه قافیه آشتاد له
 قوله در الفاظ مختلفه هم محب لفظ و می معانی که در لفظ خاورد و با دریا محب لفظ تنها چون قافیه زبان و لسان با محب
 معنی تنها چنانچه در قافیه باز میباید و اگر در بعضی جا و معروف آشتاد + + +

فی علم القوافی

از ساقی نیست چنانچه بجای خود گفته شود و حق واقع آنست که قافیه حروف و حرکات همین
دارد و به بقیه چند لقب میگردد و عیبه چند لاجن به آن میشود که هر سه از این عیبه واجب از
بعضی متعین است و اما این سه را در چند تشبیه و انما تم شعبه اول در بیان حروف قافیه
بیاید دانست که روی اصل قافیه است و قافیه بدون روی تحقق نمیشود و هشت حرف لمحت
با و میگردند چهار قبل از روی می آیند و چهار بعد از روی آما آن چهار که قبل از روی واقع میشوند
ردف و قید و مایس و ذیل است و آن چهار که بعد از روی می آیند وصل و تسو و ج و مزید و
ناز است آما ردف با کسر عبارت از الف و یا و واو ساکن است که بی فاصله قبل از روی می آید
چنانچه درین سه بیت حکیم سنائی قدس الله سره که در منقبت سید اوصیا گفته است ای سنائی
بقوت ایمان * مدح حیدر بگو پس از عثمان * این بفضل آفت سرای فضل * آن بکلار
و علم دار رسول * پیشینده مصطفی تاویل * گشته مکشوف بردش تنزیل * و در بیت اول
نوی روی و الف ردف است و در بیت دوم لام روی و واو ردف است و در سوم لام
روی و یا ردف است و اگر بعد از ردف دو ساکن واقع شود مثل یافت و یافت دوست و
پوست و ریخت و آن ریخت بعضی حرف بعد از ردف را داخل ردف شمرده اند و آن را ردف نامند
نام کرده و خواجه نصیر الدین طوسی رحمه الله علیه در رساله معیار الاشاره حرف مذکور را داخل
روی شمرده و آن را ردی مضاعف خوانده و پوشیده همانند که در فارسی واو و یا ردف معروض

قله قوله حروف و حرکات مبین دارد انچه از لفظ دارد مسلم میشود که قافیه نیز دیگر است حروف و حرکات نیز دیگر یعنی حروف و حرکات
جزو قافیه میشوند نه پس درین تحقیق و در نهی شخص رجعه از تعلیل فرستے ظاهر میشود و قریب جمیع قافیه در ۶۰ خطا میماند
اکنون میگویم که قافیه عبارت است از حرفی است از حرفی یا نون که از حروف و حرکات که که شاعر از برای وزن و اسر بلوزم
یا لایزم میباید و الفاظ مختلفه بحسب لفظ و معنی یا بحسب لفظ تنها یا بحسب معنی تنها در آخر یا میانه از آخر مصرع یا ابتدا یا
یا در جمل که میآورد آنها را همچو بصیر و لعل و صبح ۱۰۰ عباد الا در قافیه احدی ۱۰۰ آمارد از حرف و حرکت و لغت نیست
قدیم میماند آمدن او و افزودن کس که بعد بودن متفق علیه جمله تحقیق است و بعد از این خود میگوید غیر از حروف و حرکات
بی فاصل مثل آرد و آید از حرف خید مانند پس قریب جامع و مانع اینکه در حرف و حرکت است اصلی و فاصل اصلی عبارت از
حرف علت ساکن حرکت یا فاعلش حرف چون الف تار و دو نور و پای تیر و زائد حرکت است از حرف ساکن که بعد از الف
اصل قبل از زوی و مانع شود که محقق طوسی آنرا زوی مضاعف میگوید ۱۱ محمد عبدالاحد عفا عنده احدی که گوی

عفتیو ایت بر خند این جیتل کون
 ولسی شاه انگل جلد و بر این جیتل یاق و کمر کیم دانسته باکو
 دلور و بی حق ایت بر خندلی و دوا در کلا - منی ۱۸۹۰

و مجهول می آید معروف است که ضمه ماقبل و او و کسره ماقبل یا انشباع داشته باشند مثل دور
 و پور و وید و چکید و مجهول است که بی انشباع باشد مثل زور و کور و بید و امید و جج میان معروف
 و مجهول نزد قدامت آخرین جائز است چنانچه درین بیت حکیم سنائی با وجود مثل زل نپذیر آید
 یکم آمد و یکم ویر آمد و کسره ماقبل یا در لفظ پذیر معروف و در لفظ دیر مجهول است و درین
 و له یک آب و گل ز شوقش عور و لبت چشمش دل ز کهنشش کور و ضمه عور معروف است و ضمه
 کور مجهول و درین ابیات ظهوری عشق آورده دستین مرا و کند ی عقل کردتین مرا و
 خلوت خاص حسن و خشن نگر و که برون کرده اند نیز مرا و خوش ظهوری بنجام جوشیهها و
 کرده در غورگی موی مرا و کسره لفظ سینز دین مجهول و کسره لفظ نیز و موی معروف است و له
 از غمش شهر و کوسه پر شور است و میکند منع زاریم زور است و چه قدر لب ناله نزدیک است
 دل ز طاقت صد آن قدر دور است و ضمه لفظ شور و زور مجهول و ضمه لفظ دور معروف است
 و اللفی را که با مالیه یای روف سازند معروف نمی آید چنانچه درین بیت سنائی
 خلعتی کان تراست همچو جهریز و بتا ندبر و زرتا خیز و اما حرف قیده حرفی است ساکن
 غیر روف که بی فاصله قبل از روفی آید پس فیر از حروف مدبر ساکنی که بی فاصله از روفی آید
 از احرف قید مانند مثل قافیه درد و سرد و آبر و صبر و قتم و شتم و وجد و تجدد و نرم و نرم و نرم
 و قتم و حشر و قشر و قشر و قشر و عقل و نقل و فکر و ذکر و علم و علم و امر و مقرر و ننگ

در همه اینها بیان حال همه و او دایمی مجهولین بود معروف است همانند ایشان مجهولین و چون ندارد و
 از اینجا است که در کلام ایشان هله با قافیه گور با زور و دیر و تیر و دیر و باشی با جمله همین اختلاف روف نزد پسینا چیست
 نیست تا بهیت چه رسد که در لفظ تقدیر معض و ظا بود و دایمی مجهولین بود درین جمله همین اختلاف روف از عوب
 شمرند و مولانا جای هم جماع مضمون و مجهول و عیبی نوشته عروضیان خنده زندگ مولوی و خوشننگا بک آن
 کرده اند است به سن نه تنها هم این خوبان شهر که شوب را و کبست در شهر که کما عوان میت و خوب را و و غیر از نیکو جان
 عصر جای لفظ خراسان شوب از او و مجهول بود معروف و غیره یافته و مولانا در تفتیکان با خوب مضامین نه داشت کوتاهی سخن
 این افاده طلاق اکثر عروضیان است اما کسانیکه سیر کلام تاخرین کرده اند نیکب است که لایق است در بیان معروف و مجهول که بی
 پس نظر هم فارسی پیروی پاریسان حال کنی است نه تعلیم عروضیان ۱۲ از اناه الا غلاطو کله مولوی محمد طایفه حسن و عیون

مجهول و سیر معروف
 مجهول غمت و اول
 مثل حکیم سنائی
 کرد - برانی و سیر
 با با ز معروف و اول
 بر لفظ و سیر
 و سیر بر روفی سیر

و تنگ و شهر و نهر و اختلاف حرف قید جائز است چنانچه صاحب گلشن را ذکر کرده
 همه دانند لیکن کس در به معر + نکرده هیچ قصد گفتن شعر + و باید که درین حال
 قرب مخرج را رعایت نمایند چنانچه درین بیت سعدی چه مصر و چه شام و چه بزر و چه کبر
 همه دوستایند و شیر از شهر + اما حرف تائیس الف ساکن است که قبل از روی آید و میان
 او و روی یک متحرک و واسطه باشد آن متحرک را ذیل گویند مثل خاور و یاور و مائل و سائل
 و تسایل و تجاہل و اختلاف ذیل جواز دارد و تائیس در قافیه از قبیل لزوم با لایزم است
 چه اگر التزام آن ننمایند خاور را با گوهر و مائل را بادل و تسایل با بلبل قافیه می توان کرد
 چنانچه در حدیقه دوم اشعاری باین معنی کرده شد اما حرف وصل بی فاصله بعد از روی
 می آید چنانچه حرف یا درین بیت سنائی با همجو شمع آنکه را نماند منی + در توحش و
 چو گردنش بزنی + و حرف تا درین بیت وله لاله غانسی تو اے بنده + دل سیه معر
 کو تروشنده + و حرف وصل در کشتیای تکلم یا مصدری یا نکیری یا خطابی و هم غیر تکلم
 و تالی مخاطب و شین غیر غایب و تالی مضمر آخر کلمه مثل لاله و ناله و نون مصدری مثل دیدن
 و شنیدن می باشد و اما خروج حرفی است که بی فاصله بعد وصل آید مثل سیم در لفظ بردیم
 و خوردیم و یاد در لفظ دیدے و چیدے و تا در لفظ دیدت و شنیدت و اما مزید حرفی است
 که بی فصل بعد از خروج آید مثل برویش و خوردیش و مثل یا درین بیت عنصری
 بانغ اگر بر چرخ بودی لاله بودی شستری + چرخ اگر در بانغ بودی گلبنش جز آستی +
 از گل سوری ندانستی کسی عیون را + این اگر خشنده بودی و آن اگر دیو آستی + اما ناره
 حرفی است که بی فاصله بعد از مزید آید مثل شین در برویش و خوردیش و آنچه بعد از ناره آید

علم داشتی است که عروضیان در باب تفاوت حرف قید مختلف الاقوال اند و حق تحقیق آن است که در غنزل و
 اشال آن چندند و متقدّمین و چندند و تاخرین ترجیح بود و در ثنوی و غیره سلف جندان مضائقه نیست و شین نیز
 سه که ای شاه آفاق کشته عدل + اگر من نمانم تو مانی بفضل + مولانا غنیت سه نهان در گیسو اولی القدر و غیا
 از جبهه و مطلع العجز و آتینیان خزین در ثنوی و غیره هم است از دارند مولوی محمد علی حسن چون نموی عظیم آبادی

در هر بیتش و حروفش = بعد از قافیه از بس - ت - م - ش - س - و صل - است - خروج م - مزید خوا

در حکم ناره است و خواججه علیا رحمه بر آنست که آنچه بعد از وصل آید فقط ردیف است خواه کلمه
 مستقبل باشد و خواه غیر مستقبل اما جمهور بر آنست که آنچه بعد از روی آید مدام که کلمه مستقبل نباشد
 ردیف نیست و اختلاف پنج یک ازین چهار حرف جائز نیست شعبه دوم در بیان حرکات
 حروف قافیه بیايد دانست که حرکت ماقبل روی را در حالتی که ساکن باشد و حرفی از حروف
 قافیه با او نبود توجیه خوانند اختلاف توجیه در توانی جائز نیست و اگر روی سبب اتصال او
 با حرف وصل متحرک گردد و اختلاف حرکت ماقبلش جائز است چنانچه درین آیات خاتمه
 چشمه خضر سارلب از لب جام کوثری و گزطلات بحرست آینه سکندری و گز جاز کعبه را
 زخست آمدن بود و در حرم خدایگان کعبه کنه مجادری و پوشک تنگین تونی دولت ایاز نهشته
 بنده بدور دولت رشک روان غصری و درین بیت سعدی نیامد در ایام او بر دله و
 نگویم که خاری که برگ گله و حرکت ماقبل ردوف و قید راخذ و نامند و آن در ردوف این
 فتمه است و در ردوف و او ضمه و در ردوف یا کسره و در قید نیز هر سه نوع حرکت می آید چنانچه در
 آن نند کوشده و اختلاف ضدوی که بار دوف باشد جائز نیست اما ضدوی که با حرف قید باشد
 اختلاف آن در جانی که روی متحرک آید جائز است چنانچه درین رباعی کمال التخیل که سرور لم
 یک نفس آهسته شود و از دود درون راه نفس بسته شود و در دیده از آن آب همی گردانم و تا هر چه نه
 نقش تست آن بسته شود و فتح ماقبل تامل بر سر گویند و حرکت حرف ذیل اشباع خوانند
 و اختلاف اشباع در جانی که روی متحرک آید جائز است چنانچه درین و در بیت سعدی
 ای پادشاه وقت چه وقت قرار شد تو نیز با گدای محلت برابری و مروی گمان مهر که بر سر
 سه و اختلاف حرکت ماقبلش جائز است چه درین صورت حرکت ماقبل روی و قبل قافیه نیست و بر آن در علم
 قافیه هم مقرر نکرده اند اما غمض و اختلاف ضد و نز و قد و یونی و غیره چند ان میب نه است غنیمت
 سه خبر یا بهیمن از کار این قوم و بنازه و با هزاران شعله بر دم و پسینان اجتناب دارند و از عیوب پندانه
 ۱۲ مولوی ظهیر الحسن شوق نیوی عظیم آبادی سه قوله و حرکت حرف وصل را پنج بعضی محققین از حروف
 جاییس و ذیل و از حرکات رس و اشباع را ذیل حروف و حرکات قافیه نکرده اند اما شمس الدین سه

پسین آهسته از کجاست تا کجابه و این را غلو نامند و اگر حرف وصل را جالی ساکن و جائی
 متحرک آرند بعدی گویند و سکاکی این عیب را در وقتی که محل وزن شود عیب میداند و الا فلا
 نوع دوم اختلاف توجیه و آنرا اقوا خوانند و مثالش در ذکر توجیه گذشت و سکاکی گفته و
 فی الاصحاح من لایعده عیبا لکثرة دروده فی الشعر و الاقرب عده عیبا نوع سوم اختلاف
 روی و این عیب اصلا سمیت به از ندادن اگر چه بعضی باین نحو جائز داشته اند که رو در یکجا حرف
 تازی و یکجا پارسی باشد یا قریب انحراف باشند مثل لب و پ و شک و مگ و مباح و سیاه
 و قیاس و آس اما مجهول بر آنند که این نیز مجازند و این عیب را اکفان نامند نوع چهارم خطا
 ردیف و این در اشعار تازی جائز است اما در فارسی اصلا جائز نیست و شعرای عربیل را
 باز دول و شیر را بابد و بدانند آن قافیه میکنند و این معنی در میان اینها سائر و در است کما قال
 سکاکی و الروف بالالف لایجامعه الروف بغیر باختلاف الواو و الیا فان الجمع منها غیر عیب نوع
 پنجم اختلاف حرف قید یا بعد مخرج مثل عمر و شعر ا قافیه کردن و این چندان میموب نیست چنانچه
 گذشت و در اشعار بعضی از اساتذہ نیز آمده نوع ششم اختلاف اشباع در جا که روی مقید باشد
 مثل تجاہل و کاهل را قافیه کردن نوع هفتم اختلاف حذف و مثل نور و دور با ففتح و این هر عیب
 را نهاد و بالکسر گویند نوع هشتم ایطاء و آزاد و فارسی شایگان گویند و ایطاء تکرار کلمه است و در توانی
 بیک معنی اما اگر همه جامع یعنی دیگر آرند ایطانی گویند بل صنعت نجفیس است و ایطاء بر دو قسم است
 خفی و جلی ایطای خفی است که تکرار در و ظاهر نباشد مثل دانا و دینا و حیران سرگردان و بیاد و بیاد
 و مانند آن و ایطای جلی است که تکرار در و ظاهر باشد مثل در و بند و حاتم و تکرار و آه و آه و آه و آه و آه و آه
 الف و نون جمع در لفظ یا ران و دوستان و مثل یاد و نون در لفظ سیمین و زرین و نگین و
 شرکین و مثل نادر و گله و باغبان و شباه آن و مثل گرد و نگرد و بکن و مکن و ترا و ترا و نظر آن
 و ایطای جلی آنج و آنجش عیوب است و در یک بیت اصلا مجازند و دیگر آنکه بفاصله آیت
 سه قول یا زبان معلوم نباشد و کمعف دریا و دیا و بکن و کن که هم فرقی نمید که یا دیا را ایطای و بکن و بکن را ایطای
 جلی قرار داد و الا نکه نزد محققین در هر دو ایطای جلی است ۱۲ محمد عبد الاحد

و قصیده و قطعه و غزل بیاوردند قال السکاکی عیب الایطاء بتقارب المسافته بین کلمه الایطاء
 و اما اذا طالت القصیده و تباعدت المسافته نقل بالاعجاب نوع نهم تضمین و هم چنانست
 که قافیه در معنی موقوف بر مابعد خود باشد چنانچه درین رباعی امیر خسرو در حسن زراکے
 نماد الایطاء خوششید که هر صبح برون آید تا به خدمت کند و پاسبان تو بود اما به نانی تو بسوسه او
 که تا بسوسه پادشاه نوع دهم آنست که قافیه را در قصیده یا قطعه تغییر دهند و این بخش عیوب
 اما اگر اشارتی بر تغییر نمایند تا در کعبه میکنند چنانچه شیخ اذری درین قصیده کرده
 نماز شام که از گردش قضا و قدر به زبانه چرخ سفتا خسرو خاور به بعد از چنبت
 اشاره به تغییر قافیه میکند بنای قافیه را یک الف زیاده کنم به بشرط آنکه نگیرند فوزه
 اهل هنر به سوال کردم از ان نور دیده ابرار که اسی بذات تو آورده کائنات قرار به
 و هر عیبی که اشارتی بدان نمایند عیبت نوع یازدهم تکرار قافیه معمول است و قافیه
 معمول آنرا گویند که تحلیل یا ترکیب صلاحیت قافیه بودن بهرساند چنانچه درین دوبیت
 خواجه حافظ ستم از باد شبانه هنوز به ساقی مانرفت خانه هنوز به میکشی و بغزه میگوئی
 تو به کردی ز عشق یانه هنوز به و چنانچه درین رباعی ملوکفه گرشع نه و بجوی پروانه کند
 بر آتش اوزد و در پروا نکند و فریاد ز شمع من که در آتش عشق به پروانه هفت سوزم و پروا
 نکند به پوشیده نماد که قافیه معمول اگر چه فی نفسه منفی است اما اجتماع آن در یک بیت
 معیوب است شعبه پنجم و تقسیم قافیه باعتبار وزن بیاید دانست که خلیل بن احمد این قافیه را
 در دو ساکن قرار داده چنانچه در صدر این بحث اشارتی بآن کرده ایم و اندین قرار قافیه
 از چهار قسم بیرون خواهد بود اول آنکه هر دو ساکن بلا فصل واقع شوند چنانچه درین بیت سنا

له قوله معمول آنرا گویند که تحلیل اسخ ظاهر است که قافیه معمولی یا تحلیل است می آید یا ترکیب و مصنف هر دو مثال قافیه
 معمولی ترکیب آورده که ما باین علی الماهر بهدایک مطلع و یک بیت خواجه حافظ شیرازی رحمه الله علیه می نگاریم که مثال
 قافیه معمولی تحلیل هم بود اگر دو سطر به خط یک دل خوش باد و را که شنیدیم بالا جانسوزی را که محاکم الله به شرح النواصب
 جزاک الله فی الدارين غیر ابراه که در نقطه خیرانی قافیه در اریوت واقع شد ۱۲۰ محمد عبد الاحد محمد الصمد لکهنوی

باب مصطفیٰ بر وزن غیر مکرده در شرع خود مرا و امیر مکرده دین قافیه را مترادف گویند و دم
آنکه یک متحرک میان آن دو ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت و له در صنف رزم پای
او حکم مکرده و پئی امر جان او محرم مکرده و چنین قافیه را متواتر نامند سوم آنکه دو متحرک
میان آن دو ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت قافانی بوشن صورت بردن کن
در صنف مردان در آله دل طلب کردار تلکب دل توان شد پادشا مکرده و ال لفظ پادشا
در تقطیع متحرک میگردد و این قافیه را متدارک خوانند چهارم آنکه سه متحرک میان آن دو
ساکن واسطه باشد چنانچه درین بیت سنائی زور را و بت شکن زور و زارل مکرده و ستاو
تیغ زن بر اوج زل مکرده و این نوع قافیه را متراکب گویند پنجم آنکه چهار متحرک میان آن
ساکن واسطه باشند و این را متکادوس نامند و این قسم مخصوص بشعر عربی است و در فارسی
نمی آید اما قافیه مترادف و بجز هجری در حالتی که عروض و ضرب مقصور یا اتم باشد می آید
و در رمل در حالتی که مقصور یا مشعث مقصور باشد و در مضارع در حالت قصر و تسبیخ و در سربیع
و منسرح در حال وقف و در ربز وقتی که ندال باشد و در متقارب گاهی که مقصور باشد و در
میشود اما قافیه متواتر در هجری وقتی که عروض و ضربش سالم یا مخدوف باشد می آید و
در ربز مقطوع و در رمل سالم و مجنون و مقطوع و در مضارع سالم و در بجز متدارک مقطوع و
مقارب سالم و در رباعی ابر و قومی یا بد و اما قافیه متدارک در بجز سالم و مجنون و در رمل
مخدوف و مجنون مخدوف و در متدارک سالم و مجنون و در مضارع مخدوف و در سربیع مطوی
مکسوف و در منسرح مطوی مکسوف و در هجری مجبوب و مقارب مخدوف و کامل سالم

ساده قول پنجم آنکه اینخ اول قافیه ادب چهار قسم مقرر کرده گفت و ازین قرار قافیه از چهار قسم بیرون نخواهد بود و حال قسم پنجم هم
بیان میکند و خایه را و اینکه در فارسی از چهار قسم بیرون نخواهد بود و تا مل اللهم احفظ من ضنعت السما قطره ماء محمد عبد الاحد
عفا عنه الصمد المتخلص به شداده قول مجنون مخدوف اینخ فاعلان مجنون مخدوف فاعلن بکسر من میشود و
درینجا دو متحرک در میان دو ساکن نیست اصل این که از یاده ذوق فاعلان بجهت فاعلن صلاصیت
قافیه متدارک شدن ندارد و شمشاد مکرده

و ضم و اق شود و اما قافیه مترکب در رجز مطوی می آید و این قافیه متکاف و س در شعر
فارسی نمی آید و در اشعار تازی هر پنج قسم بانجائی شقی واقع میشود و تعداد وقوع این چهارم
در بحر می که بحر بحریم سبیل حضرت است چه ممکن است که در او دان و دیگر هم واقع شود ششم
در بیان ردیف بیاید و است که ردیف عبارت است از یک کلمه مستقل یا بیشتر که در او آخر
مصراع یا ابیات بعد از قافیه آرند و خلاف آن جائز نیست و مثالین این دو بیت
مولانا ظهیری در آه و ناله تقصیری نگاریم چه حال فکر تاثیر نکرده و له خراب یاده
سرفروش کرده مارا بهوش باسن که بهوش کرد و مارا بهوش و نزد خواجہ نصیر الدین طوسی
رحمة الله در ردیف تکرار لفظ معتبر است نه تکرار معنی و استقلال لفظ نیز نزد او در ردیف شرط
نیست اما جمهور بر آنند که ردیف باید که کلمه مستقل باشد و وجه بیک معنی آید و جائز است که تمام
مصراع مستقل بر قافیه و ردیف آرند چنانچه درین رباعی مولوی جامی من در غم حیر د دل
بیدار تو خوش تن در غم حیر د دل بیدار تو خوش تا کنی چشم سر شک حسرت ریزد
اندر غم حیر د دل بیدار تو خوش و شعرای عرب ردیف را در او خربنا بعت شعرای
عجم اختیار کرده اند و ردیف از مختصات شعرای عجم است اما سکاکی چند بیت خود را که
بطریقی مردف گفته و در مفتاح ذکر کرده این دو بیت از انجاست سکاکی حاتم بنکر مدی
ایها الزمن یغیا و تو غیر حندی ایها الزمن اری به در لا قوام طلعن بهم الا
طلوع لیدی ایها الزمن و اختلاف ردیف اشعار و شعر اصلا جواز ندارد مگر در صورتیکه
اشارتی بآن کرده شود چنانچه کمال السمعیل گفته سپیده دم که نسیم بهار می آید

سے قولی آید و پس از آن بصری در ردیف بکسرین بخون از فاعلن و بخون مخدوف از فاعلاتن نیز میتواند که قافیه
مترکب گردد چنانچه خود مصنف رحمة الله علیه در مثال مترکب بیت حکیم سنائی رحمة الله علیه آورده که از بحر خفیف
بخون مخدوف است بر وزن فاعلاتن فاعلن بکسرین فانظر و انصف و لا نصف ۱۲ محمد عبد الاحد صفوانه العبد
سے قول تمام انعامی که در تلبه مرای زنانه از بیت بغاوت و بیکه خواهی که در بحر ای زمانه می بینم به دور
انعام را که طلوع کرده اند بر ایشان آگاهیست طلوع به مرای زمانه ایشان

نگاه کردم دیدم که یارمی آمد + و بعد از چند بیت درین قصیده ردیف را تغیر داده و اشارت
 بآن نموده و آنکه ز بهر حال ز ماضی شدم بمستقبل + برانام چنین خوشگواری آید + نهی رسیده
 بجائی که پیش خاطر تو + همه بنان پهر آشکاری آید + اما حاجب عبارت از ردیفی است
 که میان دو قافیه آرند و این داخل صنایع لفظی است و مثالش در حدیقه دوم مذکور شد
 الحدیقه النخاسته فی فن المعانی آید و نیست که معانی کلامی است موزون که دلالت کند
 بر اسمی از اسما یا انواع دلالات حرفی و اشارات لفظی و قید موزونیت و دلالت
 کردن بر اسم بنا بر غلیظت است و الا میتواند بود که نثری مشتعل بر شما باشد و بچشم عبارت
 از معانی حاصل شود و چون حصول معنی معانی از کلام به دلالات حروف و اشارات الفاظ
 میباشد و بحث درین فن از تحصیل حروف اسم و تکمیل آن میکنند پس موضوع این فن حروف
 و کلمات تواند بود و حروف را در ظهور سه صورت است اول صورت لفظی دوم صورت معنی
 سوم صورت عددی و دلالات و اشارات معنایی درین هر سه صورت سائر و ادراک میباشد
 و معاد کمال و نقصان چهار درجه دارد اول آنکه دلالت بر حروف اسم با ترتیب و حرکات
 و سکناات کند چنانچه در اسم حسن در بر حسن از اسم نام نیکوی تودل که از سکون بگشت وزد
 بر حد فیر و زی بفتح و در اسم علی چشم بکش از لف بشکن جان من + بهر تسکین دل بر بیان
 من + و در اسم محسن اگر چه هم باشد نقد و کان + بگناه بکشد محتاج سندان + مع را
 تاج حسن گفته با صحیح حرکات فافهم و این قسم اسم و اکل اصناف معانیست و بعد دوم آنکه معانی
 دلالت تحصیل حروف اسم و ترتیب آن کند و اشارتی با صلاح حرکت و سکون اسم در و
 نباشد و این قسم نیز خالی از کمال و تمامی نیست و اکثر معانی ازین قبیل میباشد چه اشارت
 بحرکت و سکون اسم از محسنات معانیست از ضروریات اما درجه سوم آنکه معاد دلالت براده
 اسم نماید و اشارت بترتیب حروف در آن نباشد و این قسم خالی از نقصانی نیست و درجه چهارم
 آنکه معاد دلالتی اجمالی کند بر مجموع حروف اسم بی آنکه اشارتی بخصوصیت حرف حرف

الحدیقه النخاسته فی فن المعانی
 در بیان معانی کلامی است موزون که دلالت کند
 بر اسمی از اسما یا انواع دلالات حرفی و اشارات لفظی و قید موزونیت و دلالت
 کردن بر اسم بنا بر غلیظت است و الا میتواند بود که نثری مشتعل بر شما باشد و بچشم عبارت
 از معانی حاصل شود و چون حصول معنی معانی از کلام به دلالات حروف و اشارات الفاظ
 میباشد و بحث درین فن از تحصیل حروف اسم و تکمیل آن میکنند پس موضوع این فن حروف
 و کلمات تواند بود و حروف را در ظهور سه صورت است اول صورت لفظی دوم صورت معنی
 سوم صورت عددی و دلالات و اشارات معنایی درین هر سه صورت سائر و ادراک میباشد
 و معاد کمال و نقصان چهار درجه دارد اول آنکه دلالت بر حروف اسم با ترتیب و حرکات
 و سکناات کند چنانچه در اسم حسن در بر حسن از اسم نام نیکوی تودل که از سکون بگشت وزد
 بر حد فیر و زی بفتح و در اسم علی چشم بکش از لف بشکن جان من + بهر تسکین دل بر بیان
 من + و در اسم محسن اگر چه هم باشد نقد و کان + بگناه بکشد محتاج سندان + مع را
 تاج حسن گفته با صحیح حرکات فافهم و این قسم اسم و اکل اصناف معانیست و بعد دوم آنکه معانی
 دلالت تحصیل حروف اسم و ترتیب آن کند و اشارتی با صلاح حرکت و سکون اسم در و
 نباشد و این قسم نیز خالی از کمال و تمامی نیست و اکثر معانی ازین قبیل میباشد چه اشارت
 بحرکت و سکون اسم از محسنات معانیست از ضروریات اما درجه سوم آنکه معاد دلالت براده
 اسم نماید و اشارت بترتیب حروف در آن نباشد و این قسم خالی از نقصانی نیست و درجه چهارم
 آنکه معاد دلالتی اجمالی کند بر مجموع حروف اسم بی آنکه اشارتی بخصوصیت حرف حرف

تفصیل
در بیان
نوع و
صفت
حروف

در و باشد چنانچه در اسم شمس یگانہ زد و عالم گزیده ام که سه حرف که چهار صد و شصت است
نام آن یادم از عدد چهار صد و شصت و سیم و سیزده و این قسم ناقص تر و نازل ترین است
معناست و نزد ارباب این فن مردود و مسترد و یک پوشیده نمائند که از اجزای بیت معانی ضروری
الذکر باشد آنرا اصول گویند و آنچه غیر ضروری بود آنرا لواحق گویانند و از اصول آنچه تحصیل
ماده اسم تعلق دارد آنرا اصول مقومہ گویند و آنچه تکمیل صورت اسم نماید آنرا اصول تمهیدانند
و از لواحق آنچه ملائمت با اصول دارد آنرا لواحق محسنه خوانند و آنچه منافرت از اصول
داشت باشد آنرا لواحق مشوشه گویند و آنچه منافرت دارد و نه مناسبت آنرا لواحق ساء
خوانند و از این مقدمات واضح شد که حروف و کلماتی که در نظم معانی و ساج می یابد نظر
بر معنی معانی از پنج قسم بیرون نیست اول مقومہ و اصول تمهید و لواحق محسنه و لواحق مشوشه
و لواحق ساء و تفصیل این پنج قسم در ضمن امثله بر پوشمند خیر واضح خواهد شد و باید دانست
که چون مقصود از معانی فاعله اسم است اساطین این فن علی چند برای آن قرار داده اند
بعضی بر آن تحصیل ماده اسم یعنی حروف آن بعضی بر جهت تکمیل صورت یعنی ترتیب حروف
اسم بعضی برای تحمیل یعنی تصحیح حرکت و سکون حروف اسم بعضی بر سبب اول و قسم اول
بنابرین اعمال معانی بچهار قسم میشود و اعمال تحصیل و اعمال تکمیل و اعمال تبدیلی و اعمال
تسهیلی و انواع هر یک از این چهار قسم در جدولی نموده میشود و چون اعمال تسهیلی سبب
سهولت حصول و قسم اول میگردد و گویا بمنابر خادم و مددکار آن و قسم است پس اول شرح
آن پر واضح اول جدول اول در بیان اعمال تسهیلی و آن چهار عمل است انتقال و
تخلیل و ترکیب و تبدیل اما انتقال و اشارت کردن است بعضی از اجزاء لفظ بر آن
کردن در آن و این عمل نصرنی است که وسیله تصرف دیگر میشود چنانچه در ضمن امثله معلوم
گردد و جزو لفظ مشار الیه از سه حال بیرون نمی باشد یا در اول کلمه واقع میشود یا در وسط
یا در آخر اگر در اول کلمه است تغییر از آن بلفظ سر و لب و رخ و مبداء و اول و تاج و ثمر و کلاه

جدول اول
در بیان
اعمال
تسهیلی

و مانند آن آنچه دلالت بر ابتدا داشته باشد نمایند و اگر در وسط کلمه است آنرا بلفظ اول و
 مغز و مرکز و میان و وسط و نظائر آن تعبیر کنند و اگر در آخر کلمه باشد بلفظ پا و قدم و این پایان
 و انجام و اشیاء آن تعبیر نمایند چنانچه در اسم اختیار کردی آشفته و شیدا همه شیدا یان را
 ساختی سیر و پایی سه و بی پایان را و در اسم فرید اول فصل بهار است بیا کا خرو زور ^{ای تبار} بخوار
 بود و این باغ و درخ و دلا رے و در اسم فتوح اگر نازد جا و نو سپهر اے همه تراهند و
 کلاه خمر بر سر نه تو بآن گوشه آرد و در اسم الیاس آن شوخ که از اهل نظر دل بر بود
 و بی روزه و نهان باز نمود و از وی اس و از همه شهر فوخته و چنانچه در اسم محمد
 چون شرف و صفت کلمه داری شایم گوید و سرجم ز آرزویش ^{در آن نامی لاده کرده} اسم و اراجوبه و غره و سلخ
 و اوج و حنیض و فراز و نشیب و بالا و زیر و صافی و در وی و شاخ و قبیح و دامن
 و امثال آن گویند و اول و آخر کلمه اراده نمایند چنانچه در اسم شکر الله گفته که رو نماید
 از غره ماه تاب ^{نیم} سلخ و در لها شمار گشت مگر ای شرف و در اسم نجیب گریان سید
 جانم رشوق دامن آشنائی و بدوز از دامن گریان را گیبانی و در اسم سیف الدین
 در صفالین کاسه انگن صاف یا قوتی عقارب و در بود در دوش هم و آن آشنایار و در صفالین
 دلالت بر احاطه شیئی نماید مثل پوست و جامه و مانند آن ذکر کنند و اول و آخر کلمه از آن اراده
 نمایند چنانچه در اسم موسی پوست از ندهی و مغز از دوست و خواه کین مغز آمد و آن پوست
 و در اسم خواهر چه چه خویش را از جامه اے نو بیاراید و خوش آمد بر قد او جامه خود را گشت
 بنیاید و جامه جامه است و حرف وسط اگر زیاده بر یک مقصود باشد و لها و مرکز را گویند
 چنانچه در اسم ابو اسحاق یک نیمه حلوا آب شد از شرم دندانش کزد و تا گوشه فندیش
 و لها ز حلوا بوخته و در اسم ثابت رقیب خواست که باید ز نام دوست خبر و چو در شبا
 و دودل بود گشت زیر و زبر و دگای بر طبق قاعده صر فیان حرف اول کلمه را فاد و دوم عین
 و سوم را لام گویند چنانچه در اسم قاسم فار قاف و عین لام و لام یم و دینان عین و لاس

فاسم + وجانب و موسی و گوشت و کنار و پہلو گویند و از ان گاهی حرف اول اراده کنند
 و گاهی حرف آخر چنانکه در اسم آدم ای دل خسته شکایت کن از قسمت خویش + سیر
 جانب مانا و ک خوابان کم و بیش + جانب لفظ ما الف است که در آخر کلمه واقع شده و اگر
 از ما آب خواهند جانب اول الف است که در اول کلمه واقع گردیده و گاهی این اشارات اتفاقاً
 بواسطه اعمال و دیگر حاصل شود چنانچه در اسم ویسی آن شوخ بطن ساحری هرفسی + پنهان زود
 ابر و موثره کشته یست + ساحر که کمان و تیر فرماید کار + از وی ندیدیم و ندیده است +
 پوشیده نمائند که کمان و تیر در لفظ ساحر حاوی الف است و کار فرمودن آن عبارت از
 انداختن است و بعد از اسقاط آن لفظ سراز ساحر میماند که وسیله انتقاد شد و چنانکه در اسم
 سراج دل را بود که آه بیاد فنا دهد + تا جان بخود از دل آشفته وارید + لفظ تا جان
 ترکیب یافته که وسیله انتقاد است و از یک تاج آفرید و دیگری لفظ تاج مقصود است و از
 انتقاد است که تعیین حرف بذر احوال و اوصاف آن باشد چنانچه در اسم کریم آنچه دندان است
 او را با گهر یکسان همه + از شکر بنیم شده پوشیده و پنهان همه + ماده اسم لفظ شکر بنیم است
 و چنانچه در اسم نعمان در دل من آفتاب طلعت آن سیر + گشته ساکن غیر خود ساکن بخواب
 دگر + و نوعی از انتقاد است که حرف را بزرگ کرده او که در عدد حرف کلمه دارد مثل
 ثانی و ثالث و مانند آن تعیین بخشند چنانچه در اسم وحید جهان پر از کرم بار و هر دشمن باید
 که بر حساب غایات خود بغیر نماید + از عبارت سابع نیات خود که تحلیل و ترکیب حاصل آمده
 حرف و او مقصود است اما عمل تحلیل عبارت از آنست که لفظی را که باعتبار معنی شکر و
 باشد باعتبار معنی سماوی تجزیه سازند بدو جزو یا بیشتر و مراد از هر جزوی معنی باشد یا
 یا از بعضی اجزا معنی مراد باشد و از بعضی لفظ و همچنین اجزا هم مستقل باشند یا همه غیر مستقل یا
 مستقل و بعضی غیر مستقل و معنی انتقال جزو آنست که محتاج ضم جزو دیگر از کلمه باشد یا
 ماقبل خود نباشد اما مثال تحلیل بدو جزو مستقل که از هر جزوی معنی مراد باشد چنانکه در اسم

این اشارات
 در بعضی
 کلمات

انتقاد در
 کلمات از
 لفظ

تجزیه
 و تحلیل
 کلمات

حُرْم گوشت تکرار در دندان به شرف از دور حُرْم و خندان به دن بمعنی خم و دان بمعنی
 از دانستن است و مثال دو جزو مستقل که از هر یک لفظ مراد باشد چنانکه در اسم بدر عاجزانه
 درک ناسخ خاص و عام به در بقا باشد شرف قادر شود به لفظ قادرند و جزو تحلیل یافته
 و مراد از هر دو لفظ است نه معنی فاعل و اما مثال دو جزو مستقل که از یکی معنی و از یکی لفظ مراد
 باشد چنانکه در اسم حُرْم صاف راح روح پرور در خمار به نیست چون درودت سازگار
 لفظ خمار بدو جزو تحلیل یافته و از اول همان لفظ خم مراد است و ثانی بمعنی امر است از آوردن
 و پوشیده مانده که اگر از اجزای تحلیل لفظ مراد باشد درین صورت تحلیل زیاده برد و حوسه
 نخواهد آمد و فائده این نوع تحلیل تسهیل عمل تبدیل یا عمل قلب خواهد بود و چنانکه در اسم
 گزشت و چنانکه در اسم شاهی کرد تیر غمزه ات از جور و کین به در دل شنیدار است
 نازنین به در دل شی و در بهی گفته و لفظ بهی بدو جزو که یکی از آن غیر مستقل است تحلیل
 یافته و آن دلالت بر قلب می کند فافهم اما اگر از بعضی اجزا معنی و از بعضی لفظ اراده کرده
 شود درین حالت تحلیل سبب جزو و چهار جزو و نیز ممکن است اما مثال تحلیل سبب جزو مستقل چنانچه
 در اسم علامه با بدان زیستن است خواهی بجز خوار می چسبیت به بنده عزیزی یافت نزدیکان
 تاز است به لفظ نیکان سبب جزو و تحلیل پذیرفته معنی آن که آن تازی است و دوتازی در
 لا گویند و تحلیل چهار جزو مستقل مثل لفظ مازندران که اسم آنان از و حاصل شود و چون تحلیل
 سبب سهولت اعمال دیگر میشود و در اشکله اعمال تفصیلی و تکمیلی اکثر خواهد آمد تفصیل اقسام آن
 در اینجا گزارش خواهد یافت درین محل از مخافت تطویل و تکرار بر همین قدر مختصر رفت و تحلیل
 و حقیقت از فردع عمل تخصیص است چنانچه ذکر کرده شود اما عمل ترکیب عبارت از آنست که
 مجموع اجزاء را که پیش از ترکیب در معنی شک یک لفظ نبوده باشد و معنی معانی یک لفظ
 اعتبار نمایند و مراد از آن معنی باشد نه لفظ خواه آن اجزاء قبل از ترکیب متعلق باشند و خواه
 غیر مستقل اما مثال ترکیبی که اجزای آن قبل از ترکیب متعلق باشند چنانکه در اسم غمزه

لفظ غمزه
 از دو جزو تشکیل
 یافته است

در ترکیب
 لفظ غمزه
 می آید

معنی سبب

و لهای کسان را بتمام آن غنزه و صید خود ساخته بی دانه و درم آن غنزه و لفظ
 دامان ترکیب یافته و مثال غیر مستقل چنانکه در اسم بیگ گرچه در پیش رقیبان باین نخست
 یار و از بیگانها لیک آن ندارد اعتبار و لفظ نهالی بد و جزو غیر مستقل ترکیب یافته و چنانکه
 در اسم درویش مرد عاشق از غمت بکشانا از اسم سیر بد بدل شد این تیری در دو اند
 سیر و لفظ داشتی در اینجا ترکیب یافته و چنانکه در اسم شیخ طاهر خطا گویم کسی کش تیره شد
 دل و خطا گوید بی چون هست غافل و لفظ کشتی از دو جزو مستقل و غیر مستقل مرکب شده
 و گاهی ترکیب از عبارت فارسی به لفظ عربی مستفاد شود چنانکه در اسم عبیدان خسته گوی
 آن صنم باید که باشد جاسه او و یا زار تر مر درش با سر نه بر پا او و از لفظ تری که ترکیب
 یافته اسقاطا لفظ زار مقصود است و از لفظ درش تبدیل ای رو برفت با واد است قبال
 و مولانا شرف الدین علی یزدی در حل مطرز عمل ترکیب را بر اسم ذکر نکرده و منشاء ترک
 این عمل همانا همین باشد که ترکیب در اکثر متفرع بر تحلیل میشود پس در نظر تحقیق زاید بر تحلیل
 تحلیل نیست بلکه داخل در دست اما در جائی که ترکیب از اجزای مستقل حاصل شود تحلیل را در آن
 مدخل نخواهد بود چنانچه در اسم عمر گدشت و درین صورت ترکیب را بر اسم عملی باید شمرود
 از اینجا است که مولوی جامی و ملا میر حسین نیشاپوری ترکیب را علی علیحدّه قرار داده اند اما
 محل تبدیل عبارت از آن است که بعضی حروف را که در ضمن کلمه حاصل شده باشد بعضی از حروف
 دیگر که غیر حاصل باشند بدل نمایند بیک تصرف یعنی اسقاط مبدل ایراد بدل بجای آن از یک
 عبارت مستفاد گردد بی توسل بصورت کتابی و تشابه رقی حروف و غرض از قید یک تصرف
 احتراز است از آنکه اسقاط مبدل تحصیل بدل بجای آن هر یک از عملی دیگر واقع شود چنانکه
 در اسم سعید از غایت مهر است که در عهد تودل و پیوسته گدازد و چندان گردد و های
 لفظ عهد بوسیله محل انتقاد ساقط شده و یای بجای آن توسط محل سحاب حاصل آمده و این
 نوع خارج از عمل تبدیل است و مبدل را در اصطلاح این فن فاسد خوانند و بدل را کان گویند

بعضی لفظ خیار را
 بکلی لفظ خیار
 می گویند

عمل تبدیل

اما مثال تبدیل چنانکه در اسم عوض بر لب عوض چون دمان شستی و چشمه خضر شد
 کنار ه عوض و چنانکه در اسم اسعد دامن هر گل لبوسه خود کشد زین بوستان و
 خاک خوش زد چاک ذیل جمله را ای دوستان و آخر این چهار لفظ که خاک خوش دزد و چاک
 باشد چون بحرف را تبدیل یا بدخار و خور و زور و چار حاصل آید و گاهی تبدیل بواسطه تحلیل
 حصول یا بد چنانکه در اسم نبی دیدند نشان قدمت درویشان و خواهند از ان نشان
 ترابی ایشان و از لفظ نشان چون شان را بی ملفوظی سازند نبی شود و لفظ شان را در
 بیت مخاطب ساخته تجلیل کلمه ایشان و گاهی علی تبدیل متضمن کنایه باشد چنانکه در اسم رشید
 از گردش هر آنچه نیاید تغییر و خواهیم که بد صورت آن ماه منیر و دهر را چون طلب کنند
 های او تیز نبی یا بد و آنرا به کسی که صورت شنی است بدل کرده و چنانچه در اسم مقصود
 باغ را وقت گل از باد مرصع یابی و به بر آب تما صوف مرصع یابی و از لفظ مرصع چهار
 گوشه مراد است و از لفظ چهار گوشه تبدیل فای صوف بدال غرض است و چنانکه در اسم
 معین مانند زرشود رُخ من تا تو نگری و مسکین بیدل توکت کمیگری و مراد از کمیگری
 زرشدن مس است و از ان تبدیل مس معین مقصود است قائل و چنانکه در اسم اسماعیل
 بعد یکسال ساقیاسینه و سوز دم زان شراب پارینه و لفظ قیاسی ترکیب یافته و آنچه قیاسی
 نباشد سماعی است و از سال که چون ساقی ادویه لفظ سماعی بدل بود اسماعیل حاصل آید و گاهی مل
 تبدیل بحرف در صورت کتابی حروف حاصل شود چنانکه در اسم فصیح میداد قریب آن
 هسی قدر ایند و کاند رُخ هر کس چو گل از ناز نهند و از حد و بشخصیت آن شوخ گره و
 برگوشه ابر و زرد و سر پیش انگند و گوشه ابر و فون است و از گره زدن و سر پیش انگندن
 آن تبدیل زن بغا مراد است و گاهی تبدیل بواسطه رقم هندی حاصل آید چنانکه در اسم
 ایوب شمشاد به پیش یار سیمن بر ما و پوسته ز رسم عزت استاد به پا و تصحیف عزت
 عرب میشود و چون رای ادا استاد یعنی راست نویسد رقم شش میشود و بواسطه تبدیل

می یابد و گاهی لفظی که در تصرف نمایند تباہی تبدیل شود چنانکه در اسم نعمت میفرودند
 یا رمانا زور تیغی هر زمان + مانع است آن ماه را و با بقیمت داده جان + و از نواد
 بدائع طرق تبدیل است این تصرف در اسم دار از لفظی که نقاب آن گلگون شد +
 زوشانه و آن شب دراز افزون شد + بر سره چو کشید آن قسم در آن زلف + از زلف و
 آنچه بود کج بیرون شد + کشیدن در آن زلف اسقاط حرف لام است از لفظ دال و از
 سه قمر و از آن حرف را به تخم و از زلف ثانی حرف لام خواسته و چون کجی او بیرون رود
 حالت تبدیل یا به جدول دوم در بیان اعمال تحصیلی و آن هشت عمل است اول تخصیص
 تخصیص دوم تشبیه سوم تلخیص چهارم ترادف و اشتراک پنجم کنایه ششم تصحیف هفتم استعاره و یو
 هشتم عمل حساب آتا تخصیص و تخصیص عبارت از دو تصرف است یکی ذکر بعضی حروف اسم
 یا تمام آن بصیغه و این را تخصیص گویند دوم تصد فخصا ص و آتیا از آن حروف بقرینه که
 بوجهی از وجه دلالت بر آن نماید و این را تخصیص مانند و اظهار طرق و نصب قرینه است
 که صریحا بمل مراد نشان دهند و این مجبیه نوع تصور است یکی آنکه تعیین مقصود اشارت
 نمایند بی تعرض بحروف و کلمات دیگر چنانکه در اسم کریم کریم و خند می کنند و دشمن +
 نام جوید شرف ز کرده خویش + دیگر آنکه تعیین مقصود بلفظی کنند که متصل با او باشد
 چنانکه در اسم ایاز از تو بهار می چوید این هوس + از پیش تو حاصل شرف نام تر
 بس + آنچه در مصرع اول تا قبل لفظ تو واقع شده حروف اسم است دیگر آنکه بلفظی یا
 ترکیب حروف مقصود متصل نباشد اشارت یا نمایند چنانکه در اسم جمال تاج مالک
 رقاب کنور حسن + سرجهت بس است تالیف مل + و دیگر آنکه تعیین مقصود از سیاق سخن
 و نحوای کلام حاصل آید چنانکه در اسم بهار ربوی تو گنج روضه حنتستان + نام تو
 بهار است که ندارد پایان + و حاصل این عمل مجز و حروف ملفوظ است و جائز نیست که از
 حروف تخصیصی لفظ را ده کند و از بعضی معنی مثلا اگر راه دریا و این عمل گویند و از راه

معنی لفظی
 معنی لفظی
 معنی لفظی
 معنی لفظی

جدول دوم

معنی
 معنی

نکته در وصف

لفظ او خواهند و از دریا بم اراده نمایند جائز باشد و اگر ضرورت افتد که از بعضی اجزای لفظ
تفصیصی اراده معنی کنند تا ذهن از و بجز و دیگر منتقل شود باید که اشارتی بآن نمایند چنانکه
در اسم آفراسیاب افسر سرباب اگر دریافته به سربازی خوان که مویش گانته به سربا
در تازی را س گویند و آن سر را بن تحلیل حاصل شده و گاهی در مجموع حروف تفصیصی بعد از
حصول تصرفی میکنند و از او لفظ اعتبار مینمایند و در یضورت باید که ایمانی بتعدد آن کرده
شود چنانکه در اسم میرامان دیدم همه خزان زان برده دل وزیر سر به معلوم شد
شرف را نام شریف و لبر به و گاهی مجموع حروف دو اسم را مزوج بیکدیگر در یک
محل آرند و بجای هر اسم اشارتی کنند چنانچه در اسم حیدر و توران در توحید لرن
آن درین افتاده چون بنید شرف به گوهر نام تو نام رقیب آرد به کف به و در اسم
امام وزیر من میان در دو غم زار و کشد از جوهر و کین به از میانم آن یکے این سو
یکے آن سو بین به و گاهی تفصیص بدل قلب حاصل شود چنانکه در اسم شادی شاه
در پیش رقیبان توان گفتن فاسق به نام صنم که هست دلهاشید اش به و گاهی
متضمن کنایه باشد چنانچه در اسم امام گم گم چون یاد زار آورده ام به آینه
پیش نظر آورده ام به اما عمل تسمیه عبارت از آنست که از اسم خبر مسامی او خواهند یا از
مسامی حرف اسم او اراده کنند و باید دانست که هر یک از حروف تہجی را آیت ثلث الف و با
و تا و ثانی و اول هر اسمی مسامی آن اسم باشد و آنچه داند بر سیمی است از اینیات آن خبر
گویند و اینیات شانزده حرف باتفاق و در حروف واقع شده ثلث ل م ن و ج و ذ و ص
ض ق ک س ش س ع غ و در دوازده حرف دیگر که باقی میماند اختلاف است

قصید

له در بعض رسائل بظہ نامہ نگار در گذشت که شانزده صبح بے فون است چه دیادت دن و به
ندارد گویم کہ اگر خلاف قاعدہ باشد گو باش اما در لجه و کتبت اہل زبان مع الزون باشد و کار فن تا بنج ہم
حساب فون کرده اند ۱۲ از احاطہ الا غلاط مولفہ فون نبوی عظیم آبادی + +

نزد بعضی بیانات آن تیرد و حرفیت باعتبار الف مدوده و نزد بعضی الف مقصوره است
 و مقطعات سور قرآنی مقوی قول اخیر است مثلی اگر طه حم تیس که در هیچ قرارت یافت
 روایت نشده و ازین قرار عمل تسمیه تنوع بسته نوع میشود نوع اول آنکه از اسم حرف سما
 او خواهند نوع دوم آنکه از مسما اسم خواهند نوع سوم آنکه از اسم حرفی بیانات او اراده کنند
 و این نوع از مختصرات مولانا شرف الدین علی یزدی صاحب حل مطرز است که گشته
 معیبات اشکله درین کتاب از نتائج طبع او ایراد یافته اما نوع اول چنانکه در اسم شرف
 زین جانب شرع و زان سوی کشف * رائی است درین میان شرف را * و گاهی همول
 اسم حرفی با عمل متعانی باشد چنانکه در اسم صاعد نیست این آبله آخر که بعضا داریم *
 کتب فونی است ز دریائے تن انگارم * لفظ ضاد تجلیل و ترکیب حاصل شده و چنانکه در
 اسم فتحی چون بخواند یار با آواز سنی * بشنوا زنی آن نفس تحسین دس * از لفظ سین که میل
 تجلیل حاصل آمده حرفش مراد است و درین قسم گاهی اسم را به تثنیه یا جمع ذکر کنند و از آن است
 آنرا خواهند چنانکه در اسم مقصود من نیم از ناخوشی خوشین شوش * بهرین آفاق گشته
 پر ز دل خوش * لفظ نا فان که تجلیل و ترکیب حاصل شده چون برگردد قافان میشود چنانکه
 در اسم یحیی کو آه بر آید از دل منت کش * کو آتش دل مسلم بگردون کیش * و چون
 دل گرم بخوش از دیده * گو از دل ما بگیرد یا آتش * از لفظ یا آت جمع مراد است
 اما نوع دوم از تسمیه که از سسی اسم او خواهند چنانکه در اسم فیروز بقصد جان و دل
 ناتوان رنج کشی * رنج چو ماه پیایی نموده ماه و شش * یکبار از رنج چو ماه فی خواسته
 و بار دیگر رو داده کرده و چنانکه در اسم نوری نزد ما حرفی که آن بی قدر و کسایاست *
 راست آخر کتب بود بوجه خوانمیش رو است * و از اسما حروف آنچه بی الف و یا باشد
 فون است و گاهی لفظ مثل بر سس که اسم او مراد باشد بمنیه مذکور نیسانند چنانکه در اسم
 بهانام سبی مهر سن از غایت ناز * از دامن شیرین پشمینه و * و در پنجار اینست

نامه ای که در این
 کتاب درج شده است
 در این کتاب
 در این کتاب

وسیله تسمیه شده و گاهی لفظ حرف را که بمنزله اسم جنس است ذکر کنند و ازان هم سس
 اراده نمایند و هم اسم چنانکه در اسم قاسم چون خواست شرف که نامش آرد بقلم
 طم گردد و حرف را به قانون ستم به از لفظ قانون ستم اسم فون و سمانا اسقاط نموده آما فغ
 اسقاط گردد ۱۲
 سوم که از اسم حرف بنیات آزا اراده کنند و این را صاحب حل مطرزا بداع نموده و باید که
 اشارتی باراده بنیات واقع شود چنانکه در دو اسم امام و امین الخلس به بنیات دو جوهر
 زکات خویش به نام رقیب گفت گبه گاه از آن خویش به دو جوهر مراد از اسم لام
 عین است چون دو بار بنیات لام را بگیرند امام شود و اگر یکبار بنیات لام و یکبار بنیات
 عین بگیرند امین حصول یابد و چنانکه در اسم عبدا لقادر بنده چون دامان خود را بسط کرد
 شد تمام به دل رسید از قصر و فضل اسم را داد آن مقام به صاد قصر اساط نموده و بنیات
 صادر بجای آن آورده آما عمل تلخیص عبارت ازان است که اشارت نمایند بحرف یا بیشتر
 که در محلی معروف مسطور باشد یا مذکور چنانچه در صنایع شعر مذکور شده و آنچه در مقام آبان نشان
 توان داد از دو حال بیرون نیست یا از قبیل کلمات است که در محلی مشهور مسطور یا مذکور
 میگردد یا حروف مفردة است که در مواضع معین از برای علامت اشیاء مرقوم سازند مثل
 رقوم تقویم و اصطرباب و مانند آن چنانکه در اسم احمد گرفتار فاخته را در یابی به حات بخود
 شرف به سی پاره ترا به در اسم الیاس سوره حسن چو بر صورت خوب شد ختم به صورت
 خاتمه ذکر حمیت شد نام به خاتمه قرآن سوره الناس است و باید دانست که محاب تخم
 در وضع ارقام تقویم اصطلاحی چند برای اختصار مقرر کرده اند که در عرف ایشان متداول و مشهور
 مثلاً در ثبوت کوکب سیمه بحرف اخیر آن اکتفای نمایند شمس و قمر را ش درمی نویسند علی به ایشا
 بروح دوازده گانه و ایام سبعة و شرف و هبوط و اوج و خضیض و انشال آن چنانچه در علامت
 روز و دل علامت شب و صفر علامت محل دال و الف علامت ثور و ب علامت جوزا و ج علامت
 سرطان و برین قیاس سی علامت دلو و یا علامت حوت است و در ثبوت ایام نهفته

الف علامت یکشنبه و رتبه دو علامت دوشنبه و همچنین از برای هر یک حرف معین منوده
 بجای آن می نویسند و چون در معانی اشارت بان چنین نمایند ذهن منقل میشد و بحسب آنی که
 مخصوص است چنانکه در اسم شمس دوش سر دم بماند و بید آمد و قمر از شرم
 نهان گشت چو خورشید آمد و در اینجا تراوت و سیله تلخیص شده چه خورشید مراد شمس است
 و چنانچه در اسم اولیس نامید ز مهر شتری میگرد و د و ا و قیمتی است و شتری دارد و نه
 و چنانچه در اسم فیروز ز نجات با شرف شتری و ماه بین از دل او ج و صورت بیخ
 بدیناچه تقویم نگار و در اسم صاعد با آنکه دل زمین بر دهم بجان اسیرش و
 بمیدل صفاست ما را با چشم شیر گیرش و گاهی درین قسم لفظی را که حرف مقصود علامت
 او باشد بعینه ذکر نکنند و مراد او را هم نیارند بلکه در تحصیل آن بعین دیگر توسل جویند چنانکه
 در اسم طیفور ترکی که فدا به نام او کرده اند و به فلک و خانه بر فور و د و خانه
 زحل که جدی و د و است کنایه بان منوده و علامت آن ط و می مقرر است و اما مثال
 آنچه در محلی مذکور باشد چنانکه در اسم بیک ای محرم کعبه آنچه در ره گوئی و باید که گفته
 ذکر آن مه گوئی و آنچه محرم کعبه در راه میگوید لفظ بتیک است اما اعمال تراوت نیست که
 از دو لفظ یا بیشتر که برای یک معنی موضوع باشند یک را ذکر کنند و دیگر را خواهند اسم
 از یک در یک لغت موضوع باشند یا در لغات مختلفه چنانکه در اسم شروان
 شرف از نام شریف تو نشان میجوید و لب شیرین تو پیوسته بجان میگوید و در اسم
 بهمن نشانی ز نام بت دل نواز و بهم بر لب جو تو ان گفت باز و از جان روان
 خواسته و از جوهر و پوشیده نمائند که الفاظ مستقل بر دو قسم است مفرد و مرکب مفرد یا هم
 یا فعل یا حرف و مرکب یا تام است یا غیر تام و عمل تراوت در جمیع این اقسام وقت میشود
 اما در اسم جنس چنانکه در اسم بهمن گذشت و در مصدر چنانکه در اسم مسعود و خواهم بگویم
 جانان عمر و در از گشتن و نا آن و بان و دندان نیز باز گشتن و از لفظ باز گشتن

عود مراد است و آن مصدر است و در ضما^ر چنانکه در اسم همد و آشفته حسن است شرف
 در دل او و جز روی نگار و لب دلدار مجرب و در اسم همام خوابان ستارگان سپهر لالت^{اف}
 ماه است در میانه ایشان نگار ماه و در موصولات چنانکه در اسم محمد الدین یکدم از جبهه
 برون نه پای و سواس ای خطیب به نقش آنان جو که دارند از حضور دل نصیب به لفظ
 آنان مراد است الذین و نقش او الدین میشود و در فعل ماضی چنانکه در اسم رستم
 زان شاه سوار صغیر میدانی به چون نام سوال کردم از حیرانی به بر طرف سن نگذیر کتار
 زموی به پس گفت تمام گشت اگر میدانی به از موشع خواسته و مراد از تمام گشت لفظ تم
 که مقصود با تمشیل است و در فعل مضارع چنانکه در اسم کجی اگر شرف داد از ذراق دست
 جان به نام نیکو زنده میماند بدان به مراد از زنده میماند لفظ کجی است و در حرف چنانکه در
 اسم یوسف هوس زهد و موع بود شرف را در دل به از دل چو در آمد هوس آهنافت
 از در دل قلب فی مراد است و در مرکب تام چنانکه در اسم نظام نگار من چو شرف شد ز جان
 کمینه غلامش به گمان نه برده که گرد نشان دهنده ز نامش به از لفظ گمان نبرد ما من مراد است
 و در مرکبات غیر تام چنانکه در اسم غیبی از صورت نام او نشانی روشن به چشم فنج ترزبان
 گوید به در اسم نور الاسلام هست نام آنکه روشن شد بر ویش چشم جان به روشنایی
 مسلمانی به نیکو ترزبان به و در چنین مواقع بزانی که لفظ مقصود از لغات آن زبان باشد
 اشارت کردن بسیار پسندیده است چنانکه در اسم صدر گذشت و چنانکه در اسم عبدالسلام
 بنده ترکی شدم و زانکه می پرسیش نام به آنچه اول گفتت بر خوان بتازس و السلام به
 اما اشتراک است که لفظی را و معنی یا بیشتر باشد و اشتراک تنهایی ترادف و معانیست و اندام
 زیرا که مقصود در معنی معانی حروف و الفاظ است و بایزدهش معنی کار نیست و در تراوف
 بجز در یافت معنی حقیقی ذهن از مذکور بمقصود انتقال مینماید و ادراک آن بعد از علم بوضع
 موقوف بقرینه مینماید و درین صورت وقت و خفائی که در معنی باید در ترادف تنها

میسر نیست و در تدارک این قصور اشتراک را با تراوت فهم میکنند و طریقی است که لفظ
 مشترک بعینه مذکور سازند و مراد از وجوب معنی شش مفهومی باشد و بقصد معمای لفظی که
 مراد از او باشد به اعتبار مفهومی دیگر چنانکه در اسم الف بیک گرائی گشت حاصل
 پی چو بر دم بر سر کوشش + سبک و خانه بگز ششم بجان و دل و عاگوش + درین بیت
 لفظ گرائی بحسب معنی شعر در مقابل سبکی آمده و بقصد معمای در مقابل ازانی و از آن
 لفظ غلا خواسته که مراد از گرائی است و گاهی لفظ مشترک را بعینه مذکور سازند بلکه
 بر سبیل تراوت آند چنانکه در اسم سعدی در خواب شنیدم سه نام نگار + شوتی که دلم داشت
 یکی گشت نهار + ای یاد تو ام فرو دهری بر مهر + ویدار تو باشد که بنیم بیدار + از مهر
 اول بطریق تلخیص خواسته و از دوم لفظ عین و از و بلاخطه اشتراک و تسمیه حرف عین
 تا عمل کنایه عبارت از آن است که چیزی را به لفظ غیر موضوع بذر کنند و از آن لفظ موضوع
 اور خواهند و این عمل بر دو قسم است کنایه ابداعی و کنایه اختراعی اما کنایه ابداعی آنست
 که موقوف بر ماده که بعمل سابق خاص شده نباشد بلکه مواد هم را بصفت و حالات و عوارضی
 اختصاص بآن دارد و نشان دهند بخوی که اندیشه از ملاحظه آن انتقال مقصود نماید و این
 نوع قریب بلفظ است چنانکه در اسم خضر زاسما شسته که غشش حاصل است و بس + شرح
 بشنو از شرف ای جبرائیل + او را برابر است بهم مرکز و محیط + نصف محیط مغربش ثلث
 سطله + پوشیده ماند که حرف را در نصف محیط در اسم مذکور واقع شده و از با اعتبار تا آخر
 مغربی گفته و حرف خا را با اعتبار تقدم محیط سطله گفته و عدد حرف را ثلث خامی شود چنانکه در
 اسم شمس نام سیم که حرف است روشن کم مفصل + ثانی دو ثلث ثالث دان هر دو ثلث
 اول + و این نوع را با اعتبار حصول اسم معما توان گفت و الا و حقیقت لغزت و گاه
 در کنایه ابداعی بقوا عد و مصطلحات علوم توسل جویند چنانکه در اسم کمال الدین نجایرتب
 کس گل کام بخید + بی رنج طلب کس میرادی نرسید + ز نهار دلا تو در کین باش و دیگر *

عل کنایه

نادر تو شود ادا ت تحریف پدید به مراد ادا ت الف و لام است و نوعی از کنایه ابدائی
 بطریق تلخیص حاصل میشود چنانکه در اسم علی شیر ماهی که فرشته صورت و حرر تھا است *
 پیرایه حسن ادب و علم و دیانت * نانش بولاس شبه و شیر است ولی * بشنودن
 که اولین شیر خد است * و فرق درین قسم کنایه و تلخیص آنست که در تلخیص حرف با کلمه
 مشار الیه عین مقصود میباشد و در اینجا در سطح مقصودی شود و از قبیل کنایه ابدائی است
 این معیات میر حسین شفیعی نشا پوری در اسم معتر آنکه هست از بسببش و زبر و زم بهتر * با هم
 هست که زیر قدش مانم سر * و در اسم قباد و لادوری از کار و بار جهان به * و زان آنچه
 باشد رخ بوسه زان به * آنچه و زان باشد یاد است و در اسم عبدی چون به عارض سر قد
 آن خور زاد * به تابد نه باشد بود و زاد * ماده اسم لفظ الی المراد است لام او را
 آزاد گفته و ساقط نموده و الف او را بنده گفته و بلفظ عبد تبدیل کرده و چنانکه در اسم
 لطیف هست بر روی طبق ماه بجای نانش * چرخ فیروزه چو افطار کت بر خوانش *
 از لفظ فیروزه چون روزه برود و باقی قلب شود لطف حاصل آید اما کنایه اختراعی آنست که
 اشارت نمایند به لفظی که بعمله از اعمال سخا می حاصل شده باشد یا تجرید حاصل شده با لفظ
 سابق منضم گردد یا ذهن از وجه لفظ دیگر منتقل شود بوجه پس کنایه اختراعی
 اشارت نمودن است بکار لفظ چنانکه در اسم محمد شش گفتم چو باز گفتم فرمود * و زاول دوم
 از دوم سوم زاد بود * و نوعی از صورت تکرار است که از لفظی معنی اراده نمایند و از ضمیری که
 راجع بان لفظ باشد معنی دیگر خواهند بطور صنعت استخراعی که در فن بدیع نزد امه عربیت قرار
 است چنانکه در اسم سعد رقیم مهر چو با او دیدم * زود از خانه نشان پرسیدم * از رقم مهر
 سین و از ضمیر او که راجع به مهر است عین خواسته و مصرع ثانی کنایه ابدائی است چه خانه
 چهارم خانه مهر و محبت است و از چهار حرف دال مقصود است و چنانکه در اسم ابو اسحاق یا
 سر قدش رسم نوگر کایشان * نهاده سر بهم و در میان دل بخود * از سر و قد و و الف

از روی همین ظاهر است و از آنکه در این کتاب

خواسته درسم نو بوست و از ضمیر ایشان که راجع بسرو و قد است سر بهم گفته و سیدن و قات
 حاصل کرده و از دل هشام را د است و درین قسم کنایه اکثر توسل بذکر کلمه خود و خویش و مانند
 جویند چنانکه در اسم امام آنچه ز آئینه ام توقع بود آب در عکس خویش تن نمود و درسم
 قوام گزینی شرح جمال تو شرف دارند ماه بخود شود و در ویش آن دامند از بخود
 شدن ماه اسقاط رای فرم را د است و گاهی این نوع کنایه را با تسمیه ضم کنند چنانکه در اسم
 سیف قدرت حرکت کرد و الف بخود شد تا دل سرگشته اش آرز بشمار از بخود
 شدن لفظ الف حذف مسامی او مراد است سرگشته در اینجا از محسنات معنات است و از
 لطائف این نوع است این مهابسم آدم محسوب جنهای می وی بر سر کوئی بر خیزد
 شد تماشا گردان با ده که هر سوئی بر خیزد لفظ شاگرد تجلیل و ترکیب حاصل شده اما عمل
 تصحیف عبارت از آنست که بتغییر صورت رقیمی حرف یا بیشتر بجهت حصول ماده اسم اشارت
 نمایند و این اشارت را دو طریق است یکی آنکه بصیغه تصحیف باشد و آن لفظ تصحیف
 و مصحف در رسم و نقش و شکل و صورت و نظائر آنست و این نوع را تصحیف وضعی نامند و
 آنکه اشارت کرده شود بخواه یا اثبات لفظ که مابه الاتیاز بعضی حروف است از یکدیگر و این را
 تصحیف جعلی گویند و مورد این عمل از حروف هجا است و دو حرف است و در شش حرف
 دیگر عمل تصحیف نمی آید و آن در لفظ کوه عمل مجتمع است اما تصحیف وضعی با وضاع مختلفه
 و وقوع می یابد از آنجمله یکی آنست که صیغه تصحیف را بجل تصرف یا کلمه که دال بر محل تصرف
 باشد اضافه کنند چنانچه در اسم البو تراب شرف در صورت ایوب صابر تراجوید که
 از درد شاگرد و در اسم فتح الله در صورت یوسف تو حال عجب است و میر و شرف و
 آب حیاتش سبب است و چنانکه در اسم میر حسین چون میشود سوار بر خنجر شمشیر زکین
 سر میر و تو صورت این هجر را ببین و در اینجا تصحیف بصیغی که راجع بجل تصرف است
 مضاف شده و گاهی صیغه تصحیف را بی اضافه استعمال کنند چنانکه در اسم یعقوب

گردان بت عفو باشد می شرف به صورتی زان خوشتر ناید بکف به و در اسم بشیر
 بامید کامی که آید بکف به بسی نقش بردل نگار و شرف به و در اسم عمران گردانی نامان
 شکر لب شیرین دهان به دیده به شکل دهانش بند و زان نقشه بخوان به و در اسم ناصر
 نام ترا ای نامور در یاد دل والا که به تا نقش کردم بر بصر شد محو از نقشه و گر به از یک نقش
 تا نا خواسته و از دیگر حرف با آن تصحیف جعلی که در آن بجوای اثبات لطفه حاجت افتد و تجویز
 نقطه بگوهر و خال و دانه و ذره و مانند آن نمایند بسط طریق می آید یک آنکه حروف ممل را
 منقوط سازند یا بر حرنی که یک نقطه دارد نقطه دیگر بقرانند چنانکه در اسم **فضل** گرد و در وسط
 فصل شتار ابر عطایت به یک قطره چکد سر و بر آید ز کنارش به و در اسم **سیخ** و **لیس**
 آبروی تا شود پیدایش در ویش را به یکینم صرف می در های اشک خویش را به و در
 اسم **خضر** تراست بر درق گل و دو خال عنبر نام به که گر بصر در آید شرف بر آرد نام به و جلج
 تصحیف جعلی و وضعیت این معما با اسم **شیخ** علی آمد میهن چهره پیر از قطره خوسه به دیدم
 رخ او سوال کردم از و به بر ماه ستار چه تصحیف بود به چون گفت تصحیف در گریه
 پیه به مراد از تصحیف و گر لفظ جعلی است که تصحیف لایع علی میشود و طریق دوم از تصحیف جعلی
 حرف بجز را جمله سازند چنانکه در اسم **حسام** از چشم من چو ریخت هر آن گوهری که بود به و چشم
 قطره باز در یاد رسد و در اسم **مسعود** و دانه بهر تار افشانند و دل بر سر نهاد و شیخ
 در بزم تو و دوش ز سر بگذاشته بود به طریق سوم آنکه نقطه را از محله به محله انتقال نمایند چنانکه
 در اسم **یوسف** خالها داری تو در گرد و بزیر لب عیان به از شرف جز صورت بیدل غاند
 آزمان به و در اسم **رستم** دلدار گر گاهی نمند بر سیم اشک ما قدم به بالا افشام خرد با مهر تاراش
 و میدم به و از بدایع صورت تصحیف جعلی است این معما با اسم **شرف** از طوف روی او طره
 برداشت سر که در بایش طلوع مهر و سته چنبر و گر به مهر و سته چیزای عجب هست یکی بر چاه
 از شرف این نکته پرس که تو نداری خبر به در اسم **عمران** سوختن داغ از غم جانان خوش است

و در طریق کار مانیز آن خوش است و در طریق کار مانی که تحلیل حاصل شده نقش است
 تا فهم آما عمل تشبیه و استعاره عبارت از آن است که لفظ را ذکر کنند و از آن حرفی یا بیشتر
 اراده نمایند که با آن لفظ مشابهت داشته باشد بطور تشبیه یا قاعده استعاره که بیان
 آن مشروطاً در حدیقه اولی گزارش یافته و چنانچه در استعاره مذکور شده که وجه تشبیه مستعاره
 و مستعار منه باید که ظاهر باشد در اینجا نیز باید که مقصود را یا مذکور مشابهتی علی باشد که میان
 قوم متعارف بود تا ذهن به سبب انتقال بآن نماید و از حروفی که تحسین آن باین عمل
 بسیار واقع میشود یک الف است و تشبیه آن بقدر و سرو و علم و نخل و نظائر آن کنند چنانکه
 در اسم ابراهیم گفتیم نه براه است که نام تو ندانیم و بنمود قد و خنده زمان گفت بر اسم
 و در اسم حسام حریم چشم مرا سروت آریا را بد و کند نار هر آن گوهری که دار چشم و در
 اسم حیدر رایت و صفت رفیع چون بر اندازد و شرف و از حیا دارا ببند از د علمها را همه
 و در اسم خرم هر که زان لب چشید طعم رطب و نخل جز ما زین میندازد و دیگر از حروف مذکور
 سین است و تشبیهش باره و دندان کنند چنانکه در اسم سعد گرازه نهی بر سر این بنده بیدل
 حقا که زهر تو بنزد دسرموئے و در اسم حسن شاه لب شیرین و دندانش نگه کن نشان
 حوز پس آن ترک سه کن و مراد از شیرین جلوات و رسته دندان نیز گویند چنانکه در اسم
 در اسم شمس از طرف لبش رسته دندان چو نمود و پیکل و نهش در آن میان پیدا شد و گوی
 از حروف مذکور هون است که آزا با برو و هلال تشبیه دهند و جیم و دال و لام را بزل و صاد را
 بچشم چنانکه در اسم نجم الدین جمال وی بیان و شکل آبرویش و شرف چو دید و دل دین
 بباخت در کوشش و در اسم اختیار تا او د و هلال و ارجید از ناخن و من نقش زدم تمام
 نامش ز نیاز و در اسم محمود و تیم محمود خوبان است نامش هم عیان بود و بجای شکل ونداش
 اگر نقش دمان بودی و اکثر ائمه این عمل در مطاوی ابحاث دیگر گزارش یافته در اینجا
 همین قدر کافی است آما عمل حساب و آن تبیین بفتح اسلوب است اول اسلوب اسمی دوم

حرفی سوم اسلوب رقی چهارم اسلوب اخصائی پنجم اسلوب انحصاری آما اسلوب اسی
 آنست که اسم عددی را ذکر کنند و حرفی را از حروف ابجد که اختصاص بآن عدد دارد
 اراده نمایند چنانکه در اسم عماد بهر نظاره تو بجا هجاء ختم + خواهم من از دماغ برشان
 هزار چشم + چون ذکر اسم دارد هجاء از قبیل تصریح است این نوع مستجابندان وقت نذر
 پس اگر حصول اسم عدد بآعمال معنایی باشد وقت و لطف می افزاید چنانکه در اسم تاج
 ز لوج سینه بنو نقش نام غیر تمام + ترا چو سینه تنی گشت یابی از وے نام + و در اسم سید
 نام آن شه عجب بدست آمد + صورتش چون نهفت پیداست + صورت شه است و از آن
 حرف جیم خواسته و چنانکه در اسم بلال چو گفتش که بلا بر چه شد بنام تو ختم + نهاد بر لبش
 رسته دندان + سر رسته دندان سین و لب یا قوت یا است و از تالیف آن لفظی حاصل
 شده که لام از آن مراد است آما اسلوب حرفی آنست که حرفی را ذکر کنند و از اسم عدد
 آن حرف خواهند چنانکه در اسم موسی گفتیم که چیست نامت ای جانفرا + و بلند + آشفته گشت
 و مورایرد این گل افکند + و این گل لام است و از آن لفظی خواسته و در اسم عثمان
 مرا گفتیم بنام خویش کن شما + و چشم گوشت ابرو نشان داد + از گوشه ابرو حرف حار مراد است
 و از آن لفظ ثمان اراده کرده و در اسم سلیمان لب لعل تو در شمار خود هست + تا نظر
 زو مان نه پنداری + از شمار لام لفظی مراد است آما اسلوب اخصائی آنست که خواص اوصاف
 و احوال عدد را ذکر کنند و از آن اسم آن عدد یا حرف او یا نقش او خواهند نمود و فرد
 ناقص و تام و زائد و منظم و هم و تضعیف و تثلیث و تضعیف و مانند آن که در علم حساب قریفا
 آن تفصیل موجود است و این اسلوب بجزئیات بسیار وارد که بی دانستن علم حساب حاوی کن
 نمیتوان شد و مولانا شرف الدین علی یزدی در حل مطربا شرح و بسط بیان نموده درین
 مختصر بذكر ثالی چند ازین اسلوب اقتضایرود چنانکه در اسم سلیمان سی درسی و پنج درده
 دریان بایک یکمی است بدان + مقصود با تمثیل لفظ پنج درده است که پنجاه میشود و از آن

حساب

حساب
 از آن
 دانسته

نون خواسته و چنانکه در اسم خواجہ زین بیل سرشک من کرد آہنگ اوج گردون +
 تاہفت طاق دیدم آخر تمام در خون + در حروف احاد پنجہ از یکے تاہفت طاق است
 الف و جیم و ہا و ز است و آخر را کہ زی باشد تمام گفتہ و اسم او خواستہ و مجموع را در لفظ
 خون آردہ و چنانکہ در اسم یعقوب غایت عقل غیبی بازار + پس در اول عدد و زائد
 بین + اول عدد زائد دوازده است و چنانکہ در اسم قاسم شد ستارہ چورخت آشک
 فرو + کرد این کار مہر جید او + عبارت سدس تازہ تصحیف جلی حاصل شدہ و لفظ تازہ
 کہ شش صد و شش است سدس آن صد و یک میشود و از ان تا خواستہ و از مہر یکیشیم خواستہ
 چون نقطہای او بریزد اسم میشود اما اسلوب انحصاری عبارت از انست کہ معدود را کہ در
 معین منحصر و مشہور باشد ذکر کنند و از ان عدد او را خوانند چنانکہ در اسم احمد از خدا در مای
 جنت شد بیجا و کلیم + مفتوح تازہ اسطقات آمد آن ذات کریم + خدا یکی در کما جنت
 ہشت و بیجا و کلیم جلی و اسطقات کہ عناصر باشد چہار ہست و چنانکہ در اسم منصور
 مستور بودنش و نص میکند شرف + از بہر کشف رمز شمار جہات را بہت را از لفظ مستور
 نبص بدل کردہ و شمار جہات متعبر بہ انست و فقیر در اصطلاحات طبی گفتہ با اسم محمد
 بری کن مراح از امور طبیعی + کہ از قدر بالاس ارکان بر آمد + امور طبیعی ہفت دارکان
 چہار ہست اما اسلوب رقی عبارت از انست کہ اشارت بہ بعضی از اقلام ہندی نمایند
 و از ان عدد او را خوانند و این بدو طریق می آید یکے آنکہ اشارت نمایند با ثبات صفر
 از برای رقی یا اسقاط صفر از رقی دوم آنکہ از قلم را یکید گیر ترکیب دہند اما اول چنانکہ در
 اسم سراج در خطہ خوبی چوز مہ خواہی باح + صفری کم کن ز اولین لفظ خراج + چون یکید
 صفر از خاکم شود شین گردد و فقیر در اسم رضا چون دل آشفتمہ یکپایہ بالا تر رود +
 می سزد در راہ بی پایان مہفت گردد + و اثبات و اسقاط صفر گاہی بوسیلہ اعمال گیر شدہ
 چنانکہ در اسم جمال تا طلوع ماہ ہر نینش از ثوب شمال + شد مکرر اولین برج شمالی را غروب

الکبری

الکبری

مراد از اولین برج شمالی حل است در رقم آن در تقویم صفر است و از تکرار غروبش
استقاط دو صفر مراد است از سه صد که رقم شین است در لفظ شمالی و چون دو صفر از
رقم شین کم کنند جمیع شود و مثال طریق دوم ازین اسلوب چنانکه در اسم حیدر سوال کردم
از ان دلبر محاسب نام به لطف کلب گهر بار ساخت زیور دست به یکی میان بهشت
و دوز در رقم دان را به شمار کرد و در آورد حرفی از سر دست چون رقم یک را ایشان
و دو بنویسند دو صد و هشتاد شود جدول سوم در اعمال تکلیلی و آن سه عمل است تالیف
و استقاط و قلب اما عمل تالیف عبارت از آن است که مواد منفرد اسم را که بواسطه احوال
دیگر محمول آمده باشد بر تریب حروف اسم جمع نمایند و فرق درین عمل و عمل تفسیر است
که در آنجا مجموع حروف حاصله در حکم یک منفرد می باشد باعتبار معنی معنای و در تالیف بر او
اسم را جدا جدا ایرادی نمایند و در مواضع متعدده در انضمام و الیتم ایشان مراد می باشد
مراد از مواضع مذکوره در تالیف اعم از آن است که حروف منفرد باشند یا کلمات و تالیف
به دو طریق می آید یکی آنکه اجزای اسم پیوندی آنکه جزوی در جزو دیگر داخل شود و این را
تالیف اتصالی گویند دوم آنکه بعضی اجزاء را در بعضی داخل سازند و این را تالیف التزامی نامند
اما تالیف اتصالی و آن گاهی از نظم مجرب تقدیم و تاخیر لفظی مستفاد گردد و بی آنکه در کلام
اشخاری تقدیم و تاخیر حروف باشد چنانکه در اسم حیدر بنی که ابتدا به حال است
دستی زبر اے آخر کار به و درین صورت رعایت تقدیم و تاخیر حروف اسم حسب ترتیب و جهت
چنانکه در بیت مذکور اما اگر قرینه دال بر ترتیب یافته نشود و آن بود که مقدم را مؤخر ذکر کنند چنانکه
در اسم بایزید آن سر زلف که پیوسته بنی پاسبان بود و اگر بدست شرف افتد بجهان نهد
و از نواد این قسم است آنچه لایمیر حسین نیشاپوری گفته در اسم محمد بن موسی میرزا در معراج
شاه شاه جمشید مکان به سلطان فلک سیر و در اے جهان به گردون لوسه و شمشیر
ای دل به خورشید نهاد و دل به حسرتی از ان و و گاهی و او عطف دلالت بر ترتیب

مجموع حروف

و وضع ایسترا نماید و آنچه بعد از او مذکور شود منوخر باید داشت و آنچه با قبل از دست مقدم
 باید شمرد چنانکه در اسم شکر الله شریف روی و فاضل شکوه برتاب و زجان میگو + بجا
 غایت شکر و رضا و فضل و افضالش + و دواوی که در معنی شعر یعنی عطف نباشد در معنی
 معانی گاهی یعنی عطف گیرند و گاهی بای هیئت و بر که مراد علی می آید افاده نمایند
 کنند چنانکه در اسم جنید روی جانان بدین دل دیدن + به که غافل بکعبه گردیدن +
 و در اسم عماد بر با فلک است شاه کرم چشم غایت + که زد و در دو در مانده درین شهر بمانیم +
 و در اسم ابوسعید از غایت دوستی دهم او را دل + ز بر سر دست بر سر زردندان +
 و اوج و فراز و نظائر آن قائم مقام بر میشود چنانکه در اسم سافرخون افسر ماه و مهر
 تاجش گویند + باید که بود تاج مناسب او را + اف سیراه و تاج اوین و تاج شاه
 که بیم است دستار او گفته و چون مواد تالیف اتصالی زیاده از دو جزو باشد و خواست
 که تصریح نمایند تمیین وسط و طرفین از برای ترتیب وسط را اصل سازند و طرفین را با آن
 ضم کنند چنانکه در اسم علی در طلبت شد فلک میر و پای پری + از طغی آفتاب
 و از طغی مشتری + و در اسم فتوح توی آنکه ز آغاز و انجام فتح + بین و یسار تو زیور
 گرفت + و گاهی وسط را میان طرفین آورند چنانکه در اسم سحر و خورشید سرانند و
 گل دل بازو + هرگاه که عشقت آورد در بیان + و درین قسم گاهی بذكر از و تا که مراد
 من و الی باشد و سل جویند چنانکه در اسم صیدین هر که باج آن پری باشد + قاف
 تا قاف مشتری باشد + و در اسم ابو طالب را زابر و گوشت کار است + از طغی
 تا بلبل مرغ او + اما تالیف استراحتی که شد توسط کلمه در حال آید چنانکه در اسم شاه
 رستم سر و شک طوبی آسا از سدره برگزیده + در شهر ناد آید رستم ز سرگزشته + و گاهی
 طه سدره با کسر درخت کنار سدره استراحتی درخت کنار است بر آسمان هفتم از قافوس و تاج اللغات و تنجب
 و منتهی الالب و کشف و بهار عجم و بالفتح غلط است ۱۲ اناحته الاغلاط +

لفظ در تحلیل جمل شود چنانکه در اسم بر مان شدم بآن در جوبتم ز نام خواجه نشان +
 ندا و بارم و گفتا طریق در بیان هست + و لفظ قلب و دل در شباه آن درین عمل
 مراد است چنانکه در اسم بختیار آن بُت که دل از باره خار دارد و بدانش زکر بر کیم
 یار دارد + و گاهی اوساط کلمه را بموضع و مقام تعبیر کنند چنانکه در اسم منصور و یوسف و خلیف
 کز دولت غیزی + در مصر هر محلی از تو فرو ده چپش + و گاهی لفظ بر شدن و بستن
 و مانند آن ذکر کنند و دخول بعضی اجزا در بعضی اراده نمایند چنانکه در اسم علی عید بی رود
 پُر ز بلا است + و ز بلا جمله کاست دل بر جا است + و در اسم میر قاسم تا شرف در دست
 میگردد قلم + بارقم اسمی بر آید در هم + ماده نام لفظ رقم همی است که از آن حروف
 بیکدیگر جمل میشود و از غراب تصرفات تالیف استراژی این چند تعماست در اسم احمد
 دل ناظر و دل مأمور و دل در لب دوست بجز موقوف + و در اسم حمید
 درمی آید گویند حد باید زد درین + و درین + عکس آن گویند شرف گویا باشد
 این + و در اسم کمال اسم بودی که گل در آب نهند + و در اسم کمال +
 و در اسم مبارک کمال دل است نامت دل زان گرفته در + و در شرف فهمد جز عارف
 هنرور + و در اسم محمود صورت جود است و بس خواجه والا گهر + و در شرف فهمد جز عارف
 کلاهش سر + و در اسم شاه گر گین می برد یوسف ماباز قیضن بحیل + یارب آن
 گرگ شود طعمه شایین اجل + اما عمل اسقاط که آنرا تخلص نیز گویند چنان است که
 حرفی یا بیشتر از حروف حاصله را بنید از ندینے اشارت بدم اعتبار آن کنند تا مقصود از آن
 غیر مقصود باشد خالص گردد و در اصطلاح این فن حرفی یا بیشتر که از لفظی اسقاط گردند
 آنرا منقوص خوانند و آن لفظ را منقوص بنه گویند و آنچه بعد از اسقاط باقی ماند آنرا حاصل
 نامند و اسقاط بر دو قسم می آید یکی آنکه منقوص را هم در ضمن منقوص بنه هدف نماند و
 تصرف سازند و از وجه امتبار میبازند و این را اسقاط عینی گویند دوم آنکه منقوص را

در غیر منقوص منه متعین ساخته از درجه اعتبار ساقط نمایند و چنین اسقاط را مثلی خوانند
 و در اسقاط عینی تخصیص منقوص و تفتیض او از یک عبارت حاصل می‌تواند شد بوعینکه هیچ عملی از
 اعمال اصولی و فردی احتیاج نیفتد چنانکه در اسم قوم هم را بدور و سه تو خوانیم تا تمام
 دان در دلش بماند و سه تا تمام بود اما در اسقاط مثلی تخصیص منقوص بی وسیله عملی
 از اعمال تحصیل صورت نه بند و اولفاطی که دلالت بر تفتیض نمایند آنرا صیغه اسقاط گویند
 و این برد و گونه می‌آید خاص و عام صیغه حاصل است که متهمش تفتیضی زوال جزوی متعین باشد
 از منقوص منه و چنان صیغه دلالت بر تخصیص و تفتیض نمی‌کند مثلاً لفظ ناقص و هست و کوتاه
 و مختصر دلالت بر نقصان حرف آخر می‌نماید چنانکه در اسم علی در چشم ناقص آید ماه تمام
 و زنی و جز صورت بخوبی اهل کمال معنی و در اسم کخیمر و کخیمن کوه کتم نام دارد و صفت
 یار و زیر بالائی است باقی سخن را بوشدار و لفظ محوف و همی و خالی در شباهت آن
 استعاره بر نقصان مابین الطرفين کلمه میکند چنانکه در اسم سیف تشنه ایم و جهان پراست
 با سبوسه‌های کنار فرات و صیغه عام است که متعین باشد بر جانشان چیز لاعلی تعیین
 و درین صیغه ناچار است از انضمام امری دیگر که افاده تخصیص منقوص نماید چنانچه در مطاوی
 آتش معلوم خواهد شد و باید دانست که اظهر طرق اسقاط صیغه نفی است و اگر این بلفظ
 نیست و نبود و مانند آن توجه منقوص شود و اگر بصیغه ندارد و مانند آن بود عائد منقوص نه
 گرد و چنانکه در اسم بلال به تیغ آرمیکشی شاید و سه پوندر انگسل و بلا در دل خوش است
 اما سر دوری ندارد و دل و صیغه که درین عمل بسیار واقع می‌شود کلمه نی است و آن در
 اسقاط عینی بر ادات انتقادی داخل می‌شود و در اسقاط مثلی بلفظ منقوص یا آنچه دال بر
 باشد می‌آید چنانکه در اسم یعقوب رقیب چون شرف از و سه یار خند خرم و عفو بیت
 تو اگر نی نهایت است چه غم و چنانکه در اسم حمد صباح مرد چوبی صبر مانی از غم یار
 له نشود هیچ هست و بلکه خرافات صدی که پسته یکی در میان یکی تشنه یافت و بدون که در درختش تیرا که یکی که بشنید از چاه که

بنام دوست صومعی کن و شراب بیار و در اسم قطب آشک خونی در گریبان خواهم
 پنهان کنم و قطره بی ره رفت و در دامن محبوب افکند و دیگر الفاظ که مشعر بر سقوط
 منقوص باشد مثل رفتن و شستن و باختن و تاختن و گذشتن و افتادن و کشادن و رفتن
 و چیدن و بریدن و دریدن و پریدن و پوشیدن و پاشیدن و شکستن و گسستن و شستن
 و نهفتن و زیان کردن و بر باد دادن و زود دادن و سار آنچه بوجه از وجه دلالت
 بر نیستی و جدائی نماید چون فراق و وداع و دوری و مجوری و شباه آن دساند این
 افعال گاهی بمنقوص منته کرده شود و گاهی بمنقوص و گاهی بلفظ دیگر غیر این هر دو و گاهی
 بشکلم یا مخاطب یا غائب بر سبیل افراد یا جمع بصیغه ماضی یا مضارع یا امر یا نهی یا آنچه اکثر
 از آن در ضمن آشنه ماقدم گذارش یافته و چنانکه در اسم حسین دل بنده از حبس غم میریزد
 رقیب از کین استین بر نشاند و در اسم محمد گر باز کنی ز محرومی روست و دامن تو
 گیرم و امانت ندهم و در اسم سلطان لب ساقی و لطف جی را و گریه و کوبش
 می بیان و در اسم مسعود و خوش از شینم لباس خویش را تر ساخت گل و رخ کشادی پیرین
 بر آفتاب انداخت گل و لفظ کشادی تحلیل یافته و از داس مراد است و پیرین در دران
 بر آفتاب اندازد آفتاب بالا خواهد بود و مقصود به تمثیل لفظ رخ کشادی است و گاهی صیغه افتاد
 را بطریق لغت آرند و آنچنان است که منقوص منته را با صفتی ذکر کنند که مشعر باشد بر اسقاط منقوص از
 و این صفت یا لفظی مفرد باشد که دلالت بر اسقاط بر تعیین منقوص نماید یا لفظ مرکب بود که بعضی
 اجزایش بر منقوص دال شود و بعضی بر اسقاط آن چنانکه در اسم همیشه چون دید شرف کشته ساقی و
 از جام تپ زپا درآمد شیدا و لفظ تپ که صفت جام است هم دلالت بر تعیین الف میکند و هم بر اسقاطش و چنانکه
 در اسم بهمن ووشینه شرف نام شریف تو بیان کرد و بهرین دل سوخته بود آنچه عیان کرد
 لفظ دل سوخته در معنی معانی لغت لفظ بهرین واقع شده اگر چه در معنی شری لغت شکلم است
 و لفظ دل دلالت بر تعیین منقوص میکند و لفظ سوخته بر اسقاط آن و چنانکه در اسم منوچهر

در آفتاب چو گرد جوان تیر انداز به چو چشم خویشتن از نام خویش گوید باز به لفظ تیر از
تیر انداز که صفت جوان واقع شده دلالت بر تعیین الف دارد و لفظ انداز بر استقامت
و چنانکه در اسم هر مزرغبی تو سوخت جان شرف نام یک یافت به بحران جاگذاشتن از ترس و جد
اما عمل قلب عبارت است از تغییر ترتیب حروف و تقدیم و تاخیر کلمات تا حصول اسم بر آن ترتیب
گردد و درین عمل اگر لفظی مذکور نمایند که دلالت بر آن کند مثل لفظ قلب دل و عکس باز گونه و نظار
آن در بصیرت آن از قلب وضعی گویند و اگر نحوی کلام متشعربین عمل باشد بی توسط الفاظ مذکور
آن از قلب جعلی خوانند و در جعلی اگر همان تیز و که قلب او مراد است بمعنی در محل خود بدین تیر تصرف گردد
آن از قلب جعلی معنی نامند و اگر مثل او در محلی دیگر تفصیل نمایند و در آن تصرف کنند قلب جعلی شلی خوانند
چنانچه در بحث استقامت گفته شد و اگر عمل تصرف این عمل یک کلمه باشد و به ترتیب برگردد آن از قلب کل
گویند و اگر به ترتیب قلب شود و قلب بعضی نامند و اگر زیاده بر یک کلمه باشد آن از قلب کلی خوانند و وقوع
این عمل یا بسبب وجوب است یا بطریق استحسان چنانکه در اسم ایوب نام او میجویم و گلم شدل من نام
بوی دل گر بشوم یا بوم نام او نشان به و قلب در مصرع اول که دل من بران دلالت میکند
استحسانست چه استقامتیم و نون از لفظ نام واجب نیست که به ترتیب حروف باشد و مصرع ثانی
و جوبی است فاهیم و معنی قلب کل لفظ قلب دو از گونه و عکس و گشتن معنی نظام است و معنی قلب بعض لفظ
آشفته و پریشان و بهم برآمده و شباهه آن اما لفظ زیر و بالا اگر بر دو کلمه اطلاق نمایند معنی قلب کلی خواهد بود
و اگر یک کلمه دو حرفی اطلاق کنند قلب کل تلقین خواهد داشت و مثله این اقسام در طوای عمل سابقه
سمت گذارش یافته و در مقام نیز شالی چند از آن نموده میشود و مثلاً چون لفظ ترسم داده اسم ترسم
سازند و کسوت نظم او برین موال باشد ترسم نامش بگویم و بگویم پیش تمییب به ترسم که بهم برآید
آشفته شود به قلب بعض وضعی باشد و اگر چنین ادا نمایند ترسم ترسم که سرش بر
قدم افتد و زسه به قلب کل جعلی معنی بود و اگر چنین گویند ترسم ترسم که سرش بر زمین
افتد معنی بوم چو شنیدن معنی بوم ترسم اما لفظ گویند بگویند و بگویند که بگویند و بگویند که بگویند

قلب جعلی شلی باشد اما شال قلب کلی چنانکه در اسم منوچهر دل پی نام رفته باده ده
 ره چونم بود باز گردیده و قلب بعض چنانکه در اسم حمید و شیشه شرف چوزار در مانده
 آشفته بیخ باز میخوانند و قلب کلی چنانکه در اسم حیدر مجنون که دایم چون شرف
 معشوقه وارد و در و درون در حرحی خود پیش او فتد دیدار لیل باک نیست و گاهی وضع
 این عمل بدیگر اعمال همای حاصل شود چنانکه اسم نبی کاتب تقدیر خط شکبار
 بی قلم بکاشت بر روضه از عبارت بے قلم بکاشت ثبت حاصل آمده و چنانکه در اسم
 سهراب از سیل سرشکم اے سسی قد هست آب گرفته را و بچه عبارت پیش تاب
 گرفته تجلیل حاصل شده و قلب جعلی خواه عینی باشد و خواه شلی بے وساطت عمل دیگر از
 اعمال معمولی تمام میشود چنانچه در اسم حسن سخن را چو سر در میان دایم بخود صورت
 نام نیکو نبود اینجا عمل انتقاد و وسیله اتمام قلب جعلی عینی شده چنانکه در اسم امین گنج
 پر شود از سر و قد لاله سزار و زان میان سر و تو خواهم که در آرم بکنار و در خبا
 عمل تشبیه و استعاره و اسطر اتمام قلب مذکور شده و چنانکه در اسم رشید شرف بهت
 همان میداشت از سن و چور شده و دایم گشت روشن و در اینجا عمل تخصیص
 و تخصیص وسیله اتمام قلب جعلی شلی شده و قاتل و در غیقام مباحث اعمال ضروری معمولی
 با تمام پیوست جدول چهارم در اعمال تدبیلی و آن شش عمل است اول تحریر و تکوین
 دوم تشدید و تخفیف سوم مد و قصر چهارم اظهار و ستر پنجم مستند و مجهول ششم تعجب و
 تعظیم و مولانا شرف الدین طریزی دی در بحث طلل تعرض بذکر این اعمال نمود و بنابر
 آنکه از ضروریات تمام نیست و معابدون اینها تمام است اما مراتب این اعمال حسن
 معامی افزایش اما تحریک و تسکین عبارت از اشارت نمودن بجرکات و سکانات حروف با
 تبدیل حرکت بسکون یا بالعکس چنانکه در اسم ملک زان می که ملک تو بود نیست
 عجب و گزیر و وزیر یا نه خود را هر یک و مراد از می لفظ مل است در ملک که اشارت بقدر کرده

جدول پنجم

در بیان

آن نمود و در اسم حسن زاید خلوت نشین چون دید حسن آن جوان + چون دل باشد
 و لش مفتون آن ابرو کمان + از لفظ مفتون نون + بجای بدل کرده و مفتوح حاصل
 شده و در اسم الغ کشف بزلف و قدش دل گزایدم هر دم + هر از لفظ پیایی پیش ت
 هم + یعنی غین را لام پیایی به پیش آید و همچنین لام را الف و از یک پیش تقدیم
 و از دیگر پیش احداث ضمه مراد است و در اسم امان بین لباس از رزق صوفی و
 و این کش زوی + کرده می زیرش نهان و میکند الکار سے + لباس از رزق اق
 میشود و از زیر سے نهان کردن اسقاطیای او مقصود است و آن کای میکند یعنی زیر
 خود را نهان میسازد و اینجا مراد از زیر کسر ه است اما تشدید و تخفیف عبارت از است
 که حرف را شد و سازند یا تشدید از کسر بنید از ند چنانکه در اسم فرخ خوش بود هنگام
 زینت آن رخ همچون قمر + بر سه آن رخ کشیدن و آنها از مشک تر + لفظ دانهها
 ترکیب و تجلیل حاصل شده و مراد از آن تشدید است اما مد و قصر آنست که سه را محدود
 سازند یا مد از کسر بنید از ند چنانکه در اسم بهما بهر سو نهان بنید اما چه حاصل + بنید
 سوی آرزو و منبیدیل + منبیدیل مد میشود که اشاره با سقاط آن نموده و در اسم
 شهاب زلف او را صورت مقصود بود + پیش ما مقصود زلفش را نمود + از لفظ
 جیم و از آن لفظ سه خواسته که صورت شسته است و از ما آب مراد است و مقصود زلفش
 را نمود یعنی مقصود نمود اما اظهار و اسطر عبارت از است که حرف مکتوبی را که در لفظ
 در نمی آید مثل هاء ناله و باله و مانند آن و در تلفظ آرند بالعکس آن کنند چنانکه در اسم
 محمدی پیش صم که دل ز غم خون کرده + احوال دل زار به غم پرورده + گفتیم هم و
 و پنج ناگفته نماند زین پیش اگر چه دشم در پرورده + ماده اسم لفظ همه وی است که
 که بای اول او را ساقط نموده و بای دوم را اظهار کرده و در اسم خواجہ زان غم
 خدنگ غمره ترکانه + خونی عجبی کرد بد لها خانه + ناگفته دل از خوف خدنگش آخسره

عَلَيْهِ تَخْفِيفٌ

عَلَيْهِ تَخْفِيفٌ

عَلَيْهِ تَخْفِيفٌ

نگذاشت ز دلها اثر سے بانا نہ فای خوف را بالعت که خدنگ عجارت از انست
 بتبدیل نموده و اورا ضمیر ساخته باشارت لفظ ناگفته و درین عمل باید که اشارت بلفظ
 یا اسرار کرده شود و اما معروف و مجهول آنست که حرکتی مجهول را معروف سازند یا اگر
 و معنی معروف و مجهول در بحث قافیه مذکور شده اما مثال این عمل چنانکه در اسم نور
 تا به یکے دل خون خور و یجوید از لعل تو بهر پیش نوش آید که باشد سیر از ان درونی بهر
 پیش تو شاید که سیر باشد یعنی اشباع داشته باشد و دردی زهر حرف راست و چنانکه
 در اسم ترکی یکے باطالع و محبت همایون + یکے زیر و زبر گشته و در گون + ماده مهم لفظ
 یکی است و در گون شدن زیر اشارت بمعروف شدن کسره کاف و از در گون شدن
 زیر تبدیل یا ی یکے بحر را مقصود است و چنانکه در اسم نویان در طرف نقاب بنگر
 ایدل که بود + پیش رخ آن نگار مائل بکشا + از طرف نقاب نون ملفوظی مراد است
 و پیش اورا مائل بکشا و گفته و این اشارت مجهول بودن ضمه نون است آتا تر و یو نیست
 که چهار حرف را که مخصوص بلنت فارسی اند بدل کنند بحروف تازی یا بالعکس چنانکه در
 اسم بشیر است ای پسرا تو هر چه داری + خورشید و ستاره را پناهی + الفظ پسر
 چون خوراد که حرف سین است تبدیل بلفظ شی یا بد بشیر یا ی فارسی شود و لفظ پناهی
 بد و جزو تکمیل یافته یعنی با س فارسی منی کننده و ستاره است که دو لفظ باشد در
 اسم سراج از بهر دعاے آن مه زیبا چهر + برداشته دست عالمی از سر نهرا + عمل
 ز دعاے دست برداشته بین + اکثر ز ستاره کرده و سوے سپهر + حاصل ال چار است
 چون برگرده راج میشود و برداشتن اکثر ستاره اشارت است به تبدیل چیم فارسی بحیم
 تازی و این دو عمل اخیر از مخفحات متاخرین است و معنیات آن جدول از تلخیص لیس
 ملا میر حسین شافعی نسا پوری است جدول پنجم در شرح لغز و ماهیت آن باید دانست که
 له نقاب بالکسر و سه پنجاه سراج و تاج اللفات و تخب و تخی الارب و بهار عجم و با تخب و تخی است و از تاج

در این
 جمله

جدول پنجم

نظر کلامی است که دلالت کند بر چیزی بعد از ذکر صفات و خواص و لوازم آن چسبیده
 دلالتی که در آن خفائی باشد و فرق در معنا و لغز آنست که مقصود اصلی در معنا حرف
 و الفاظ است و در لغز مقصود ذات اشیا است و گاهی یک سخن را بدو اعتبار با هم
 نظر میتوان گفت و هم معنا چنانکه درین قطعه جلال ای حکیمی که ز کلبک تو اگر نقطه چیده
 بر رخ خجسته شینان فلک خال شود چسبیت آن نام که بر حرف نخستش است +
 گریز یادت کنی ای خسرو دین دال شود + و نصیحتی بخرد بابت آن نام بزرگ +
 بر زبان بر گزار اندوختن لال شود + و مولانا شرف الدین علی یزدی در حلل مطر
 آورده که هر چه وجه قصد النازی گردد و لغز دلالت بر آن کند مقصود همان باشد
 لی ملاحظه آنکه اولاد لاتی هست بر چیزی یا نه و در معنا چون سحر انظار قصد اسم میباشد
 و اسم لفظی است که دلالت کند بر اسمی پس در شرح اشعه اشارات معنایی صلوح نمایش
 امری دیگر معتبرست و شعور بآن مستقیم شعوری دیگر پس اگر قطعه مذکوره را غنجد دارند
 حاصلش مخزن و لفظ و حروف باشد با ترتیبی معین قطع نظر از آنکه او را معنی هست یا نه
 و اگر معنی شمارند مراد از آن لفظ باشد با ملاحظه دلالت او بر معنی تا اینجا سخن اوست
 و از معانی عبارت فرستد دیگر میان لغز و معنا ظاهر گردد و قائل و از موجبات حسن
 وجود لغز آنست که احوال و اوصافی که بر اسم مقصود ذکر کنند بی تکلف بران بلاق
 آمد و صفات و احوالی که دیگر چیزها را با مقصود در آن شرکت باشد تقسیمی او نماید که
 مجموع آن مختص با او باشد چنانچه بعد از شعور بمقصود شبهه نماند و اگر صفات متناقص
 و احوال غریب که در ظاهر محال نماید و در حقیقت مطابق واقع باشد برای مقصود چنانکه
 بهره تمام از قبول یابد زیرا که طبائع را به سماع امور غریبه ریشته تمام میباشد و فائده لغز
 تشدید خاطر و تجوید ذهن است و درین مقام بذکر لغز که چند اقتضای میرود در خلال
 آن تیر صفت که شد و بان آماجش + و بطور کلیم را از جوهر سراجش + هر چند به خوردی و

ضعیفی شل است + حکام دهند ازین دندان با جش + و فقیه گفته در انار
 چیست آن شکل مدور بر مثال آسمان + نیست گردون + لیکه جا دارند در وی نترسند
 اخترش همیشه از شفق باشد قبا + و آن همه جمیده یکجا در حسیر زرفشان + ضبط از
 از و نیاید گزنی تیش لبس + پوست کنده می کند از دل خود را عیان + طرف داز
 خوان قیمت لقها دارد لذیذ + لیکه در ظرفش نیابی لقمه بے آغوان + اگر چه دیگر است
 و دندان بر جگرافشده است + و دستم خنده دندان مناسازد عیان + چون تیغ زودست
 افشار نگار دزد دست + شبه و مانند شش بدست هر که افتد در جهان + خوب او در ملکند
 اکثر نصیب غینا است + کی فقیر پیو از ادست رس باشد بر آن + و گاهی لغز زبان مقصود
 گفته شود چنانچه در کمان من خود کج و راستان زمین رست رو نداند پس ظفرم چوشت
 دولت و رونده پشت از پی خدمت چو کنم خم که و سه + از هر طرفی ز فرم زده شنوند + و گاهی
 در لغز اسم مقصود در بطریق معمار آفرود کر کنند چنانکه در عصا دستگیر که دید پایر جا که
 دست می رود پایش + موسوی نسبت است و از آدم + پیشتر ذکر کرد و قریش + چون ضیا
 عاشق است و آشفته + شقی از و بهمان و بهمالیش + و درین موقف حلقه بجمست
 اتمام پذیرفت خاتمه کتاب در سرفات شعریه و شرح احوال اقسام آن بیان
 آن تعلق دارد و باید دانست که اتفاق قائلین هم و آدرغض از اغراض شل آنکه شخصی
 را شجاعت یا سخاوت یا غیر آن ستایش نمایند یا بضد این صفات مذمت کنند
 داخل در احد او سرقه نیست چه بمعنی در عقول و عادات کافه ناس تقرر دارد و فصیح و فصحیح
 همه درین امور شریک اند اما وجهی که دلالت بران غرض نمایند تشبیه و استعاره و
 کنایه و نظائر آن سرقه را دران وجه مداخلت میتواند بود مگر بعضی از تشبیهات و استعارات
 که از خایت شهرت در عقول و عادات متقرر یافته باشد حکم غرض مذکور پیدا کرده مثل
 تشبیه شجاع با سد و جواد بر یا دشبا به آن و چون این مقدمه مقرر شد گوئیم که اخذ

دری

عالم

و سرت در شعر بر دو نوع میباشد ظاهر و غیر ظاهر و هر یکی ازین دو بر چند قسم میتوان بود
اما قسم اول از نوع ظاهر سرت آنست که شعری را بی هیچ تغییکی در لفظ و معنی
نقل کند و این را در عشر شعری عرب نسخ و انتحال نامند و چنین سرت بسیار مذموم و
معیوب است علامه نقل ازانی در مطول آورده که عید القدرین زبیر در مجلس معویه حاضر بود
این دو بیت را بنام خود خواند ۱ اذ انت لم تصف اخاک و جدته ۲ علی طرط ابحران
۱ ککان یعقل ۲ ویر کب حد السیف من ان تصنیف ۱ اذالم یکن عن شفره سیف فرح
ترجمه اش اینست که هرگاه تو برابر خود الفان بگویی میایی و در ابر طرف جدائی اگر عاقل
و م شمشیر اسوار میشود بدل ظلم کردن تو اگر مفسد غیر از ان نداشته باشد پس معایب باد
گفت که بعد از من تو شعر گفته و منور عید الله از مجلس برخاسته که معن بن اوس در خل شد
و قصیده خود را که این دو بیت نیز در آن دال بود و بر خواند انگاه معویه عید القدرین گفت
که آیا تو نگفته بودی که این دو بیت از من است عید الله گفت که لفظ و معنی سزاوست
اما چون او برادر رضاعی من است من بتصرف شدن شعر او سزاوارترم و این قسم را
ششم صاحب قدرت بعد از کتاب بنمایند مگر پسبیل تو از خاطر چنانچه غزل خواجہ حافظ
که مطلعش اینست حافظ ز باغ وصل تو یابد ریاض رضوان آب ۱ ز تاب عجب تو
دار دشوار دوزخ تاب ۲ من اوله الی آخره در دیوان سلمان ساوکی بی تفاوت
لفظی از الفاظ موجود است و این هر دو بزرگ معاصر هم بوده اند و همچنین این بیت شیشم
محمد خیرین سلمه رب ۱ زلفت بد دگاری آن لب نمکی چند ۲ با مشک بهم کرد و بد باغ
دل مار خیم ۲ بعینه در دیوان تقی او حدی یافته شده نزدیک باین قسم است سرت که منی
تمام اخذ نمایند و جمیع الفاظ یا بعضی الفاظ مترادف بسیارند چنانچه این بیت امر القیس
و قونایا صبحی علی مطیتم یقولون لا تملک اسی و تحمل ۱ لفظ و قونایا که جمع واقف است
له قوله چنانچه غزل خواجہ حافظ از این تو را عیب است معلوم میشود که بواسطه غلطی یکی بد یکی سپردن و این امر را علامه در این شعر

حال واقع شده و ضمیر بهاراج بمنازل است که در بیت ما قبل ذکر کرده و ترجمه اش نیست
 که یاران من در حالتی که مرا کب شان در منازل می ایستند میگویند بن که هلاک مشو از
 خزن و صبر کن و این بیت را طیفی که متاخر از دست در قصیده و الیه خود آورده و بجای
 تحمل تگله گفته و همچنین این بیت عباس ابن عبدالمطلب **هـ** و ما الناس بالناس لایزین
 عهد ثم لا الادر بالدار الی کنت تعلم فرزدق در کلام خود آورده و بجای تعلم کنت
 گفته و چنانکه این دو بیت مولوی جامی میل خم ابر و سه توام پشت و دو تا کرد
 در شهر حومه نوم انگشت نما کرد و حزین بار غم عشق تو مرا پشت و دو تا کرد و در شهر حومه
 نوم انگشت نما کرد اما قسم دوم از نوع ظاهر سرقه است که معنی را با هیچ الفاظی
 الفاظ اخذ نمایند و ترتیب نظم را تغییر دهند و این قسم را غاره و سرخ نامند و درین قسم اکثر
 ماخوذ از ماخوذ منه بالغ باشد مقبول و ممدوح است چنانچه درین دو بیت بشار من اقب
 الناس لم یظفر بحاجته و فاز بالطیبات الفاتک اللج و سلم من راقب الناس مات هانئ
 و فاز باللذة النجسوز و ترجمه بیت اول نیست که هر که حذر کرد از مردم ظفر نیافت بطایفه
 و رسید بخیرای پاکیزه مرد شجاع قتال صاحب لجه و معنی بیت دوم اینکه هر که حذر کرد از مردم
 مرد باند و دلدلت رسید صاحب جرأت مضمون هر دو شعر واحد است اما شرفی بسبب
 اختصار لفظ خوبر است و ازین قبیل است این دو بیت امیر خسرو سر و گفته که بالاک
 تو ماند لیکن نتوانم که ازین شرم بالانگرم مولوی جامی سر و گفته قد ترا فرست
 سربالانیتو نم کرد و اگر ماخوذ و ماخوذ منه در رتبه مساوی باشند فضل در حجاب الین
 رست مثل این دو بیت سنائی داده خود سپهر لیساند نقش الله جاودان ماند
 انوری نقش طبعی ستر در وزگار نقش آهلی نتواند ستر و این دو بیت کمال
 اسماعیل گربرموے چوز لعل تو دیے داشته که دے آن همه دریای تو کالافت
 سزا است حافظ گربرموے سر بر تن حافظ باشد و چوز لعل همه را در قدرت اندلیم

و اگر ما خود از ما خود منتهی پشت باشد مذموم و مردود است چنانچه این دو بیت ملا محمد صوفی
 چنانم باریقیان در ره عشق که موزنگ با چاک سواران + حریفین سلوک در طریق
 عشق بایاران بدان ماند که موزنگ بهر ای کند چاک سواران را + ظاهر است که
 شعرا دل باعتبار اختصار لفظ ابلغ است اما قسم ستم از نوع ظاهر ستم است که معنی تهم
 اخذ نمایند و در کسوت الفاظ دیگر اداسانند و درین قسم نیز اگر شعر ثانی بلیغ تر از اول باشد
 مقبول و محمود است و اگر هر دو در رتبه مساوی باشند ترجیح اولین بر است و اگر ثانی
 نازل تر از اول باشد مذموم و معیوب است و مثال هر یک ازین ابیات پیدا است استاد
 ابو شکر بلخی در سده سده صدوی از هجرت ثنوی در کسب تقارب بنظم آورده این قطعه زیبات
 بدشمن برت زندگانی مباد که دشمن درخته است تلخ از هناد + درخته
 که تلخش بود گوهر + اگر چرب و شیرین دهی مرور + همان میوه تلخ آرد پدید + از چرب
 و شیرین نخواهی مزید + و حکیم فردوسی که متاخر از دست گفته درخته که تلخ است
 دی را سرشت + گرش بر نشانی بیاض بهشت + در از جو به خلدش بهنگام آب +
 به پنج انگبین ریزی و شهناب + سرانجام گوهر لکار آرد + همان میوه تلخ بار آرد +
 برار باب مذاق ظاهر است که قطعه فردوسی از حیثیت لامعات الفاظ و سلاست کلام
 خوبتر واقع شده و درین دو بیت فردوسی بزرگواران که پُرسد بهشت + زمین
 شش شد و آسمان گشت بهشت + از رقی آنسین بر مرکبی کز ماه پیکر لعل + و جم
 خاک اندر سپهر نیلگون گیسو مکان + غمراق در شعر از زنی ریاده تر است فتاکی
 مولوی جامی بر من از جور تو هر چند که بیدار دود + چون رخ خوب تو نیم همه زیاده رود
 ایلی شیرازی هر چند که از بهر تو ام خون رود و از دل + از در چو در آئی همه بیرون رود
 از دل + این هر دو بیت درجه تساوی دارند ظهوری بر آن نالوان صید بیدار است
 که در دام از یاد صیاد رفت + حریفین ای وای بر اسیری کز یاد رفته باشد + در دم

مانده باشد صیاد درفته باشد شعر اول بسبب لفظ ناتوان و اختصار کلام بلیغ تر
از ثانی است و این دو بیت ابوالفرج گرز جودت مصاهرت یابد که زاله زترین
و دهد هوا به عیتم و النور می گریک سنجار بگر گفت برهوار و دوتا و در حشر زاله زترین به
سحاب و بیت اول بسبب تناسب لفظ مصاهرت و عیتم لطف ریاده تر و در اما نوع
غیر ظاهراً هر سرقه و آن بجز قسم می آید اول آنکه هر دو شعر در معنی تشابه داشته باشند و شاعر
آنست که در اخفای تشابه گوشت که قال جریر فلا یکنک من ارب الحامیم و سواد و در
و الخمار و قال ابو طیب و من فی کفه منعم قناه کن فی کفه منعم خضاب و
ترجمه بیت اول آنست که مانع نشود ترا از حاجت ریشهای ایشان که صاحبان
عمامه و مقنعه یکسانند یعنی مردان شان مانند زانند و ترجمه بیت دوم آنیکه از ایشان کسی که
در دست او نیزه است مثل کسی است از ایشان که در دست او رنگ خضاب است و
تعبیر کردن ابو طیب یعنی مانند کردن او و نیزه دار را بزبان حنا بنده مثل مانند کردن
جریر است مرد عمامه دار را بزبان مقنعه دار و این است معنی تشابه و ازین باب است
این دو بیت النور می بر آئی که نو خیم بزاری بریزی و برای رضای تو من هم برانم
خاقانی تو برائی که جانم آن تو است و منکه خاقانیم بر آنکه توئی و دظا هر است
که ادعای بیت ثانی مشابه با ادعای بیت اول است اما قسم دوم از نوع غیر ظاهراً
سرقه آنست که معنی شعر ثانی عام تر و شامل تر از اولی باشد کقول جریر و غضب طلیک
بنو تیمم و وجهت الناس کلمم غضاباً و قول ابی نواس لیس لیس من الله
بسنک و آن کسب انعام فی واحد و ترجمه بیت اول آنیکه چون بنو تیمم بر تو غضبناک
شوند جمیع مردم را غضبناک می یابی و منی بیت ثانی آنیکه از اخذ سبب نیست که تمام عالم
را در یک کس جمع نماید و مراد شاعر از آن یک کس فضل بن جعفر بر کی است و پوشیده نماند
که مراد از هر دو بیت جامعیت ممدوح است اما شعر ثانی عموم و شمول ریاده تر و در زیر که

عالم کل است و نوع ناس جزوی از عالم است و ازین قبیل است این دو بیت سعد
 ترا هر آینه باید بشهر دیگر رفت که دل نماند درین شهر تاریابی باز امیر خسرو کس نماند
 که دیگر به تیغ ناز کشی که مگر که زنده کنی خلق را و باز کشی که عیوم و شمول در بیت امیر خسرو
 ظاهر است اما قسم سوم از نوع غیر ظاهری است که معنی را از حالی بجای نقل کنند و از باب
 بیابی برند چنانچه درین دو بیت بختی که سبک است و شکر است الدائم علیهم که محتره فکا تم
 لم یسلبوا ابو طیب یس ابی النجیع علیه و هو مجرب و عن غده فکا مایه منهد که ترجمه بیت
 بختری که در باب جماعتی از مقتولان و مجروحان گفته امیست که لباس اینها را کنده اند
 و خونی که بسبب کثرت جراحت بالاس بدن اینهاست چنان بیناید که گوی لباس
 شان را نکنده اند یعنی خون بنزله جامه شده است و ترجمه شعر ابو طیب که در تعریف خون
 آلوده شدن شمشیر گفته امیست که خون بر آن شمشیر منجمد و خشک شده در حالتی که برهنه
 از غلاف است و چنان بیناید که گویا غلاف کرده شده است پوشیده نماند که معنی هر دو
 شعر واحد است اما بختری در محلی صرف نموده و ابو طیب در محلی دیگر برده و ازین عالم است
 این دو بیت امیر خسرو زلف تو سیب چراست ماناک که بسیار در آفتاب گشته است که
 صائب ز سیر خانه آئینه چون بر و ن آید که گمان برند که در آفتاب گردیده است که
 چیزی را که امیر خسرو زلف نسبت داده میرزا صائب بروی معشوق نسبت نموده
 و مقصود هر دو آفتاب بودن معشوق است فافهم و ازین باب است این دو بیت
 سعدی شکایت از دل تنگین یا رنم توان کرد که خوشترین زده ام اب گینه بر سندان
 لا خوشی من خود گر بکار خود انداختم نه تو که زمین پیش با منست گر بکس بر همین نبود

لے قوله و مقصود الخ و در بیت اول مراد شاعر آفتاب رخ بودن معشوق است و در بیت ثانی بیان نزاکت معشوق زیر که
 مطلب بیت صائب نیست که معشوق چون سیل گینه خانه میکند بوجہ نزاکت چهره او چنان تیره میشود که گویا از آفتاب بوی
 و ظاهر است که در اینجا آئینه را آفتاب قرار داده نه چهره معشوق را کلافت بیت اول که در اینجا ظاهر چهره را آفتاب
 و زلف را آفتاب گشته می گوید و شمشاد

در بیت اول جفا می معشوق را به سنگدلی تعبیر کرده و در بیت دوم بچین پیشانی بایستی
 مضمون هر دو واحد است قسم چهارم از نوع غیر ظاهراً سرقه آنست که معنی شعر ثانی ضد
 معنی شعر اول باشد چنانکه درین دو بیت **آه الملامت** فی هواک لذیذۃ **حسب**
لذکرت قلیکشی **اللوم** **ابوالطیب** **الجنة** **واجب** فیہ **لامته** **ان الملامت** فیہ
 من اعدائہ **ترجمه** شعر اول اینست که میا بزم ملامت را در عشق تو لذیذ از روی محبتی که
 بذکر تو دارم پس بگو که ملامت کند مرا ملامت گرد ترجمه شعر دوم این است که آیا میشود که
 دوست دارم او را و دوست دارم در عشق او ملامت را یعنی این نمیشود زیرا که ملامت
 فعل اعدا است و فعل اعدا دوست نمیتوان داشت ازین قبیل است این دو بیت
 اہلی شیرازی اینک ز ناناته لیلے دوسه گامے بغلط **آسمان** **تاچه** **بلا بر سر بخون**
آرد **شفائی** **بغلط** ہم **نزد** **بر سر بخون** **لیلے** **عاشق** **این** **تحت** **نذر** **دخنی** **ساند** **نذر**
 و بمعنی ضد معنی اول است قسم پنجم از نوع غیر ظاهراً سرقه آنست که بعضی از معانی
 شعر دیگر را اخذ نمایند و چیزهای که معرث مزید حسن کلام باشد بران بغیر ایند چنانچه
 درین دو بیت **امیر معزمی** **شرق** **اور** **طل** **است** **و جام** **و غبار** **و خلق** **است** **و کام**
 چون **ز شرق** **آید** **بغرب** **النوع** **آزار** **آورد** **خاقانی** **می** **آفتاب** **ز** **رفشان** **جاش**
بلورین **آسمان** **مشرق** **کف** **ساقیش** **دان** **مغرب** **لب** **یا** **آرد** **مغری** **جام**
شرق **و کام** **را** **غرب** **گفته** **و خاقانی** **جام** **را** **بلورین** **آسمان** **گفته** **و کف** **ساقی** **مشرق**
و لب **یا** **را** **مغرب** **قرار** **داده** **و حسن** **کلام** **افزوده** **و چنانکه** **درین** **رباعی** **رو** **دکی** **و شعر**
شاپو بهرانی **رو** **دکی** **چون** **کشته** **بینم** **و لب** **کرده** **فراز** **و ز جان** **تقی** **این** **لب**
فرسوده **نیاز** **بر** **بالین** **نشین** **و میگوئی** **بناز** **کامی** **کشته** **ترا** **من** **و پشیمان** **شده** **باز**
شاپور **خوش** **آنکه** **شب** **کشی** **و روز** **ایم** **بر سر** **که** **آه** **این** **چه** **کس** **است** **و که** **کشته** **است**
 این را **شعر** **شاپور** **از** **شعر** **رو** **دکی** **نشد** **تر** **و بامزه** **تر** **واقع** **شده** **زیر** **که** **مشتمل** **است**

دو بیت

دو بیت

برصنعت تجاehl عارف که شرح آن در حدیقه دوم سمت گذارش یافته و ازین قبیل
 است این دو قطعه عنصر می آمد آن رگزن مسیح پرست + منیش الماس گون گرفته بدست +
 طشت زرین و آبدستان خواست + بسیر ز انوبه ادب شبست + منیش بگذاشت گفت
 غر علیک + انجمن دست را که یار خست + سرفرو برد بوسه دادش + در سمن شناخ
 ارغوان بر خست + لیغره ز حیرت پای در گل ماند قضا + که آزار گل دستش نرسد +
 که ناگه سایه مژگانش بردست + فتاد و ارغوان از یاسمین حبست + قطعه دوم ترقی دارد
 بسبب ستاره مژگان یا نشتر که بطور لطیفه ادا کرده و ازین باب است این دو بیت
 حکیم سنائی کو دک از سرخ و زرد بشکبده + مرد در سرخ و زرد نفیر خاقانی
 مرد از پهل و زرنپوید + طفل است که سرخ و زرد جوید + شعر خاقانی بسبب لفظ اصل
 و زرنگ و گر پید کرده و تقسام غم ظاهر سرقه که مذکور شد نزد بلغا مقبول و مخرج است
 بلکه اطلاق سرقه بر آن رو نیست چنانکه صاحب تلخیص گفته و اکثر ذره الانواع و نحو با
 مقبوله و منها ما خرج حسن التصرف من قبیل الاتباع الی خیر الابتداء و کل کان
 خفاء اکان اقرب الی القبول و باید دانست که حکم سرقه وقتی میتوان کرد که علم
 با خد شاعر حاصل باشد و این اشعار اساتذ که بطریق امثله مذکور شد ممکن است که بر
 بسبیل توار و خاطر با باشد و از ملحمات این بحث است تضمین و اقتباس و انجمن است
 که کلام متضمن آیه یا حدیثی باشد اما بخودی که اشاره نماید که این از قرآن یا از حدیث
 است بلکه از سوت کلام چنان استفاد شود که مجموع یک کلام است کقولیه **لَنْ يَجْعَلَ**
فِي مَدْحِكَ و ما خطاب فی مدحی + لقد انزلت حاجاتی بواجب غیبه زنی زرع + یعنی اگر چه
 من خطا کردم در مدح تو اما تو خطا نکردی در منع عطا با من تحقیق فرود آورد و دم صحت خود را

به کیفیت توار و سرقه مطالبه کرده علی الخصوص خزانة عامره مولف میر غلام علی آزاد و مغفور خوب جلوه نمود
 پذیرد و در حقیقت من بهر اودام علاوه ندرت بیکر نه مذکور خواهم که چیزی از ان جمله را حاشیه ثبت ننمایم که بیکر کامل
 الاطال سودی ندیم و انشا الله تعالی بشرط فرصت درین باب رساله خواهم نوشت ۱۲ محمد عبدالاحد عقیقه

در وادی بی نوع و بی اصل و کلمه اخیر بعینه در قرآن وارد است و قال صاحب بر عباد
 ۵ قال لی ان رقیبی سی اظلم فداره ۴ قلت و عتی و جهک بحتة حقت بالکاره ۴
 یعنی گفت معشوق من که رقیب من بد خلق است پس مدار کن با و گفتم بگذار مراستی
 بهشت است که در مکر و دهاست پیچیده شده و آخر مصرع ثانی عبارت حدیث است قال انبی
 صلی الله علیه و آله و سلم حقت بحتة بالکاره و حقت النار بالشهوات و از لطائف نوایمین
 این دو بیت است که یکی از شش اشعار در باب صبیح الوجی که بحام رفته و شروع در
 سر تراشی نموده گفته است ۵ تجرد بالحمام عن قشر لولو ۴ و لیس من ثواب لملاتیر
 لمیوسا ۴ و قد جرد الموسی التزین راسه ۴ فقلت لقد اوتیت سورک یا موسی ۴ ترجمه
 اش نیست که برهنه شد برای حمام از لباس خود که مانند قشر مر و اید بود و پوشید از جاسه
 ملاحت لمیوسا را و برهنه کرد و شده استره برای آرستن سر و پس گفتم که داده شد تنای تو و آتش
 و شاعر کلام دیگری را چون در کلام خود ذکر کند آنرا تضمین نامند و نصیای عجم هر گاه مصرع
 بیاتی یا زیاده از کلام دیگر تضمین کنند اشاره بنام آن شخص میانید یا از شایبه سرقه مترا باشد
 و متاخرین تضمین را چنان می آرند که کلام غیر بنحوی با کلام خود مربوط شود که یک کلام
 نماید و با وجود این حال دلالت بر نام غیر داشته باشد و مثال هر یک ازین مذکورات نموده
 می آید التورسی لائق حال خود از شعر مغزی یک دو بیت ۴ شاید از تضمین که کم کان است
 تضمین را ثواب ۴ اندرین مدت که بودم زویدار تو فود ۴ جفت بودم با شراب و کباب و
 بار باب ۴ بود شکم چون شراب لعل و زری قح ۴ ناله چون زیر رباب و دل بر آتش چون
 کباب ۴ امیر ششاهی شش باصرای بیگفت ۴ که ای هر شبی مجلس ای دوست ۴ ترا با چنین
 قدر پیش قح ۴ سجود مادم بگوازه چه دوست ۴ صراحی بدو گفت نشینده ۴ تو وضع ز گردن
 و زان نکوست ۴ لمولفه دم گرم نظری ز دنفه آتش بجان من ۴ چراغی را که دودی هست
 در صندوق گیر و له در گوش من ز روح فغانی رسد فقیر ۴ صد آفرین بخانه سحر آفرین تو

بشد احمد والمنه که آنچه وجبهت این بی بصاعت بود با حسن وجوه صورت اختتام و پیروز
 اتمام یافت و چون این روضه و گلشاد بهشت طرب فرشتل پنج حدیقه است برای
 اتمام آن پنج تاریخ سمت گذارش میاید اول بسایتین مستفیدان دوم خزان تکمیل سوم
 تقویم دانشوران چهارم زینت گفتار پنجم مخزن نکات والسلام علی شرف البریات
 وسید الکائنات محمد و اهل بیت الطاهرین المصومین ++

تمت

تقریظ فاضل بودعی عالم یحیی جناب مولانا محمد فاروق صاحب چڑا کوٹی مظفر

بنام واقف سیر جبینا ++	برون آرنده راز زمینا ++
بهر سو چون تماشایش فزون شد	سهر هر ذره از رون برون شد

هریه صلوة و تسلیم شایسته بارگاه گرانمایه پیبرے که ساز مکرش گیتی نواز است و شمع
 شب افزوز هدیش ظلمت زدای که درت که ه شام و حجاز تہوای خاکریز بارگاہش
 ذوائب دل آرا بر خسارہ بنات گردون مشوش و تبشوق بوسه رکاب گلشن نعلال
 آسمان در آتش به پیش آستان والایش نزد بان پائے آسمان دور افکنده نارسائی
 کوتاہی و در شبستان پر ضیائیش ماه روشن سپا برو در مانده و صمت دغ سیاهی ++

محمد سائے میاں راز ++	بهار گلشن انجام و آواز
بنوت خاتم دست کماست ++	گر دو انبیا محو جالش
درود و رحمت حق بر روش ++	بر اصحاب و بچند پیر و دانش ++

اما بعد پس درین زمان ظلمت توان که بر فروغ دانش و هنر از شبستان گیتی دور گشته
 و به تیرگی بی هنری روز جهانی سیاه تر از شب و بجوگر دیده شمع علم بر زبانی خاموش است
 و تمام هنر از هر خاطر سے فراموش عالمیان از آب سیاه بنجودی مست گزاره بیوشی و

و عالمان چون شمع سحر یکسره در اندازد خاموشی خوشایند و زنجیری که دست همت آبیاری
 این گلشن خزان رسیده گماشته و آفرین بر فرخنده طالع که شب در دوزخ دور و در بند تأثر
 فضل و هنر داشته می توان گفت که آن همه دانش سرایا شعور پانجه باید نزدیک از هر چه
 نشاید و در آب گوهر خنذری و گوهر عمان نکته پروری پهلوی که تازه پهلوس و تازی
 در از دوان مقامات رازی و حجازی هالیون طالع که اختر کیاست از مطلع جنبیش
 دیده و تخیل بین و سعادت از آبیاری کلک وینیش رسیده خم به لب خبرت
 زیر کان تیر جرحه جام آگاهیش و طوبی بلاغت خنذران در اس زودتر فضل نامتاهیش
 بنجسته آیین نجسته نهاد موسوی محمد عیدالاحد صاحب لقب بشمشاد که درین ماند
 فکر سحر آزش جادوستان تازه بر کرده و رساله نادره بر روی کار آورده باد خامه اش
 بر چنستان حدائق بلاغت و زبده از هر شاخ گلشن گلهای بهار آزاد میداد دست
 عقده کشایش قلم حل معضلاتش رانده در خیابان اسرارش غنچه نامشگفته منازده و
 همانا نقش بر آب زده و منصوبه تازه بر انگشته رنگ گل را آب گوهر سرشته سحر را
 با اعجاز در هم آمیخته خامه اش میسست که سر صفا بدیده را باب سخن کشیده و
 آهه اش چشمه بسبیل که جرحه جان نوازشش بر لب تشنه کامان دشت علم
 و هنر یکیده نظر

نوشته نام چون بزم رنگین	که شد بر کوه از و پشت سفاین
قلم و قوت باز و گرفتار	سخن نیر و ز دست او گرفته
قلم چون از زو عجب از برداشت	پتمین صریح آواز برداشت
بکا غنکاب و چون جلوه گر شد	عطار در آسم تیر جگر شد
بیاغ دهر این نو باد نشاد همیشه باد از باد غم آزاد	

قطعه تیارخ تالیف حاشیه نهر الافاضه طبع و مخور شیرین کلام جناب بنشی
سالیگ رام صاحب سالک گرداری شاگرد حضرت شمشاد و خطه

برخویش زعفر چون نازد	هر زله ربایه خرم مسلم
سرخیل غنور ان عالم	ما و اسے کمال و ماسن مسلم
استاد زمان جناب شمشاد	مجموعه فضل و مخور علم
این حاشیه را چو کر تحریر	شد نهر روان بگلشن علم
تیارخ چوبت فکرسالک	شد گلبن فیض و بعدن مسلم

قطعه تیارخ حاشیه حدائق البلاغت از محمد عبدالرحمن صاحب بقا غازی پوری

چو شمشاد استاد حسان زمان	ذوق و ادیب و لبیب و اریب
نیم بهار ریاض علوم	نور و غم و صبح رای مصیب
مستم زد تحقیق این حاشیه	که یابند اردو مستفیضان نصیب
در آن قاصد کمالش فتاد	مصر شد پئے طبع آن بربیب
بقا صبح سال ببری شوت	ز سه فیض جاری کلام غیب

خاتمه الطبع

الحمد لله و الله که این چمنستان افادت اعنی حدائق البلاغه تالیف لطیف بی نظیر سیه
شمس الدین فقیر رح مع حاشیه نهر الافاضه موقه مخور شیوایان شاعر فصیح اللسان جامع
تفصیل صوری و منوی جناب مولوی محمد عبدالاحد صاحب شمشاد لکھنوی مظلله نیز توشیح و
متملقه حب فرمایش تاجر عالی شان جناب حافظ محمد عبدالستار خان صاحب تاجر کتب چوک لکھنوی
بکمال محنت و اهتمام در مطبعه الخالدین قمی قلع لکھنوی چوک - بابه نومبر ۱۹۷۴ اء رونق طبع یافت

اعلان - حق تحفہ کتاب ہذا کا مولوی عبدالاحد صاحب عاجز کو بہ کیا - پس بلا اجازت
کوئی صاحب طبع نہ کریں + محمد عبدالستار خان - تاجر کتب چوک لکھنوی

کتاب طب فارسی

قربابادین اعظم تصنیف حکیم اعظم خاں صاحب مع
نظامی - کاغذ خانی و سفید - ۱
رموز اعظم - جلد اول مصنفہ ایضاً مطبوعہ دہلی - ۲
رکن اعظم - مصنفہ ایضاً - ۶
نیر اعظم - مصنفہ ایضاً - ۶
قربابادین زکائی تصنیف حکیم زکائی خان
مطبوعہ دہلی - ۱۲
تشریح منظوری مع تشریح ضروریہ - ۲
مخازن التعلیم - کلیات و مفردات و مباحث
کے بیان میں بخیل و نایاب کتاب ہے -
تصنیف حکیم محمد صادق علیخان صاحب مرحوم
دہلوی - قیمت - ۱۰
تالیف شریفی - مع رسالہ خواص الجواہر
رسالہ و با - رسالہ چوب چینی - رسالہ ماکول کو
زبدۃ الاخلاق - رسالہ خضی - ۱۰

طب اردو

مخزن المفردات معروف بہ جامع الاوقاف
آج تک ایسی کتاب اسم باسی - (مجموعہ ادویہ) مجلہ
حالات مفردات میں زبان اردو کسی نے اس
طرز سے تصنیف نہیں کی کہ جسکو تواری استدادم
وہ بھی حکیم نجائے - جلد نگاہا جائیے - ۲
افضل المقال فی احوال اطباء الماضیہ بحال - ۲

دلائل الخیرات سادہ - مطبع انصاری - ۳
مجموعہ اوراد - مطبع نظامی - قیمت - ۱
وظیفہ کریمہ تصنیف مفتی غایت احمد صاحب -
اسمین اعمال - ودعائین - ہر مطلب اور مقصد
کے حاصل ہونے کے درج ہیں - ۲

حدیث عربی

شروح اربعہ جامع ترمذی - مطبوعہ مطبع
نظامی - حصہ اول - قیمت - ۱
دارمی شریف - مطبوعہ نظامی - ۱
مشکوٰۃ مجلد - چھاپہ بیبی - ۱
مسلم شریف - مطبوعہ مطبع انصاری - دہلی
قیمت - ۱
بخاری شریف - مختصر مطبوعہ جدید مطبع
مصطفائی و نظامی - در دو جلد -
قیمت کامل - ۱

کتاب قرارت

مجموعہ سبب رسالہ زینت القاری ۱
تعلیم القاری -
قواعد التجوید تصنیف حافظ فارسی شیخ احمد صاحب

میلا و شریف

مقبول سرمدی میلا و محمدی - ۲
فضائل درود و سلام تصنیف مفتی
غایت احمد صاحب - قیمت - ۱

اعلان

چونکہ یہ کتاب فوائد نصاب منجھ مجموع الافادۃ موسوم بہ ابقی البقا
 سابقین کی مرتبہ چھپ چکی اور بقلم خفی عبارت اوکی درآوردہ
 تھی اور کہین کہین خال خال حواشی بھی ایسے مرقوم تھے جن سے
 اطمینان حل مطلب کا طلبہ کو نہیں ہو سکتا تھا اور ہر ایک کتاب
 کہ یہ کتاب بخط واضح ایسی محشی ہو کر چھپ جاوے کہ اس کے اپنے حواشی
 مصنفان شاہد منشی کا چہرہ صاف صاف نظر آوے چنانچہ جاب
 فاضل ملی مولانا مولوی محمد عبدالاحد صاحب شمشاد لکھنوی فرنگی علی
 مدرس مدرسہ فارسی غازی پور نے ضروری ضروری حل مطالب کا
 تشبیہ جیسا کہ چاہیے تھا کیا اور نام اس کا نہرا لافاضلہ
 رکھا اور حق تشبیہ کتاب ہذا کا عاجز کو بطریق ہبہ کے محشی صاحب
 نے فایات کیا۔ عاجز نے بوضوح حروف و حسن خط بصرت
 زر کثیر مطبع منشی فخر الدین و قومی پریس لکھنؤ میں چھپوایا۔ اسید کہ
 کوئی صاحب بدون اجازت راقم اس تشبیہ کو طبع نہ فرمائیں۔
 مان جس قدر نسخے دیکھے ان میں سے ایک نسخہ راقم کی نگاہ میں
 و ما علیک الا الہیہ السلام

الراقظ محمد عبدالستار خان۔ تاجرتب۔ چوک۔ لکھنؤ

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعمل
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

کتابخانه

جامعہ اسلامیہ

۱۔

۲۔

۳۔

۴۔

۵۔

۶۔

۷۔

۸۔

۹۔

۱۰۔

۱۱۔

۱۲۔

۱۳۔

۱۴۔

۱۵۔

۱۶۔

۱۷۔

۱۸۔

۱۹۔

۲۰۔

۲۱۔

۲۲۔

۲۳۔

۲۴۔

۲۵۔

۲۶۔

۲۷۔

۲۸۔

۲۹۔

۳۰۔

۳۱۔

۳۲۔

۳۳۔

۳۴۔

۳۵۔

۳۶۔

۳۷۔

۳۸۔

۳۹۔

۴۰۔

۴۱۔

۴۲۔

۴۳۔

۴۴۔

۴۵۔

۴۶۔

۴۷۔

۴۸۔

۴۹۔

۵۰۔

۵۱۔

۵۲۔

۵۳۔

۵۴۔

۵۵۔

۵۶۔

۵۷۔

۵۸۔

۵۹۔

۶۰۔

۶۱۔

۶۲۔

۶۳۔

۶۴۔

۶۵۔

۶۶۔

۶۷۔

۶۸۔

۶۹۔

۷۰۔

۷۱۔

۷۲۔

۷۳۔

۷۴۔

۷۵۔

۷۶۔

۷۷۔

۷۸۔

۷۹۔

۸۰۔

۸۱۔

۸۲۔

۸۳۔

۸۴۔

۸۵۔

۸۶۔

۸۷۔

۸۸۔

۸۹۔

۹۰۔

۹۱۔

۹۲۔

۹۳۔

۹۴۔

۹۵۔

۹۶۔

۹۷۔

۹۸۔

۹۹۔

۱۰۰۔

۱۰۱۔

۱۰۲۔

۱۰۳۔

۱۰۴۔

۱۰۵۔

۱۰۶۔

۱۰۷۔

۱۰۸۔

۱۰۹۔

۱۱۰۔

۱۱۱۔

۱۱۲۔

۱۱۳۔

۱۱۴۔

۱۱۵۔

۱۱۶۔

۱۱۷۔

۱۱۸۔

۱۱۹۔

۱۲۰۔

۱۲۱۔

۱۲۲۔

۱۲۳۔

۱۲۴۔

۱۲۵۔

۱۲۶۔

۱۲۷۔

۱۲۸۔

۱۲۹۔

۱۳۰۔

۱۳۱۔

۱۳۲۔

۱۳۳۔

۱۳۴۔

۱۳۵۔

۱۳۶۔

۱۳۷۔

۱۳۸۔

۱۳۹۔

۱۴۰۔

۱۴۱۔

۱۴۲۔

۱۴۳۔

۱۴۴۔

۱۴۵۔

۱۴۶۔

۱۴۷۔

۱۴۸۔

۱۴۹۔

۱۵۰۔

۱۵۱۔

۱۵۲۔

۱۵۳۔

۱۵۴۔

۱۵۵۔

۱۵۶۔

۱۵۷۔

۱۵۸۔

۱۵۹۔

۱۶۰۔

۱۶۱۔

۱۶۲۔

۱۶۳۔

۱۶۴۔

۱۶۵۔

۱۶۶۔

۱۶۷۔

۱۶۸۔

۱۶۹۔

۱۷۰۔

۱۷۱۔

۱۷۲۔

۱۷۳۔

۱۷۴۔

۱۷۵۔

۱۷۶۔

۱۷۷۔

۱۷۸۔

۱۷۹۔

۱۸۰۔

۱۸۱۔

۱۸۲۔

۱۸۳۔

۱۸۴۔

۱۸۵۔

۱۸۶۔

۱۸۷۔

۱۸۸۔

۱۸۹۔

۱۹۰۔

۱۹۱۔

۱۹۲۔

۱۹۳۔

۱۹۴۔

۱۹۵۔

۱۹۶۔

۱۹۷۔

۱۹۸۔

۱۹۹۔

۲۰۰۔

۲۰۱۔

۲۰۲۔

۲۰۳۔

۲۰۴۔

۲۰۵۔

۲۰۶۔

۲۰۷۔

۲۰۸۔

۲۰۹۔

۲۱۰۔

۲۱۱۔

۲۱۲۔

۲۱۳۔

۲۱۴۔

۲۱۵۔

۲۱۶۔

۲۱۷۔

۲۱۸۔

۲۱۹۔

۲۲۰۔

۲۲۱۔

۲۲۲۔

۲۲۳۔

۲۲۴۔

۲۲۵۔

۲۲۶۔

۲۲۷۔

۲۲۸۔

۲۲۹۔

۲۳۰۔

۲۳۱۔

۲۳۲۔

۲۳۳۔

۲۳۴۔

۲۳۵۔

۲۳۶۔

۲۳۷۔

۲۳۸۔

۲۳۹۔

۲۴۰۔

۲۴۱۔

۲۴۲۔

۲۴۳۔

۲۴۴۔

۲۴۵۔

۲۴۶۔

۲۴۷۔

۲۴۸۔

۲۴۹۔

۲۵۰۔

۲۵۱۔

۲۵۲۔

۲۵۳۔

۲۵۴۔

۲۵۵۔

۲۵۶۔

۲۵۷۔

۲۵۸۔

۲۵۹۔

۲۶۰۔

۲۶۱۔

۲۶۲۔

۲۶۳۔

۲۶۴۔

۲۶۵۔

۲۶۶۔

۲۶۷۔

۲۶۸۔

۲۶۹۔

۲۷۰۔

۲۷۱۔

۲۷۲۔

۲۷۳۔

۲۷۴۔

۲۷۵۔

۲۷۶۔

۲۷۷۔

۲۷۸۔

۲۷۹۔

۲۸۰۔

۲۸۱۔

۲۸۲۔

۲۸۳۔

۲۸۴۔

۲۸۵۔

۲۸۶۔

